

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

ШАПОВАЛ ОЛЕНА ВІКТОРІВНА

УДК 343.985.7

**КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ
ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Науковий керівник:
Сергєєва Діана Борисівна,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник

Київ – 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ	13
1.1. Поняття та сутність криміналістичного забезпечення розслідування злочинів.....	13
1.2. Зміст криміналістичного забезпечення розслідування злочинів	28
1.3. Процес розслідування економічних злочинів як об'єкт криміналістичного забезпечення	43
Висновки до розділу 1	59
РОЗДІЛ 2. ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ	63
2.1. Сутність техніко-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів	63
2.2. Криміналістичні дослідження документів у системі техніко-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів	77
2.3. Інші види спеціальних знань в системі техніко-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів	92
Висновки до розділу 2	112
РОЗДІЛ 3. ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ТА МЕТОДИКО- КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ	119
3.1. Особливості тактико-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів	119
3.2. Стан та перспективи методико-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів	146
Висновки до розділу 3	165
ВИСНОВКИ	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	177
ДОДАТКИ	197

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРУ – Верховна Рада України

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ДСБЕЗ – Державна служба боротьби з економічною злочинністю

ДФС – Державна фіскальна служба

ЗМІ – засоби масової інформації

КК – Кримінальний кодекс

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

МВС – Міністерство внутрішніх справ

НСРД – негласні слідчі (розшукові) дії

СРД – слідчі (розшукові) дії

ТКДД – техніко-криміналістична експертиза документів

УПЗСЕ – Управління протидії злочинності у сфері економіки

абз. – абзац

п. – пункт

ст. – стаття

ч. – частина

ВСТУП

Актуальність теми. Злочинність в Україні впродовж останніх 6 років має тенденцією до зростання. Абсолютний приріст злочинності у 2016 р. (показники за 11 місяців) у порівнянні з 2010 р. становить 270,5 тис. злочинів. Темп зростання у 2016 р., розрахований базисним методом, становить 1,862, темп приросту – 86,2%. Темп зростання у 2016 р., розрахований ланцюговим методом (за 11 місяців 2016 р. та 2015 р. відповідно), становить 1,134, темп приросту – 13,4%. Середньорічний абсолютний приріст за 2010–2016 рр. становить 45 тис. злочинів, середній темп зростання – 1,093, середній темп приросту – 9,3%.

У структурі злочинності в Україні спостерігається й збільшення кількості економічних злочинів і, зокрема, у сфері кредитно-банківської системи, зовнішньоекономічної діяльності, приватизації державних і комунальних підприємств, енергетиці, агропромислового комплексу, сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів. Економічні злочини, мають високий рівень латентності і, як правило, вчиняються організованими злочинними угрупованнями, що мають транснаціональні зв'язки.

Незважаючи на те, що економічні злочини негативно впливають на соціально-економічний, культурний та політичний розвиток держави й становлять загрозу її національній безпеці, лише незначну їх кількість вдається виявити та припинити правоохоронним органами. Так, починаючи з 2010 р. фіксується планомірне та суттєве зниження кількості виявлених організованих груп і злочинних організацій, зокрема, у 2016 р. виявлено лише 4 (для порівняння: 4 – у 2015 р., 28 – у 2014 р., 40 – у 2010 р.). У 2014 р. до суду з обвинувальним актом передано лише 37,5% проваджень про вчинення злочинів у сфері господарської діяльності. Зокрема, за ухилення від сплати податків у 2014 р. до суду передано лише 9,5%, а у 2015 р. – 7%, при цьому обвинувальних вироків винесено судом лише щодо 3,8% у 2014 р. та 3% у 2015 р. з усіх зареєстрованих кримінальних проваджень цього виду злочинів.

Однією з основних причин низького рівня розкриття та розслідування економічних злочинів є недостатнє криміналістичне забезпечення їх розслідування, у тому числі відсутність рекомендацій їх техніко-, тактико- та методико-криміналістичного забезпечення, які відповідали б належному науковому рівню та нагальним потребам правоохоронних органів, що здійснюють розслідування економічних злочинів, на що вказали 86% опитаних слідчих.

Науково-теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження є праці вітчизняних і зарубіжних фахівців з криміналістики, кримінального процесу, кримінального права, кримінології та інших галузей права, а саме: Ю. П. Аленіна, І. В. Басистої, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, Р. С. Белкіна, Г. П. Власової, В. О. Волинського, В. Г. Гончаренка, І. В. Гори, Ю. М. Грошевого, М. В. Даньшина, С. Ф. Денисюка, В. А. Жбанова, В. А. Журавля, Є. І. Зуєва, І. О. Ієрусалімова, З. І. Кірсанова, Н. І. Клименко, І. І. Когутича, В. А. Колесника, О. Н. Колесниченко, В. Г. Коломацького, В. О. Коновалової, І. І. Котюка, В. К. Лисиченка, Є. Д. Лук'янчикова, В. В. Матвієнко, В. В. Овдієнка, О. В. Одерія, М. А. Погорецького, К. Є. Поджаренко, В. В. Пясковського, М. В. Салтевського, Р. Л. Степанюка, О. В. Таран, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, Ж. В. Удовенко, Ю. М. Черноус, О. І. Чучукало, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумила, Б. В. Щура, М. Г. Щербаковського та інших і, зокрема ті, які безпосередньо присвячені проблемам розслідування економічних злочинів А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. О. Глушкова, А. В. Іщенко, В. П. Корж, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, Г. А. Матусовського, В. Д. Пчолкіна, Д. Б. Сергєєвої, С. С. Чернявського, П. В. Цимбала та інших.

Зважаючи на те, що комплексно питання криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів з позицій техніко-, тактико- та методико-криміналістичного забезпечення, у тому числі в умовах чинності КПК України 2012 р., гуманізації тяжкості та кримінальної відповідальності за вчинення окремих економічних злочинів, а також декриміналізації значної частини цих

злочинів, не досліджувалися, це зумовило вибір теми дисертації, визначило її об'єкт, предмет та її структуру.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до планів науково-дослідних робіт Київського національного університету імені Тараса Шевченка за напрямом досліджень юридичного факультету «Доктрина права в правовій системі України: теоретичні та практичні аспекти» (номер теми 11БФ042-01, державна реєстрація 01111u008337), а також кафедри правосуддя на реалізацію положень Указу Президента України від 21 жовтня 2011 р. № 1000/2011 «Про Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю» на 2011-2017 р.р.; Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 р., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1407-р. Тему дисертації затверджено Вченою радою юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка 22 грудня 2014 р. (протокол № 4) та уточнено 21 вересня 2015 р. (протокол № 2).

Мета і задачі дослідження. *Метою роботи* є вирішення наукового завдання щодо розробки теоретичних засад та практичних рекомендацій криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення таких *задач*:

- надати визначення поняття криміналістичного забезпечення розслідування злочинів;
- розкрити зміст та визначити етапи (стадії) криміналістичного забезпечення розслідування злочинів;
- встановити складові елементи системи криміналістичного забезпечення розслідування злочинів;
- окреслити види злочинів, що відносяться до економічних;
- сформулювати поняття техніко-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів та визначити його завдання;

- встановити сутність криміналістичного дослідження документів у системі техніко-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів;
- охарактеризувати типовий перелік завдань, що можуть бути вирішені проведенням комплексного дослідження документів у кримінальних провадженнях про економічні злочини (техніко-криміналістичного, комп'ютерно-технічного та почеркознавчого дослідження документів);
- виокремити типові причини невизнання судом доказами у кримінальних провадженнях про економічні злочини висновків експерта за проведеними криміналістичними дослідженнями документів;
- визначити особливості використання інших видів спеціальних знань у кримінальних провадженнях про економічні злочини;
- надати науково обгрунтовані організаційно-тактичні рекомендації провадження обшуку, огляду та тимчасового доступу до документів у кримінальних провадженнях про економічні злочини;
- запропонувати шляхи вирішення проблемних аспектів у сфері розробки криміналістичних методик і забезпечення ними практичних працівників та запропонувати шляхи їх вирішення;
- окреслити перспективні напрями формування криміналістичних методик розслідування економічних злочинів.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають в процесі розслідування економічних злочинів.

Предмет дослідження – криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів.

Методи дослідження Для вирішення поставлених задач і досягнення мети застосовано сукупність методів і прийомів наукового пізнання, що дозволили всебічно дослідити об'єкт дослідження. *Методи формальної логіки* (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) дали змогу детальніше усвідомити зміст розглядуваних питань (у всіх розділах дисертації). У дослідженні використано *спеціально-правові методи: порівняльно-правовий* – під час аналізу норм національного та міжнародного законодавства, наукових

категорій, визначень та підходів (у всіх розділах дисертації); *історико-правовий* – для розкриття змісту основних понять дисертації: «криміналістичне забезпечення», «економічні злочини» та ін. (розділ 1); *системно-структурний* – для формування змісту та елементів криміналістичного забезпечення процесу розслідування економічних злочинів (у всіх розділах дисертації); встановлення особливостей розслідування економічних злочинів як об'єкту криміналістичного забезпечення (підрозділ 1.3.); *метод системного аналізу* – для комплексного узагальнення концепцій, точок зору авторів з окремих питань, що входять до предмета дослідження (у всіх розділах дисертації); *статистичний* – при ілюстрації теоретичних висновків даними державної та відомчої статистики, узагальненні результатів вивчення емпіричних джерел (у всіх розділах дисертації); *соціологічний* – для підтвердження висновків даними анкетування працівників органів досудового розслідування та осіб, засуджених за вчинення розглядуваного злочину (у всіх розділах дисертації).

Емпіричну базу дослідження становлять результати узагальнення слідчої та судової практики щодо розслідування економічних злочинів (450 кримінальних проваджень); статистичні дані Генеральної прокуратури України щодо розслідування даного виду злочину та Державної судової адміністрації України щодо судового розгляду кримінальних проваджень за період з 2012 по 2016 р.р.; статистичні дані ДНДЕКЦ МВС України за такий же період; зведені дані анкетування та опитування 400 респондентів (200 слідчих, 150 прокурорів і 50 суддів).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням проблем криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів, в якому, ґрунтуючись на загальних положеннях теорії криміналістики, кримінального права та процесу, результатів вивчення матеріалів практики щодо розслідування економічних злочинів, результатів узагальнення статистичних даних та проведеного анкетування практичних працівників,

обґрунтовується низка концептуальних і важливих для теорії й практики понять, положень, висновків та рекомендацій, зокрема:

вперше:

- розкрито сутність криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів за трьома напрямками: техніко-, тактико- та методико-криміналістичного забезпечення, а також зміст кожного з них;

- надані організаційні й тактико-криміналістичні рекомендації провадження тимчасового доступу до документів у ході розслідування економічних злочинів у залежності від визначених типових слідчих ситуацій цього процесуального заходу;

- угруповані документи економічної діяльності за їх інформаційним значенням, які можуть бути використані в ході розслідування економічних злочинів;

удосконалено:

- поняття криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, під яким слід розуміти науково-дослідну, навчально-методичну та організаційну діяльність відповідних суб'єктів зі створення належних умов для практичної реалізації методів, прийомів, засобів криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики, а також їх безпосередня реалізація у кримінальному провадженні, спрямована на виконання його завдань;

- зміст криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, що полягає у постійній розробці нових та удосконаленні вже існуючих методів, прийомів, засобів криміналістичної техніки, тактики й методики, що ґрунтуються на загальнотеоретичних засадах криміналістики, впровадженні криміналістичних знань та засобів у практичну діяльність через набуття та удосконалення професійних знань і навичок суб'єктами їх застосування;

- перелік етапів (стадій) криміналістичного забезпечення розслідування, якими є: наукова розробка та удосконалення криміналістичних технічних, тактичних і методичних засобів, методів, способів їх застосування тощо в межах науки криміналістики; набуття професійних знань і навичок їх застосування

суб'єктами кримінального процесу в ході навчання, підвищення професійної кваліфікації, обміну досвідом тощо; безпосередня їх реалізація суб'єктом у кримінальному провадженні;

– систему завдань техніко-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів;

– систему завдань криміналістичних досліджень документів, що проводяться у кримінальних провадженнях про економічні злочини;

набули подальшого розвитку:

– класифікація основних наукових концепцій щодо поняття й сутності криміналістичного забезпечення (як системи, як діяльності, змішаний підхід);

– наукові положення щодо системи криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, яку становлять техніко-криміналістичне забезпечення, тактико-криміналістичне забезпечення й методико-криміналістичне забезпечення розслідування;

– наукові положення щодо співвідношення криміналістичного забезпечення й криміналістики як науки; криміналістичного забезпечення розслідування злочинів й доказування у кримінальному провадженні;

– наукові положення щодо визначення видів економічних злочинів;

– аргументація щодо доцільності проведення психофізіологічних досліджень у кримінальних провадженнях про економічні злочини;

– організаційно-тактичні рекомендації проведення обшуку, тимчасового доступу до документів та огляду.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертаційного дослідження мають прикладний характер і використовуються за різними напрямками діяльності, зокрема у:

– *нормотворчій діяльності* – для удосконалення норм чинного законодавства України, яке регулює питання підслідності економічних злочинів; процесуального порядку проведення досудового розслідування (лист Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України № М-370-150 від 15 листопада 2016 р.);

– *практичній діяльності* – пропозиції та рекомендації, викладені у дисертації, впроваджені в практичну діяльність правоохоронних органів (акт впровадження ГСУ Національної поліції України від 30 серпня 2016 р.);

– *навчальному процесі* – при викладанні навчальних дисциплін «Криміналістика», «Актуальні проблеми розслідування економічних злочинів», та при підготовці підручників, навчальних посібників, методичних матеріалів і рекомендацій (акти впровадження Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 13 січня 2017 р., Національної академії внутрішніх справ від 14 січня 2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертацію виконано самостійно. Викладені у дисертації положення, які становлять новизну роботи, розроблені автором особисто. Наукові ідеї та розробки, що належать співавторам опублікованих праць, у дисертації не використовувалися. У статті, опублікованій у співавторстві з Д. Б. Сергєєвою, здобувачем самостійно сформульовано пропозиції щодо удосконалення процедури здійснення тимчасового доступу до речей та документів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження оприлюднено у виступах автора на науково-практичних конференціях і круглих столах, а саме: «Международный научный конгресс» (м. Варшава, 2014 р.); «Оперативно-розшукове запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням» (м. Київ, 2014 р.); «Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксеологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України» (м. Одеса, 2015 р.); «Актуальні проблеми досудового розслідування» (м. Київ, 2015 р.); «Малиновські читання» (м. Острог, 2015 р.); «Адвокатура: минуле та сучасність» (м. Одеса, 2015 р.); «Právna veda a prax: výzvy moderných európskych integračných procesov» (Bratislava, 2015); «Малиновські читання» (м. Острог, 2016 р.); «The forensic process and the participation of victims in criminal proceedings» (Wroclaw, 2016); «Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.» (м. Запоріжжя, 2017).

Публікації. Основні положення та висновки, сформульовані в дисертаційному дослідженні, опубліковано у 16 наукових публікаціях, з них: 6 – у фахових виданнях України, у тому числі у 2 виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз, 10 – у збірниках тез доповідей на науково-практичних конференціях і круглих столах.

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації, яка визначається її метою, задачами та предметом дослідження, композиційно складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг роботи становить 209 сторінок, із них основний текст викладено на 176 сторінках, список використаних джерел (177 найменувань) становить 20 сторінок та 4 додатки на 13 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

1.1. Поняття та сутність криміналістичного забезпечення розслідування злочинів

Системний аналіз сучасної криміналістичної літератури переконливо доводить, що науковцями і практиками досить активно вживається термінологічне словосполучення «криміналістичне забезпечення» щодо різного виду діяльності у сфері кримінального судочинства, зокрема, щодо проведення певних процесуальних дій, розслідування окремих видів злочинів, доказування в ході їх розслідування тощо. Разом з тим, результати системного вивчення криміналістичних джерел не дають однозначної відповіді на питання щодо необхідності уведення вищезначеного терміну у науку й практику, а також щодо його поняття, сутності, змісту, співвідношення його змісту зі змістом термінів «криміналістична техніка», «криміналістична тактика» й «криміналістична методика», а також його місця у науці криміналістиці.

Вперше в науковий обіг термін «криміналістичне забезпечення» був уведений наприкінці 70-х – на початку 80-х років ХХ століття В. Г. Коломацьким на кафедрі організації розслідування злочинів МВС СРСР. Пізніше цей термін був предметом дослідження та вживався в роботах таких вітчизняних та зарубіжних криміналістів, як В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. К. Весельського, В. О. Волинського, В. І. Галагана, В. А. Жбанова, В. А. Журавля, І. О. Ієрусалімова, А. В. Іщенко, З. І. Кірсанова, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, Є. Д. Лук'янчикова, В. В. Матвієнко, Д. Б. Сергеевої, Ж. В. Удовенко, Ю. М. Черноус та інших фахівців.

При цьому в науковій літературі не лише відсутня єдність поглядів щодо поняття, сутності та змісту досліджуваного поняття, але й сам термін

«криміналістичне забезпечення» вживається щодо різних видів діяльності. Зокрема, М. А. Погорецький говорить про криміналістичне забезпечення досудового провадження [97, с. 250-253]; В. В. Матвієнко – про криміналістичне забезпечення методики розслідування злочинів [87, с. 15]; О. І. Чучукало [164, с. 11], Ж. В. Удовенко [2, с. 250-253] на дисертаційному рівні досліджують криміналістичне забезпечення доказування; В. Г. Лісогор – криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства [83, с. 10-12]; колектив кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ (А. В. Іщенко, В.С, Кузьмічов та ін.) розглядає криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинів [75] тощо.

Ряд авторів, досліджуючи питання розслідування окремих видів злочинів, акцентують увагу на «криміналістичному забезпеченні розслідування» або «криміналістичному забезпеченні розкриття і розслідування» щодо певного виду чи групи злочинів. Наприклад, досліджувалися криміналістичне забезпечення злочинів, вчинених шляхом підпалу (І. О. Тігенок), криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж (Л. П. Паламарчук), криміналістичне забезпечення розслідування організованої злочинної діяльності у сфері наркобізнесу (О. Ю. Самохін), криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених в місцях позбавлення волі (О. В. Батюк), криміналістичне забезпечення розслідування податкових злочинів (В. В. Лисенко), криміналістичне забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру (Ю. М. Черноус), криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці (О. В. Таран) тощо.

Окремі автори ще більше звужують предмет дослідження, обмежуючись техніко-криміналістичним забезпеченням (В. В. Мурадов, Т. Т. Нішніанідзе, Д. Ю. Стригун та інші); тактико-криміналістичним забезпеченням розслідування (Е. К. Горячев, В. А. Колесник, В. Ю. Сокол, І. В. Тішутіна та інші), методико-

криміналістичним забезпеченням (В. В. Матвієнко та інші), або ж криміналістичним забезпеченням окремих процесуальних і слідчих дій чи рішень (В. І. Галаган та інші).

Проте, не зважаючи на вищезазначені та інші дослідження, зазначена правова категорія, на наш погляд, є недостатньо науково розробленою, оскільки відсутнє її однозначне розуміння як науковцями, так і практиками. Зокрема, до основних проблем визначення поняття криміналістичного забезпечення С. Ф. Денисюк відносить: надто широкий та абстрактний зміст родового поняття; порушення логіки дефініціювання; підміна криміналістичним забезпеченням деяких частин криміналістичної тактики й методики, наукової організації праці, кримінального процесу, теорії оперативно-розшукової діяльності; орієнтація на окремі напрямки без визначення основної дефініції; теоретичний та абстрактний характер [30, с. 284]. У зв'язку з цим вважаємо, що існує наразі необхідність вивчення окремих питань, пов'язаних з визначенням поняття та дослідженням сутності криміналістичного забезпечення.

Перш за все необхідно зазначити, що до визначальних умов вирішення завдань кримінального судочинства, закріплених у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), а саме захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений і жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [78], належить застосування правоохоронними, правозахисними й судовими органами під час здійснення ними своїх професійних обов'язків відповідних сучасних досягнень науки й техніки.

Завдання пристосування даних природних, технічних та гуманітарних наук до потреб кримінального судочинства успішно виконує криміналістика, положення якої «озброюють» слідчого, оперативного працівника, прокурора, суддю, а нині у вітчизняному кримінальному процесі, що набуває ознак змагальності, й захисника та слідчого суддю ефективними засобами й методами встановлення обставин вчиненого діяння, а в цілому – встановленню істини у кримінальному провадженні.

Основним завданням науки криміналістики традиційно вважається сприяння боротьбі зі злочинністю специфічними силами й засобами [67, с. 51], а специфічними її задачами визначено подальше вивчення об'єктивних закономірностей дійсності, що становлять основу предмета криміналістики; розвиток її загальної та окремих теорій як основи криміналістичних засобів й методів судового дослідження та попередження злочинів; розробка нових і удосконалення існуючих техніко-криміналістичних засобів, тактичних прийомів і методичних рекомендацій зі збирання, дослідження і використання доказів і у цьому зв'язку інтеграція в криміналістику досягнень природних, технічних і гуманітарних наук; розробка й удосконалення криміналістичних засобів і методів попередження злочинів та інші [67, с. 51-52]. В юридичній літературі зустрічаються й інші класифікації загальних і окремих (спеціальних) завдань криміналістики, але суттєвих розбіжностей із вищезазначеною вони не мають [80, с. 8; 71, с. 16; 74, с. 10].

Криміналістика по праву вважається наукою, яка виконує забезпечувальну функцію у кримінальному провадженні, є «праксеологією кримінального процесу» [111, с. 191]. Процесуальні норми, якими закріплено лише правову процедуру, формально визначено окремі процесуальні дії, часові та просторові межі кримінального провадження ефективно реалізуються здебільшого завдяки використанню криміналістичних прийомів та засобів відповідно до слідчої ситуації досудового розслідування. Відтак, криміналістика дійсно «забезпечує» практичну діяльність, надаючи слідчому, оперативному працівнику, прокурору та іншим учасникам кримінального

судочинства арсенал засобів, прийомів, методів провадження досудового розслідування, наповнюючи таким чином визначену кримінальним процесуальним законом процесуальну форму дієвим та ефективним змістом.

Підтвердження цієї думки знаходимо й в іншій науковій літературі. Так, А. В. Іщенко, І. П. Красюк, В. В. Матвієнко зазначають, що засоби, методи, прийоми роботи з доказами розроблює криміналістика, тому є підстави говорити про забезпечення саме криміналістикою розслідування злочинів. Йдеться про комплексну діяльність, яка включає врахування багатьох чинників, обставин, пов'язаних з оптимальним наданням практиці відповідних засобів розкриття, розслідування та попередження злочинів. Й оскільки криміналістика розробляє загальні підходи, принципи, узагальнюючі схеми для методики розслідування злочинів та надає слідчим необхідний практичний інструментарій, таке забезпечення доцільно розглядати як криміналістичне [110, с. 13].

Слушним є твердження В. В. Матвієнка, що однією з важливих умов поліпшення справ у галузі боротьби зі злочинністю є належне криміналістичне забезпечення діяльності з розслідування злочинів, що передбачає чітке визначення його поняття, змісту, структури, суб'єктів здійснення [111, с. 15].

Як справедливо стверджує В. В. Лисенко, криміналістичне забезпечення розслідування злочинів повинно мати системний характер та повинно бути пріоритетним напрямом удосконалення роботи правоохоронних органів [81, с. 10-11].

Досліджуючи співвідношення науки криміналістики та криміналістичного забезпечення, слід звернути увагу на слушну, на наш погляд, позицію Ю. М. Черноус, яка вважає, що загальна теорія криміналістики в її нинішньому тлумаченні справляє на наукову категорію «криміналістичне забезпечення» теоретико-формульальний вплив, що полягає у реалізації пізнавальної, конструктивної, комунікативної, евристичної та інших функцій. Відповідно, загальна теорія криміналістики має методологічне значення для формування та розвитку інших розділів науки криміналістики: техніки, тактики

й методики, тим самим сприяючи практичному розв'язанню завдань розкриття, розслідування та попередження злочинів.

Науковець пропонує визначати криміналістичне забезпечення як створення умов готовності й реалізації методів, засобів, прийомів криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики, що ґрунтуються на загальнотеоретичних засадах криміналістики й спрямовані на виконання завдань розкриття, розслідування та попередження злочинів [162, с. 149-155].

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що криміналістичне забезпечення є похідною діяльністю щодо науки криміналістики, яка є «материнською» наукою цієї діяльності, оскільки саме у її межах розробляються методи, засоби, прийоми криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики, якими забезпечується процес розслідування. Саме у криміналістичному забезпеченні наукові положення криміналістики як науки знаходять своє практичне застосування.

Як зазначалося вище, уперше В. Г. Коломацький увів у науковий обіг термін «криміналістичне забезпечення» щодо діяльності органів внутрішніх справ, під яким він пропонував розуміти систему впровадження у практичну діяльність посадових осіб, підрозділів, служб та органів внутрішніх справ з охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю криміналістичних знань, які втілені у вміння працівників використовувати наукові, методичні й тактичні криміналістичні рекомендації, техніко-криміналістичні засоби та технології їх застосування з метою попередження, розкриття та розслідування злочинів [69, с. 64]. На наш погляд, це визначення не позбавлене певних дискусійних аспектів, але його формулювання даю поштовх для подальшого розвитку наукової думки у цьому напрямі.

В подальшому Р. С. Белкін розвинув дослідження означеного явища та сформулював визначення «криміналістичного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ» у статті, не як діяльність, а як певну систему криміналістичних знань, навичок і вмінь їх працівників використовувати

наукові криміналістичні рекомендації, застосовувати криміналістичні засоби, методи та технології їх використання з метою попередження, виявлення, розкриття і розслідування злочинів [70, с. 64]. Запропоноване вченим визначення також отримало ряд критичних зауважень у подальших наукових дослідженнях криміналістичного забезпечення. Проте визначення Р. С. Белкіна спонукало наукову спільноту глибше дослідити окреслене явище, зупинитися на його статичних та динамічних структурних елементах і вибудувати систему криміналістичного забезпечення кримінального провадження.

На думку В. О. Волинського, поняття криміналістичного забезпечення можна визначати за аналогією з поняттям техніко-криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів, під яким розуміється специфічна діяльність, спрямована на створення умов постійної готовності правоохоронних органів до застосування криміналістичної техніки, та реалізація таких умов у кожному конкретному випадку розкриття і розслідування злочинів [18, с. 28-29].

В. О. Волинський, критикуючи позицію Р. С. Белкіна, запропонував кардинально інший підхід до розуміння поняття криміналістичного забезпечення та визначив його не як систему (статичну чи динамічну), а як специфічну діяльність. Він зазначав, що не можна зводити криміналістичне забезпечення всього лише до знань і вмінь, як це робив Р.С. Белкін, випускаючи з уваги ряд важливих обставин, а саме:

а) самі по собі криміналістичні знання та вміння не виникають, вони формуються в процесі певної діяльності (наукової, навчальної);

б) такі знання та вміння реалізуються знову ж таки в діяльності з розкриття та розслідування злочинів;

в) застосовувати криміналістичні засоби, методи і технології можна тільки тоді, коли вони розроблені і впроваджені в практику. А це теж діяльність;

г) нарешті, всі ці напрямки діяльності – не самоціль. У практиці боротьби зі злочинністю реалізуються їхні результати, практика визначає їх

зміст (цілі, завдання, форми), виходячи зі своїх щоденних потреб [18, с. 28-29].

Пізніше його погляди розвинули в своїх працях С. Ф. Денисюк [31, с. 231], І. О. Ієрусалімов, А. В. Іщенко [53, с. 68-72], В. В. Матвієнко [88, с. 152], В. В. Овдієнко [92, с. 18], К. Є. Поджаренко [99, с. 20], Ж. В. Удовенко [140, с. 146], О. І. Чучукало [31, с. 231] та інші фахівці.

Зокрема, А. В. Іщенко, І. О. Ієрусалімов та Ж. В. Удовенко вважають, що на сучасному рівні наукових досліджень питань боротьби зі злочинністю криміналістичне забезпечення розслідування злочинів розглядається як складне багатопланове, комплексне поняття, головним змістом якого є самостійна специфічна діяльність учених і практиків по розробці нових, пристосованні відомих науково-технічних досягнень, а також їх впровадження в практику розслідування злочинів з метою оптимального вирішення її завдань. Для того, щоб криміналістичні знання стали ефективним засобом для практики, вони повинні пройти стадію криміналістичної освіти, в результаті чого криміналістичні знання перетворюються в елемент професійних знань і вмінь співробітників органів внутрішніх справ [31, с. 231].

В. В. Матвієнко, розвиваючи погляди А. В. Іщенка, робить спробу пристосувати запропоноване ним визначення до методики розслідування злочинів, зазначаючи, що криміналістичне забезпечення методики розслідування окремих видів злочинів – це складне, багатопланове, комплексне поняття, головним змістом якого є самостійна специфічна діяльність вчених-криміналістів та практиків по розробці нових, пристосованні відомих науково-технічних досягнень, а також їх впровадження в практику розслідування злочинів з метою оптимального вирішення її завдань [88, с. 152].

О. І. Чучукало пропонує розширити спрямованість криміналістичного забезпечення не лише на діяльність органів розслідування злочинів, але й на суддів під час стадії судового розгляду кримінального провадження. Автор пропонує визначати криміналістичне забезпечення доказування при провадженні судового слідства як діяльність по створенню належних умов для отримання і сприйняття суддями криміналістичних знань і придбання

відповідних вмінь та навичок по застосуванню у процесі доказування криміналістичних засобів, методів і прийомів з метою всебічного, повного та об'єктивного розгляду справ у суді [164, с. 11].

Слід звернути увагу, що на відміну від попередніх авторів науковець пропонує досліджувати криміналістичне забезпечення не всього процесу розслідування, а лише доказування. Крім того, автор пропонує розширити спрямованість криміналістичного забезпечення не лише на працівників правоохоронних органів, які ведуть боротьбу зі злочинністю, але й на суд під час судового розгляду кримінальних проваджень.

Така позиція науковця заслуговує на підтримку, оскільки в сучасних умовах трансформації кримінального процесу України вирішальна роль у доказуванні надається судді, який самостійно визначає обсяг фактичних даних, які підлягають дослідженню в суді, безпосередньо досліджує всі надані сторонами матеріали, проводить остаточну оцінку фактичних даних та надання їм статусу доказів.

Ряд авторів, досліджуючи питання криміналістичного забезпечення окремої частини кримінального провадження (проведення процесуальних дій, розслідування окремих видів злочинів тощо), взагалі не розкривають власного бачення поняття криміналістичного забезпечення, що породжує додаткові питання та дискусії щодо його розуміння.

Так, О. В. Таран, досліджуючи сутність криміналістичного забезпечення розслідування порушень вимог законодавства про охорону праці, детально досліджує аспект забезпечення слідчих сучасними методичними рекомендаціями та організації належного їх використання [129, с. 279]. Автор зазначає, що криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці, розглядається як складний, багаторівневий процес, метою якого є підвищення ефективності та якості досудового розслідування цих злочинів з обов'язковим урахуванням їх специфіки та потреб слідчої практики [130, с. 11-12].

В. І. Галаган, досліджуючи криміналістичне забезпечення проведення

процесуальних дій у кримінальному судочинстві України, також визначення криміналістичного забезпечення не наводить, досліджуючи лише його сутність через виокремлення напрямів криміналістичного забезпечення.

Так, до першого напрямку криміналістичного забезпечення вчений відносить професійні знання, що отримуються у вищих навчальних закладах України при підготовці спеціалістів-правознавців. Професійні знання молодих слідчих вдосконалюються безпосередньо при виконанні ними обов'язків з розслідування кримінальних справ, що, є другим напрямом криміналістичного забезпечення. Третім напрямом криміналістичного забезпечення В. І. Галаган вважає добре володіння тактичними прийомами проведення як слідчих, так і процесуальних дій й останнім напрямом є розробка криміналістичних рекомендацій – науково обґрунтованих порад, основаних на аналізі норм чинного кримінально-процесуального законодавства України та узагальненні передового досвіду практичної діяльності з розслідування кримінальних справ. Підводячи підсумок, вчений зазначає, що для забезпечення активної протидії злочинності кримінально-процесуальна діяльність органів внутрішніх справ має постійно удосконалюватися залежно від наявності й ефективності новітніх техніко-криміналістичних і тактичних прийомів, методів і способів. Тому вдосконалення кожного з визначених елементів криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів є постійним нагальним завданням науки криміналістики [19, с. 106-109].

Водночас дискусійною є точка зору автора з приводу того, що знання та навички є напрямками криміналістичного забезпечення. На нашу думку, активна діяльність з криміналістичного забезпечення є передачею знань для їх використання в процесі розслідування злочинів, а тому знання можуть бути лише змістом криміналістичного забезпечення. Діяльність проявляється активним діями, які можуть проявлятися в різних її напрямках: «впровадженні», «наданні», «передачі», «освіті» тощо.

Є. І. Зуєв зазначає, що сутність криміналістичного забезпечення діяльності з розкриття й розслідування злочинів знаходить своє відображення у

таких її елементах: 1) організованій системі інформації, яка полегшує своєчасне, цілеспрямоване й ефективне залучення даних криміналістики для розкриття злочинів; 2) достатньому забезпеченні слідчих, працівників органів дізнання науково-технічними засобами, наявності у них відповідних знань, умінь і навичок використання таких засобів; 3) цілеспрямованій системі впровадження досягнень криміналістики в практичну діяльність [48, с. 9-12].

Спробу узагальнити наявні погляди науковців щодо розуміння поняття криміналістичного забезпечення зробила З. М. Топорецька, яка розподілила їх на три основні підходи в розумінні цього поняття: криміналістичне забезпечення як система (статична чи динамічна); криміналістичне забезпечення як діяльність по забезпеченню криміналістикою потреб практики та криміналістичне забезпечення не просто як діяльність, а як особлива система [137, с. 135-140].

Заслуговує на увагу позиція науковців, які пропонують розглядати криміналістичне забезпечення не просто як діяльність, а як особливу організаційно-функціональну систему, фактично поєднуючи в собі два окремі підходи. Наприклад, В. Ю. Сокіл розглядає криміналістичне забезпечення не просто як діяльність, а як особливу організаційно-функціональну систему, спрямовану на формування та підтримку на певному рівні постійної готовності працівників правоохоронних органів до систематичного використання в практичній діяльності криміналістичного арсеналу засобів боротьби зі злочинністю (макрорівень, науково-дидактичний рівень), а також на реалізацію цієї готовності в кожному конкретному випадку для розкриття та розслідування злочину, що зумовлена конкретною оперативно-розшуковою або слідчою ситуацією (мікро- або виконавчий рівень) [123, с. 57].

Розвивають запропоновану В. Ю. Соколом позицію Е. К. Горячев та І. В. Тішутіна, пропонуючи розглядати криміналістичне забезпечення як систему, яка включає в себе наукові розробки тактичних прийомів і рекомендацій, правових організаційних і кадрових проблем, втілення таких розробок в практику в цілях формування умов постійної готовності

правоохоронних органів до їх використання у процесі розслідування і розкриття злочинів [26, с. 28]. Водночас в наукових криміналістичних джерелах критикується позиція авторів щодо включення до криміналістичного забезпечення наукових розробок правового і кадрового забезпечення.

Розглядаючи криміналістичне забезпечення в такому аспекті можна певним чином погодитися також з позицією О. В. Батюка, що криміналістичне забезпечення є складною системою операцій чи певних заходів, спрямованих на оптимізацію процесу виявлення та розслідування злочинів [1, с. 151].

У літературі зустрічаються також визначення криміналістичного забезпечення, які неможливо віднести до якоїсь з запропонованих груп. Зокрема, В. О. Образцов вважає, що сутність криміналістичного забезпечення кримінального судочинства полягає в наданні посадовим особам правоохоронних органів, котрі професійно ведуть боротьбу зі злочинністю, наукової продукції, що розробляється в криміналістиці, освоєння та використання якої сприяє підвищенню ефективності вирішення завдань, які стоять перед споживачами такої продукції [65, с. 26-27].

3. І. Кірсанов пропонує розглядати криміналістичне забезпечення боротьби зі злочинністю як вирішення прикладних задач криміналістики, які полягають у розробці та наданні судово-слідчим, оперативно-розшуковим та іншим правоохоронним органам криміналістичних засобів і методик отримання, оцінки та використання інформації, необхідної для виявлення, попередження та розкриття злочинів, і як вирішення дидактичної функції, яка полягає у розробці проблем навчання практичних працівників криміналістичним методикам, у спорядженні їх криміналістичними знаннями [56, с. 10-11].

Заслугує на увагу позиція білоруського вченого А. В. Дроздова, який пропонує розглядати криміналістичне забезпечення розслідування злочинів (з урахуванням специфіки кожного конкретного злочину) як систему взаємопов'язаних інформаційних, організаційно-тактичних і сучасних технічних положень, спрямованих на ефективне вирішення завдань, які

виникають під час практичної діяльності правоохоронних органів і пов'язані з попередженням, виявленням, розслідуванням і розкриттям злочинів [33, с. 63-70].

Виходячи з того, що термін «забезпечення» охоплює засоби для діяльності, функціонування чого-небудь [122], криміналістичне забезпечення розслідування злочинів В.А. Журавель розглядає як систему науково-технічних, організаційно-тактичних і методико-криміналістичних засобів, розроблених і впроваджених задля ефективного виконання діяльності органами кримінальної юстиції із запобігання злочинам, оптимізації їх розслідування та судового розгляду, здійснюваних на підставі наукових знань про закономірності виникнення, збирання, дослідження, оцінки та використання доказів, що виявляються в ході кримінального провадження цієї категорії злочинів [50, с. 178].

В останніх дослідженнях все частіше вчені досліджують криміналістичне забезпечення процесу доказування у кримінальному провадженні.

Наприклад, Ж. В. Удовенко пропонує розглядати криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві як самостійну специфічну діяльність відповідних суб'єктів по створенню необхідних умов оптимізації процесу доказування на досудовому слідстві [139, с. 10-12]. Вона також запропонувала і більш розширене визначення – це самостійна, ефективна, специфічна діяльність відповідних суб'єктів із створення необхідних умов при отриманні шляхом криміналістичної освіти криміналістичних знань та використання криміналістичної техніки у передбаченій законом діяльності суб'єктів процесу доказування на досудовому слідстві із збирання, дослідження, перевірки та оцінки фактичних даних (доказів) і застосування їх з метою встановлення істини у кримінальній справі [140, с. 113].

С. Ф. Денисюк, досліджуючи напрямки криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві пропонує практично аналогічне попередньому визначення цього поняття [31, с. 231].

З. М. Топорецька пропонує визначати криміналістичне забезпечення доказування у кримінальному провадженні як задоволення потреб процесу збирання, перевірки та оцінки доказів для встановлення предмету доказування технічними засобами, тактичними прийомами та методами криміналістики під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального правопорушення, проведення процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень у кримінальному процесі [137, с. 138].

На нашу думку, криміналістичне забезпечення доказування є вузьким поняттям, ніж криміналістичне забезпечення власне процесу розслідування злочинів, оскільки не всі відомості про факти, які пізнаються слідчим під час розслідування підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, хоча кримінальне провадження і здійснюється з метою встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення, тобто встановлення предмету доказування. Проте не вся отримана інформація в кримінальному провадженні використовується в доказуванні, а лише та, яка стосується встановлення предмету доказування.

Ми поділяємо думку В. І. Галагана, який тісно пов'язує кримінально-процесуальну діяльність органів внутрішніх справ з криміналістичним забезпеченням, зазначаючи, що вона (кримінально-процесуальна діяльність) має постійно удосконалюватися залежно від наявності й ефективності новітніх техніко-криміналістичних і тактичних прийомів, методів, способів [20, с. 73-77]. Проте, на нашу думку, криміналістичне забезпечення і практична діяльність є взаємопов'язаними.

Так, для забезпечення ефективною та активною протидії злочинності правоохоронними органами, їх діяльність повинна постійно вдосконалюватися залежно від наявних новітніх напрацювань криміналістики, нових техніко-криміналістичних і тактичних прийомів, методів і способів розкриття і

розслідування злочинів. Вдосконалення кожного з визначених елементів криміналістичного забезпечення є постійним важливим завданням науки криміналістики. Водночас і криміналістичне забезпечення, досліджуючи практичні проблеми розслідування злочинів, удосконалює свої напрацювання і спрямовує діяльність на пошук і передачу практичним працівникам нових знань (теоретичних положень, практичних рекомендацій, прийомів, методів, способів).

Виходячи з вищевикладеного, а також з етимологічного значення слова «забезпечення», відповідно до якого, «забезпечення» має значення дії зі значенням «забезпечувати» – постачаючи щось у достатній кількості, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах; надавати кому-небудь достатні матеріальні засоби до існування; створювати надійні умови для здійснення чого-небудь, гарантувати щось [7, с. 438], вважаємо, що криміналістичне забезпечення розслідування злочинів – це науково-дослідна, навчально-методична та організаційна діяльність відповідних суб'єктів зі створення належних умов для практичної реалізації методів, прийомів, засобів криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики, а також їх безпосередня реалізація у кримінальному провадженні, спрямована на виконання його завдань.

При цьому вважаємо, що об'єктом криміналістичного забезпечення є діяльність певного виду, а не суб'єкт цієї діяльності. Криміналістичне забезпечення досягає своєї кінцевої мети не тоді, коли суб'єкт розслідування оволодіває необхідними знаннями, навичками, засобами тощо, а саме тоді, коли він використовує їх у своїй практичній діяльності, коли ця діяльність забезпечується певними криміналістичними ресурсами (знаннями, навичками, методами, засобами тощо).

Вважаємо, що мета криміналістичного забезпечення – забезпечити потреби практики розслідування кримінальних правопорушень криміналістичними засобами, прийомами та методами.

Водночас в умовах запровадження змагального кримінального процесу в Україні розширено можливості і для сторони захисту та суду щодо їх участі в процесі розкриття і розслідування злочинів, збирання фактичних даних у кримінальному провадженні тощо. Сторона захисту та суд відтепер є активними учасниками процесу розслідування. Вони також приймають участь у збиранні, перевірці та оцінці доказів. В ході своєї діяльності вони також можуть використовувати досягнення науки криміналістики на всіх стадіях кримінального провадження. Тому сьогодні слід вести мову про криміналістичне забезпечення практичної діяльності не лише правоохоронних органів, але й правозахисних та судових органів під час кримінального провадження.

На нашу думку, сутність криміналістичного забезпечення розслідування злочинів полягає у впровадженні криміналістичних знань у практичну діяльність правоохоронних, правозахисних та судових органів через підвищення їх рівня їх професійної майстерності, а також у постійній розробці нових та удосконаленні вже існуючих положень (засобів) криміналістичних техніки, тактики й методики.

Відповідні криміналістичні знання й практичні навички співробітників правоохоронних органів застосування заснованого на останніх наукових досягненнях арсеналу криміналістичних засобів боротьби із злочинністю є важливими умовами ефективності їх діяльності.

1.2. Зміст криміналістичного забезпечення розслідування злочинів

Застосування правоохоронними, правозахисними й судовими органами під час здійснення ними своїх професійних обов'язків у сфері кримінального судочинства відповідних сучасних досягнень науки й техніки є запорукою успішного вирішення завдань кримінального провадження. Як зазначалося вище, пристосування даних природних, технічних та гуманітарних наук до

потреб кримінального судочинства здійснюються через положення криміналістичної науки.

Так, криміналістика вважається наукою, яка виконує забезпечувальну функцію у кримінальному провадженні. Процесуальні норми, якими закріплено лише правову процедуру, формально визначено окремі процесуальні дії, часові та просторові межі кримінального провадження, ефективно реалізуються здебільшого завдяки використанню криміналістичних прийомів та засобів відповідно до слідчої ситуації досудового розслідування. Криміналістика змістовно наповнює кримінальне провадження, оскільки, якщо кримінальний процес визначає, «що» сторонам слід зробити в кримінальному провадженні, то як раз криміналістика дає відповідь на питання: «яким чином» це зробити?

Відтак, криміналістика дійсно «забезпечує» практичну діяльність, надаючи слідчому, оперативному працівнику, прокурору та іншим учасникам кримінального судочинства арсенал засобів, прийомів, методів провадження досудового розслідування, наповнюючи таким чином визначену кримінальним процесуальним законом процесуальну форму дієвим та ефективним змістом.

В літературі неодноразово зазначається, що засоби, методи, прийоми роботи з доказами розробляє криміналістика, тому є підстави говорити про забезпечення саме криміналістикою розслідування злочинів. Йдеться про комплексну діяльність, яка включає врахування багатьох чинників, обставин, пов'язаних з оптимальним наданням практиці відповідних засобів розкриття, розслідування та попередження злочинів. Й оскільки криміналістика розробляє загальні підходи, принципи, узагальнюючі схеми для методики розслідування злочинів та надає слідчим необхідний практичний інструментарій, таке забезпечення доцільно розглядати як криміналістичне [110, с. 11].

На сучасному рівні наукових досліджень питань боротьби зі злочинністю більшість науковців розглядає криміналістичне забезпечення розслідування злочинів як складне багатопланове, комплексне поняття, головним змістом якого є самостійна специфічна діяльність учених і практиків по розробці нових, пристосуванні відомих науково-технічних досягнень, а

також їх впровадження в практику розслідування злочинів з метою оптимального вирішення її завдань.

Як було нами визначено у підрозділі 1.1. дисертації, вважаємо, що криміналістичне забезпечення розслідування злочинів – це науково-дослідна, навчально-методична та організаційна діяльність відповідних суб'єктів зі створення належних умов для практичної реалізації методів, прийомів, засобів криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики, а також їх безпосередня реалізація у кримінальному провадженні, спрямована на виконання його завдань.

Дослідженню питання змісту криміналістичного забезпечення присвячені роботи низки вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, Т. В. Авер'янової, Р. С. Белкіна, В. І. Галагана, Є. І. Зуєва, І. О. Ієрусалимова, А. В. Іщенко, В. Г. Коломацького, В. В. Матвієнка, Ж. В. Удовенко та інших, проте щодо його змісту єдність поглядів вчених та практиків відсутня.

Як зазначають А. В. Іщенко, І. О. Ієрусалимов, Ж. В. Удовенко, для того, щоб криміналістичні знання стали ефективним засобом для практики, вони повинні пройти стадію криміналістичної освіти, в результаті чого криміналістичні знання перетворюються в елемент професійних знань і вмінь співробітників органів внутрішніх справ [53, с. 68-72].

Так, зокрема, О. В. Таран, досліджуючи криміналістичне забезпечення розслідування порушень вимог законодавства про охорону праці, звертає увагу лише на аспект забезпечення слідчих сучасними методичними рекомендаціями та організації належного їх використання [110, с. 279], не розкриваючи при цьому змісту інших аспектів.

Є. І. Зуєв зазначає, що зміст криміналістичного забезпечення діяльності з розкриття й розслідування розкривається через такі її елементи:

- 1) організована система інформації, яка полегшує своєчасне, цілеспрямоване й ефективне залучення даних криміналістики для розкриття злочинів;

2) достатнє забезпечення слідчих, працівників органів дізнання науково-технічними засобами, наявності у них відповідних знань, умінь і навичок використання таких засобів;

3) цілеспрямована система впровадження досягнень криміналістики в практичну діяльність [48, с. 9-11].

Автор чітко розмежовує криміналістичні знання та процес їх впровадження в практичну діяльність, що в літературі породжує певні дискусії. Вони обумовлюються різним розумінням поняття та сутності самого терміна «криміналістичне забезпечення». Так, автори, які пропонують визначати криміналістичне забезпечення як статичну систему (Р.С. Белкін, В. Г. Коломацький) говорять про те, що завдання криміналістики полягає не у впровадженні в практику наукової продукції, розробленої нею, а в науковому забезпеченні цього впровадження. Впровадження криміналістичної продукції ними розглядається як практична діяльність відповідних суб'єктів, яка, крім криміналістичного забезпечення, потребує організаційного, матеріально-технічного, правового та інших видів забезпечення [95, с. 196].

Вищевказана точка зору безперечно заслуговує на увагу, проте, слід враховувати, що термін «забезпечення» вже передбачає активні дії з «постачання», «задоволення потреб у чомусь» (діяльність), тобто криміналістичне забезпечення не може бути ототожене з криміналістикою. Так, «забезпечення», яке включає багато видів, підвидів діяльності зі створення належних умов функціонування систем, управлінських структур, охорони, захисту, гарантування, постачання матеріальних ресурсів тощо [30, с. 284].

Р. С. Белкін також чітко акцентує увагу на відмежуванні криміналістичного забезпечення та власне практичної діяльності тих, кого ним забезпечили. Так, науковець вважає, що роль криміналістики полягає в забезпеченні науковою продукцією практичних працівників. Таке забезпечення може здійснюватися через криміналістичні знання, інформацію, криміналістичну освіту, криміналістичну науку (розробку нових наукових криміналістичних рекомендацій). Проте впровадження в практику отриманих

криміналістичних знань, вмінь та навичок вже здійснюється практичними працівниками (слідчим, прокурором, оперативним працівником, адвокатом, суддею) під час своєї діяльності в кримінальному провадженні.

На наш погляд, вищевикладена наукова позиція є дещо дискусійною, оскільки вчений веде мову не про криміналістичне забезпечення діяльності певного виду, а про забезпечення суб'єкта цієї діяльності. На наш погляд, криміналістичне забезпечення досягає своєї кінцевої мети не тоді, коли суб'єкт оволодіває необхідними знаннями, навичками, засобами тощо, а коли він використовує їх у своїй практичній діяльності. Тому у нашому розумінні мова повинна йти саме про забезпечення процесу розслідування як діяльність, що здійснюється практичними працівниками, які застосовують досягнення криміналістики у своїй практичній діяльності, тобто саме ця діяльність «забезпечується» певними криміналістичними ресурсами (знаннями, навичками, практичними методами, засобами тощо).

Деякі науковці (А. П. Пацкевич та І. І. Лузгін) дотримуються позиції, що криміналістичне забезпечення охоплює питання організаційного та правового забезпечення. Так, вони зазначають, що для вітчизняної криміналістики характерні приклади, коли результати її розробок десятиліттями не знаходять застосування на практиці через відсутність раціонального, збалансованого поєднання необхідних для цього правових та організаційних умов. Все це не виключає, а, швидше навпаки, передбачає більш активну наступальну роль самої криміналістики як прикладної за своєю суттю науки у вирішенні не тільки вузькопредметних завдань, але і організаційних, правових проблем впровадження результатів її розробок у практику [95, с. 199].

Д. Ю. Стригун також, розкриваючи поняття техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування контрабанди наркотичних засобів, окрему увагу присвячує правовому та організаційному забезпеченню розслідування [128, с. 10]. Проте автор не обґрунтовує свою позицію віднесення правового та організаційного забезпечення розслідування до предмету техніко-криміналістичного забезпечення розслідування.

Включення науковцями до предмета криміналістичного забезпечення інших, не характерних для нього елементів пов'язане знову ж таки з розумінням цього поняття. Так, О. Ф. Волинський, розглядаючи криміналістичне забезпечення як комплексну діяльність, розділив її на два рівні: творчий, тобто створення умов готовності правоохоронних органів до ефективного використання криміналістичних засобів, і діяльний – їхня практична реалізація при розслідуванні злочинів [68, с. 55-56].

До криміналістичного забезпечення автор відносить: теоретичні основи забезпечення; правове забезпечення; організаційне забезпечення; науково-технічне та науково-методичне забезпечення; навчально-методичне забезпечення; матеріально-технічне забезпечення [68, с. 55-56].

Проте, на нашу думку, автор змішує поняття криміналістичного забезпечення діяльності і власне практичної діяльності, а тому викликає сумніви входження правового та матеріально-технічного забезпечення до криміналістичного забезпечення. Радше тут мова йде про правове забезпечення практичної діяльності учасників кримінального провадження, яке здійснює кримінальний процес. Питання ж матеріально-технічного забезпечення практичної діяльності належить до предмета наукової організації праці [30, с. 283].

На думку В. Г. Коломацького [69, с. 64], а також Т. В. Авер'янової та Р. С. Белкіна [70, с. 66], система криміналістичного забезпечення охоплює три підсистеми: криміналістичні знання, криміналістичну освіту, криміналістичну техніку.

Ж. В. Удовенко також підтримує попередню позицію про те, що зміст криміналістичного забезпечення, складається з криміналістичних знань, криміналістичної освіти і криміналістичної техніки. Завдання криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві, на її думку, полягають у створенні всіх необхідних умов для отримання криміналістичних знань шляхом криміналістичної освіти та застосування їх за допомогою криміналістичної техніки у процесі швидкого та повного розкриття

злочинів, викриття винних, недопущення притягнення до кримінальної відповідальності невинуватих [140, с. 146].

Така позиція науковців видається більш обґрунтованою, оскільки містить логічну послідовність реалізації криміналістичних знань в практичній діяльності. Водночас запропонований авторами зміст криміналістичного забезпечення не охоплює питань використання криміналістичних тактичних рекомендацій при проведенні слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій та застосування методик розслідування окремих видів злочинів.

Слушною видається позиція П. Ю. Іванова, який зазначає, що крім криміналістичної техніки, суб'єкти доказування активно використовують тактичні рекомендації проведення окремих слідчих дій, а також методичні основи розслідування окремих видів злочинів, які за визначенням не можуть входити до складу техніко-криміналістичного забезпечення розслідування. Виходячи з цього він вважає допустимим вживати термін «криміналістичне забезпечення розслідування злочинів», який охоплює як технічну сторону науки криміналістики, так і її тактичні та методичні, а також методологічні вчення, що дозволяють на більш високому рівні узагальнення враховувати закономірності мінливої злочинної діяльності [49, с. 7-8].

В. І. Галаган, досліджуючи криміналістичне забезпечення проведення процесуальних дій у кримінальному судочинстві України, визначення криміналістичного забезпечення не наводить, досліджуючи його через виокремлення напрямів криміналістичного забезпечення. Так, до першого напрямку криміналістичного забезпечення вчений відносить професійні знання, що отримуються у вищих навчальних закладах України при підготовці спеціалістів-правознавців. Професійні знання молодих слідчих вдосконалюються безпосередньо при виконанні ними обов'язків з розслідування кримінальних справ, що, є другим напрямом криміналістичного забезпечення. Третім напрямом криміналістичного забезпечення В. І. Галаган вважає добре володіння тактичними прийомами проведення як слідчих, так і процесуальних дій й останнім напрямом є розробка криміналістичних

рекомендацій – науково обґрунтованих порад, заснованих на аналізі норм чинного кримінально-процесуального законодавства України та узагальненні передового досвіду практичної діяльності з розслідування кримінальних справ. Підводячи підсумок, вчений зазначає, що для забезпечення активної протидії злочинності кримінально-процесуальна діяльність органів внутрішніх справ має постійно удосконалюватися залежно від наявності й ефективності новітніх техніко-криміналістичних і тактичних прийомів, методів і способів. Тому вдосконалення кожного з визначених елементів криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів є постійним нагальним завданням науки криміналістики [19, с. 106-109].

Найбільш широко на сьогодні структура криміналістичного забезпечення розкривається авторами, які підтримують позицію, що криміналістичне забезпечення є не окремою системою або діяльністю, а визнають його особливою комплексною організаційно-функціональною системою.

Наприклад, В. О. Образцов, розглядаючи зміст криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, виділяє дванадцять взаємопов'язаних етапів, які є системою операцій різнопланового спрямування та в узагальненому вигляді мають таку структуру:

- 1) визначення проблемної ситуації діяльності правоохоронних органів та шляхів її розв'язання з допомогою наукових досліджень;
- 2) аналіз та узагальнення діяльності правоохоронних органів, передового досвіду у виявленні та розслідуванні злочинів;
- 3) проведення наукових досліджень для оптимізації діяльності правоохоронних органів;
- 4) впровадження результатів дослідження у практичну діяльність з відповідним науковим супроводом цього процесу [91, с. 309].

Схожі погляди, в яких на сьогодні найбільш повно відображено зміст криміналістичного забезпечення, викладені А. В. Іщенком, І. П. Красюком та В.

В. Матвієнком. Серед змістовних елементів, і водночас етапів криміналістичного забезпечення вчені виділяють:

1) вивчення потреб практики: а) вивчення власне практики розкриття, розслідування злочинів для удосконалення цієї діяльності; б) аналіз змісту злочинної діяльності; в) вивчення змісту та особливостей фінансово-господарської діяльності та відповідного документообігу, наукового прогнозування розвитку злочинної діяльності, закономірностей, які досліджуються криміналістичною наукою; г) вивчення потреб самої криміналістичної науки;

2) визначення та теоретичне осмислення наукової проблеми;

3) формування мети, завдань та шляхів, засобів і методів розроблення рекомендацій;

4) розроблення алгоритмів дій працівників правоохоронних органів у різних ситуаціях і різних етапах виявлення та розслідування злочинів, у разі потреби забезпечення цього процесу відповідними технічними засобами та їх експериментальна перевірка;

5) попереднє оцінювання результатів наукових розроблень;

б) доведення до відома працівників правоохоронних органів відомостей про наукові розроблення у тій чи іншій сфері розслідування злочинів;

7) упровадження у практику діяльності результатів наукових розроблень;

8) збирання та опрацювання даних про ефективність використання впроваджених наукових розроблень [110, с. 81].

Запропонована структура фактично найбільш комплексно розкриває послідовність усіх елементів (етапів) криміналістичного забезпечення практичної діяльності. Вона включає в себе виконання дій із моменту визначення потреб слідчої практики і до впровадження в практичну діяльність правоохоронних органів результатів наукових досліджень та внесення певних коректив у зазначені розробки з урахуванням ефективності їх впровадження.

Схожу позицію підтримує і С. Ф. Денисюк, зазначаючи, що криміналістичне забезпечення повинно мати певні напрямки, а саме:

- вивчення потреб практики процесу доказування на досудовому слідстві в криміналістичних знаннях, криміналістичній освіті, криміналістичній техніці;
- розроблення відповідно до виявлених потреб конкретних засобів криміналістичного забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві;
- експериментальна перевірка здійснених розробок та заходів;
- попередня оцінка результатів з позицій їх відповідності цілям і умовам кримінально-процесуальної діяльності;
- інформування адресатів про новинки, що пропонуються та впровадження в діяльність правоохоронних органів;
- безпосередня перевірка практикою впроваджених новинок;
- збір і узагальнення даних про результати застосування і дієвість рекомендацій, що використовуються, з метою встановлення їх характеру [30, с. 230].

Водночас така позиція не позбавлена критики науковців, які розглядають криміналістичне забезпечення як систему. Зокрема, Р. С. Белкін писав, що впровадження криміналістичних рекомендацій відноситься до питань організації науки, оскільки таке розповсюдження криміналістичних знань – це вже використання результатів розвитку науки [4, с. 121-122].

Ряд авторів говорять про те, що невід'ємною частиною криміналістичного забезпечення є інформаційне забезпечення процесу розслідування злочинів. Так, А. В. Іщенко та В. В. Матвієнко, зокрема, зазначають, що інформаційне й науково-методичне забезпечення є складниками загального забезпечення практики боротьби зі злочинністю. На думку авторів, такі складові частини криміналістичного забезпечення відіграють важливу роль у справі підвищення результативності слідчої діяльності [52, с. 175]. Їх погляди поділяє також Є. Д. Лук'янчиков, який зазначену проблему розглядає стосовно криміналістичного забезпечення проведення окремих слідчих дій. На його

думку, якісне інформаційне забезпечення пред'явлення для впізнання сприяє ефективності його проведення й підвищенню результативності, а в кінцевому результаті – установленню істини в кримінальній справі [85, с. 153].

Такі напрями наукових пошуків криміналістів пов'язані насамперед із розвитком інформаційного підходу до процесу розслідування злочинів. Зокрема, М. С. Польовий розглядає діяльність з розкриття і розслідування злочинів як криміналістичну інформаційну систему, найважливішими компонентами якої є людина і її діяльність, пов'язана з розкриттям, розслідуванням або попередженням злочинів; криміналістична інформація, що є об'єктом такої діяльності; засоби і методи, які використовуються в цілях перетворення криміналістичної інформації у форми, необхідні для прийняття певного рішення [100, с. 137]. Метою вказаної інформаційної системи, як зазначає вчений, є отримання різносторонньої і максимально значущої інформації, яка у наступному у сукупності буде необхідною і достатньою для формування системи судових доказів, що забезпечують встановлення і доказування істини у справі [100, с. 137].

Вважаємо, що у випадку з розуміння сутності криміналістичного забезпечення як комплексної складної організаційно-функціональної системи слід підтримати думки вчених, які говорять про багатогранність цього явища. Наприклад, як зазначає В. В. Лисенко, зміст такої діяльності може мати різне спрямування, відповідно, і криміналістичне забезпечення можна розглядати у різних аспектах:

- 1) розробка криміналістичних рекомендацій;
- 2) доведення до відома співробітників правоохоронних органів результатів аналізу діяльності щодо виявлення та розслідування злочинів, змісту злочинної діяльності та даних про ефективні методи і засоби протидії злочинності;
- 3) безпосереднє використання співробітниками правоохоронних органів криміналістичних рекомендацій у практиці виявлення та розслідування злочинів [81, с. 32].

Залежно від наведених напрямів криміналістичного забезпечення він пропонує виділяти і суб'єкти його здійснення. Криміналістичні рекомендації щодо удосконалення (оптимізації) діяльності з виявлення та розслідування злочинів можуть розроблятися як науковцями, так і співробітниками правоохоронних органів, які безпосередньо займаються виявленням та розслідуванням злочинів. Суб'єктами доведення до відома співробітників правоохоронних органів криміналістичних рекомендацій є як науковці, так і практичні співробітники (поширення позитивного досвіду, проведення занять тощо). Такими суб'єктами можуть бути викладачі, які викладають курс криміналістики та спеціальні курси з криміналістики. Суб'єктами використання криміналістичних рекомендацій є необмежена кількість співробітників правоохоронних органів та суду [81, с. 35].

Вчений заперечував можливість спрямування криміналістичного забезпечення на адвокатів, зазначаючи, що: не може розглядатися як криміналістичне забезпечення використання, наприклад, адвокатом, свідком, підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим криміналістичних рекомендацій, оскільки криміналістичне забезпечення є удосконалення, оптимізація діяльності правоохоронних органів щодо виявлення та розслідування злочинів. При цьому, зазначеними вище особами, у ході розслідування злочинів чи розгляду їх у суді, можуть бути використані криміналістичні рекомендації як елемент криміналістичного забезпечення (наприклад, адвокатом щодо призначення окремих експертних досліджень, проведення окремих слідчих дій, отримання певної доказової інформації тощо) [81, с. 36].

Водночас, така позиція автора видається дискусійною в умовах нового кримінального процесу, оскільки на сьогодні сторона захисту є активним учасником кримінального провадження та процесу доказування, від її активності, в тому числі, залежить і спрямування розслідування, оскільки вона наділена правом збирати докази та приймати участь в їх оцінці. Так, сторона захисту (підозрюваний, обвинувачений, захисник) має в право збирати та подавати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому

законом порядку здійснювати запити, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою, ініціювати проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також здійснювати інші дії, які здатні забезпечити подання суду доказів невинуватості особи чи зменшення ступеня її винуватості. Під час таких дій сторона захисту також використовує криміналістичні знання, навички, вміння, а подекуди і засоби криміналістичної техніки (наприклад, при дослідженні певних документів з подальшим обґрунтуванням їх підробки і подання клопотання про призначення криміналістичної експертизи). Тому на сьогодні можна повноцінно говорити і про криміналістичне забезпечення сторони захисту в кримінальному провадженні.

Заслуговує на увагу точка зору щодо змісту криміналістичного забезпечення слідчої діяльності А. В. Іщенка та І. О. Ієрусалимова, який науковці визначають як техніко-криміналістичне забезпечення слідчої діяльності, тактико-криміналістичне забезпечення слідчої діяльності, криміналістичне забезпечення розслідування окремих видів злочинів (методико-криміналістичне забезпечення слідчої діяльності) [54, с. 197].

Як було зазначено нами раніше, техніко-криміналістичне забезпечення не охоплює питань використання криміналістичних тактичних рекомендацій при проведенні слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій та застосування методик розслідування окремих видів злочинів, у зв'язку з цим запропоновану А. В. Іщенком та І. О. Ієрусалимовим точку зору вважаємо більш обґрунтованою.

Як зазначає В. А. Колесник, самостійне й докладне вивчення питань тактико-криміналістичного забезпечення розкриття й розслідування злочинів зумовлене необхідністю дослідження факторів, що впливають на ефективне використання практичними співробітниками тактичного арсеналу засобів боротьби із злочинністю, заснованих на закономірностях виникнення, існування і використання інформації про злочини. Адже знання й уміння співробітників оперативних і слідчих підрозділів застосовувати на практиці

заснований на останніх наукових досягненнях тактико-криміналістичний арсенал засобів боротьби із злочинністю виступають важливим умовами ефективної діяльності із встановлення істини у її процесуальному розумінні [58, с. 7].

Схожу позицію поділяє і А. В. Дроздов, зазначаючи при цьому, що криміналістичне забезпечення має закономірний зв'язок з усіма розділами криміналістики і включає в себе інформаційну, організаційно-тактичну і технічну основу розслідування [33, с. 70]. Вчений зазначає, що інформаційна основа розслідування повинна містити систему наукових положень з вивчення вихідної інформації, слідчої ситуації, яка склалася, визначення предмета доказування у конкретній кримінальній справі і визначення напрямів розслідування. У разі невизначеності або недостатності вихідної інформації криміналістичне забезпечення повинно надати науково обґрунтовані рекомендації щодо використання даних, що знаходяться в криміналістичній характеристиці злочинів певного виду або групи, для її поповнення.

Організаційно-тактична основа розслідування, на думку вченого, пов'язана з його плануванням по конкретній кримінальній справі, систематизацією суміжних завдань і визначенням інструментарію їх вирішення (слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів). Далі призначаються виконавці кожного запланованої дії або плануються заходи, встановлюється термін виконання та форми контролю. Цей блок включає систему положень, спрямованих на постановку цілей і завдань проведення слідчих дій і їх планування, що передбачає комплекс практичних рекомендацій при проведенні конкретного слідчої дії в певних умовах, місце і час.

Технічну основу розслідування складають техніко-криміналістичні засоби та методи, що відповідають потребам правоохоронних органів, а також своєчасно впроваджені в повсякденну практику розслідування і розкриття злочинів досягнення інших наук [33, с. 70].

Не зважаючи на різноманітність представлених та інших поглядів вчених та практиків на окреслене питання, на наш погляд, зміст

криміналістичного забезпечення полягає у постійній розробці нових та удосконаленні вже існуючих методів, прийомів, засобів криміналістичної техніки, тактики й методики, що ґрунтуються на загальнотеоретичних засадах криміналістики, впровадженні криміналістичних знань та засобів у практичну діяльність правоохоронних, правозахисних та судових органів через набуття та удосконалення професійних знань і навичок суб'єктами їх застосування.

Відповідно етапами (стадіями) криміналістичного забезпечення розслідування є наукова розробка та удосконалення криміналістичних технічних, тактичних і методичних засобів, методів, способів їх застосування тощо в межах науки криміналістики; набуття професійних знань і навичок їх застосування суб'єктами кримінального процесу в ході навчання, підвищення професійної кваліфікації, обміну досвідом тощо; безпосередня їх реалізація суб'єктом у кримінальному провадженні.

Складовими системи криміналістичного забезпечення розслідування злочинів є техніко-криміналістичне забезпечення, тактико-криміналістичне забезпечення й методико-криміналістичне забезпечення розслідування. Виділення експертно-криміналістичного та організаційного забезпечення в окремі елементи системи криміналістичного забезпечення розслідування злочинів вбачається нам недоцільним, оскільки перший зазначений вид є складовою техніко-криміналістичного забезпечення, а другий – тактико-криміналістичного забезпечення і методико-криміналістичного забезпечення або відноситься до іншого процесу – наукової організації праці.

Отже, криміналістичні знання у своїй нерозривній єдності становлять один із змістовних елементів криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. Разом з тим, на наш погляд, є дискусійною структура змісту криміналістичного забезпечення, в якій криміналістичні знання відділені від криміналістичної техніки в окремі елементи. Виходячи з розуміння криміналістичної техніки, якою позначається як сукупність безпосередньо криміналістичного технічного устаткування, так і прийоми, способи й методи роботи з ними, а також інші наукові рекомендації, що не можуть бути відділені,

вважаємо, що криміналістичні знання як елемент змісту криміналістичного забезпечення охоплюють собою й криміналістичну техніку.

1.3. Процес розслідування економічних злочинів як об'єкт криміналістичного забезпечення

Українське суспільство сьогодні перебуває в складній не лише соціально-економічній, а й кримінальній ситуації. Економічна злочинність в Україні є масовим явищем, яке в останні роки набуло вражаючих розмірів та створює загрозу не лише окремим приватним інтересам, а економіці країни на її безпеці в цілому.

Так, кількість злочинів (у тому числі і економічних) зростає щороку. Це пов'язано з рядом негативних явищ в державі: військовий конфлікт на сході країни, девальвація національної валюти більше як втричі, підвищення вартості найнеобхідніших товарів, цін на комунальні послуги (електроенергію, газ, теплову енергію) в сукупності призвели до зниження рівня життя населення, збідніння і майже зникнення середнього класу.

Складне соціально-економічне становище в державі призвело до стрімкого зростання злочинності. За даними Державної служби статистики, наприклад, якщо в 2005 році було виявлено 491754 злочинів, і засуджено 176934 особи, то в 2015 році 565182 злочинів виявлено і 94798 осіб засуджено (без врахування АРК Крим на тимчасово окупованій території України) [29].

За вісім місяців 2016 року рівень злочинності на 10 тис. населення збільшився до 107 злочинів проти 88 у 2015 році. Загальна кількість злочинів збільшилася за цей період на 22,6%. Найбільший приріст показників припадає на рахунок злочинів майнової спрямованості, які становлять 60% від їх загального числа. Зокрема, збільшилася кількість: крадіжок – на 36% (з 182 8 тис. до 247,8 тис.); грабежів – на 38% (з 13,9 тис. до 19,3 тис.); шахрайств – на 22% (з 31,3 тис. до 38,2 тис.). Такими є офіційні дані, що оприлюднило

керівництво МВС і Нацполіції України у вересні 2016 року на засіданні Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності [159].

Військовий конфлікт на сході країни фактично залишив безконтрольною частину території України та її кордону, що призвело до збільшення кількості контрабанди через непідконтрольні державі території. На фоні збільшення кількості зброї у населення зростає кількість вчинених злочинів інших видів (як корисливих, так і насильницьких).

Не сприяє поліпшенню криміногенної ситуації і політика держави. Щороку бюджет країни передбачає збільшення фінансування оборони країни за рахунок зменшення державної фінансової підтримки населення. Зокрема, з 2016 року податок на доходи фізичних осіб зріс до 18% (у 2014 році він становив 15%), з 2014 року запроваджено 1,5% військовий збір, податок на нерухомість. Крім того, скорочується державна підтримка малого бізнесу (перекваліфікація, державна допомога для відкриття власної справи), допомога по безробіттю, державне замовлення для студентів тощо. Це призводить до закриття підприємств, скорочення робочих місць і як наслідок – збільшення безробіття в країні. Усі ці фактори змушують людей шукати альтернативних (не завжди законних) джерел доходів, оптимізувати діяльність (приховувати частину прибутків, розробляти нові моделі ухилення від сплати податків), приховувати реальні доходи за для отримання додаткової державної підтримки, допомоги, субсидії тощо.

Що стосується окремих видів злочинів, насамперед тих, що будуть нами обґрунтовано віднесені до економічних, то згідно статистичних даних Генеральної прокуратури України у 2014 році було розпочато 1899 кримінальних проваджень щодо умисного ухилення від сплати податків (ст. 212 КК України), про підозру повідомлено лише в 212 провадженнях (у 11% від загальної кількості зареєстрованих проваджень). З них 48 передано до суду з обвинувальним актом (2,5% від загальної кількості проваджень) та 135 (7% від загальної кількості проваджень) з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності [52].

У 2015 році було розпочато 1748 кримінальних проваджень щодо умисного ухилення від сплати податків (ст. 212 КК України). В той же час про підозру повідомлено у 813 провадженнях (46,5% від загальної кількості проваджень), а до суду з обвинувальним актом передано лише 55 проваджень (3% від загальної кількості проваджень) та 72 (4% від загальної кількості проваджень) з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності [38]. Тобто фактично у 2014 році до суду передано лише 9,5%, а у 2015 – 7% проваджень щодо ухилення від сплати податків.

За даними, отриманими на запит автора, Державна судова адміністрація України повідомила (лист вих. № інф/Г809-16-800/16 від 13.12.2016 р.), що у 2014 році судами розглянуто 614 справ про ухилення від сплати податків (тут враховано також справи, які не було розглянуто в попередні роки). З них постановленням вироку (обвинувального чи виправдувального) закінчилося 137 проваджень або 22% з загальної кількості справ, засуджено 73 особи, виправдано 6 осіб. За 2015 рік судами розглянуто 390 справ, з них 74 з постановленням вироку або 19% від загальної кількості розглянутих судами справ, засуджено 53 особи, виправдано 16 осіб.

Тобто у 2014 році було розпочато 1899 проваджень про ухилення від сплати податків, проте засуджено у цьому ж році лише 73 особи, фактично рівень успішного розкриття злочинів становить 3,8%, у 2015 році з 1748 проваджень засуджено 53 особи, що становить 3%. Такий висновок є приблизним, оскільки ми усвідомлюємо, що у частині кримінальних проваджень досудове розслідування продовжено наступного року, а кількість засуджених не відображає точну кількість обвинувальних вироків, оскільки в одному провадженні могло бути визнано винуватими декількох осіб.

Щодо в цілому злочинів у сфері господарської діяльності (Розділ VII Кримінального кодексу України), то рівень їх розкриття також не є задовільним. Зокрема у 2014 році зареєстровано 14439 кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, з них у 6225 провадженнях (43% від загальної кількості проваджень) особі повідомлено про підозру, 5409

проваджень (37,5% від загальної кількості проваджень) передано до суду з обвинувальним актом та 216 з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності [37]. У 2015 році зареєстровано 12483 кримінальних правопорушень, з них у 4407 провадженнях (35% від загальної кількості проваджень) особі повідомлено про підозру, 3852 проваджень (31% від загальної кількості проваджень) передано до суду з обвинувальним актом, а 174 з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності [38].

За даними, отриманими на запит автора, Державна судова адміністрація України повідомила (лист вих. № інф/Т809-16-800/16 від 13.12.2016 року), що у 2014 році судами розглянуто 2863 кримінальних справ про злочини у сфері господарської діяльності, з них постановленням вироку закінчилися 1724 справи (60% загальної кількості справ), 1598 осіб засуджено, 23 особи виправдано. У 2015 році розглянуто 2267 справ, з яких постановленням вироку закінчилося 1373 справи (60,5% загальної кількості справ), 1299 осіб засуджено, 32 особи виправдано.

Якщо провести співвідношення із загальною кількістю розпочатих кримінальних проваджень, то можна зробити висновок про те, що у 2014 році з 14439 кримінальних проваджень про злочини у сфері господарської діяльності засуджено 1598 осіб (11% від загальної кількості проваджень), у 2015 році з 12483 проваджень засуджено 1299 осіб (10,4% загальної кількості проваджень). Ця цифра також є умовною, оскільки ми розуміємо, що по частині кримінальних проваджень досудове розслідування продовжено наступного року, а кількість засуджених не відображає точної кількості обвинувальних вироків, оскільки в одному провадженні могло бути засуджено декількох осіб.

При цьому, економічна злочинність в останні роки набуває організованих транснаціональних форм з корумпованими зв'язками в державних органах. Так, більшість економічних злочинів вчиняються під прикриттям уповноважених державних органів: контрабанда можлива за умови «кришування» працівниками державної митної служби, зайняття гральним бізнесом – під прикриттям районних управлінь поліції тощо. Такий розвиток

економічної злочинності був би неможливий без одночасного зростання корупції практично у всіх органах влади та управління. Злочинність проникла в економічну, фінансову, політичну та інші сфери життя суспільства. У повідомленні прес-служби міжнародної правозахисної організації Transparency International у 2016 році Україна займає 130-е місце із 168 позицій у Світовому рейтингу сприйняття корупції [113].

Сьогодні ми спостерігаємо кримінальний вплив на сферу приватизації, ринок нерухомості, зовнішньоекономічної діяльності, обороту стратегічних сировинних і енергоресурсів, автомобільного, алкогольного, споживчого ринків. Розслідуються кримінальні провадження, розпочаті за фактами системних розкрадань бюджетних коштів, так званих, підприємств-державних монополій. Із найбільш резонансних кримінальних проваджень, які наразі розслідуються Генпрокуратурою, можна виокремити справи «Укрнафти» (640 мільйонів гривень збитків); «Укрінтеренерго» та «Центренерго» (386 мільйонів гривень збитків); «Енергоатому» (розкрадання державного майна на суму 166 мільйонів гривень і встановлено неефективне використання державних коштів на суму 3 мільярди гривень); «Укртрансгазу» (розтрати 650 мільйонів гривень).

Однак, як бачимо зі статистики передачі до суду кримінальних проваджень щодо економічних злочинів, не більше третини з виявлених злочинів цього виду розслідуються й матеріали передаються до суду. При цьому, не всі з переданих до суду кримінальних проваджень про вчинення економічних злочинів завершуються винесенням обвинувального вироку суду, фактично з усіх розпочатих кримінальних проваджень лише в 3% справ вдається притягнути особу до кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, та у 10% справ за злочини у сфері господарської діяльності. Отже ефективність розкриття економічних злочинів є досить низькою, тому наразі гостро стоїть питання щодо ефективності розслідування економічних злочинів, у тому числі й процесу їх криміналістичного забезпечення.

Науковим підґрунтям дослідження проблемних питань розслідування економічних злочинів стали роботи Ю. П. Аленіна, А. Ф. Волобуєва, В. І.

Галагана, В. О. Глушкова, В. Г. Гончаренка, А. В. Іщенко, В. А. Колесника, В. П. Корж, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, Є. Д. Лук'янчикова, Г. А. Матусовського, Д. Й. Нікіфорчука, М. А. Погорецького, М. В. Салтевського, Д. Б. Сергєєвої, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумила та інших.

Водночас економічна злочинність зазнає постійної трансформації. Вона активно переплітається з іншими видами злочинності (комп'ютерна злочинність, посадові та корупційні кримінальні правопорушення), у зв'язку з чим способи вчинення таких злочинів вражають своєю майстерністю. Більш того, використання знань фахівців у сфері економіки, новітніх комп'ютерних технологій, зв'язків з владою означає високу професійність злочинців в обранні новітніх способів вчинення та приховання таких злочинів. Тому сьогодні економічна злочинність характеризується надзвичайно високим ступенем латентності та, відповідно, низьким рівнем розкриття цих злочинів. У зв'язку з цим виникає потреба у забезпеченні практичних працівників, які здійснюють боротьбу з економічною злочинністю, новими знаннями, технологіями, технікою, теоретичними положеннями та практичними рекомендаціями щодо їх розслідування в сучасних складних умовах.

В криміналістичній літературі є загальновизнаним, що ефективне розслідування злочину неможливе без чіткої організації цього процесу. Практичне призначення організації полягає у визначенні оптимального напрямку і змісту розслідування, оптимізації його мети, сил і засобів, необхідних для її досягнення, правильному розміщенні сил і створенні відповідних умов.

При розслідуванні економічних злочинів доцільно здійснювати організаційні заходи щодо готування тактичних операцій, слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів у режимі максимальної таємності для усунення можливої протидії (знищення або зміни інформації тощо) заінтересованими особами й одержання максимальної кількості доказової інформації. Як правило, особливості координації діяльності

слідчого з різними органами відносять до числа збірних елементів процесу організації розслідування.

Раціональне планування й організація розслідування забезпечують налагодження та керування функціональними зв'язками між структурними елементами системи цього процесу. Зазначені зв'язки реалізуються у формі взаємодії органів, покликаних боротися зі злочинністю або володіють необхідною інформацією. Нині існує достатня кількість визначень формулювань «поняття взаємодії». Не зупиняючись на них детально, зазначимо, що на наш погляд, найбільш обґрунтовано з цього приводу зазначила В. О. Коновалова, на думку якої взаємодія припускає взаємну координаційну діяльність декількох органів, що має своєю метою вирішення різних завдань з розслідування й попередження злочинів [60, с. 133].

При об'єднанні зусиль правоохоронних органів відбувається концентрація різних видів діяльності, яка породжує своєрідну організацію, що має тимчасовий характер, коефіцієнт корисної дії якої, безсумнівно, якісно вищий її окремих частин. Період існування визначається часом, витраченим на виконання спільно розв'язуваних завдань.

При розслідуванні економічних злочинів слідчий може взаємодіяти з органом досудового розслідування, спеціалістом, експертом, державними органами та ін. Взаємодія слідчого з органом досудового розслідування, як слушно відзначає С. В. Слінько, має певну специфіку, оскільки ефективність такої співпраці багато в чому зумовлює всесторонність та об'єктивність досудового слідства, встановлення всіх осіб, причетних до вчинення злочину, швидкість і повноту перевірки висунутих у справі версій [121, с. 12]. Найчастіше слідчий взаємодіє з підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю, карним розшуком та управлінням протидії злочинності у сфері економіки.

Нещодавно у МВС України змінено всю структуру підрозділів ДСБЕЗ та службу перейменовано в Управління протидії злочинності у сфері економіки (УПЗСЕ). В цілому компетенції УПЗСЕ входять такі лінії оперативного

обслуговування: бюджетна, фінансова сфера, протидії неправомірним вигодам, викриття злочинів у сфері паливно-енергетичного комплексу, у сфері землекористування, на об'єктах лісової галузі, а також організації роботи.

Головними завданнями Управління на сьогодні визначено не лише виявлення економічних злочинів, але й:

1. Участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері боротьби із злочинністю, захисту економіки та об'єктів права власності.

2. Своєчасне виявлення, запобігання та припинення злочинів у сфері економіки, у тому числі вчинених суспільно-небезпечними організованими групами та злочинними організаціями (ОГ та ЗО), які впливають на соціально-економічну і криміногенну ситуацію в державі та в окремих її регіонах.

3. Боротьба з корупцією й хабарництвом у сферах, які мають стратегічне значення для економіки держави, та серед посадових осіб органів державної влади і самоврядування.

4. Аналіз, прогнозування криміногенних процесів у сфері економічної діяльності та своєчасне інформування про них керівництва МВС та інших органів державної влади.

5. Виявлення причин і умов, які сприяють учиненню правопорушень у сфері економіки, та вжиття заходів щодо їх усунення [142].

В ході розслідування економічних злочинів слідчий не тільки взаємодіє із зазначеними підрозділами, а й тісно співпрацює з іншими підрозділами органів внутрішніх справ. Ми підтримуємо точку зору В.П. Шеломенцева, який вважає, що створення спеціального підрозділу, який займався б боротьбою з економічними злочинами в Україні, є об'єктивною необхідністю. Серед його завдань слід визначити: розробку й проведення конкретних заходів щодо запобігання і розкриття економічних злочинів; реалізацію заходів щодо пошуку й затримання осіб, які вчиняють злочини у цій сфері; організацію взаємодії з іншими оперативними підрозділами органів внутрішніх справ, органів СБУ, а також з банківськими установами, державними й громадськими організаціями; узагальнення відомостей про факти вчинення згаданих злочинів, інформування

про це вищих і заінтересованих органів внутрішніх справ, інших правоохоронних органів, а також установ НБУ й комерційних банків; використання наявних сил і засобів, залучення спеціалістів інших державних органів і підприємств, громадських організацій [166].

Правові норми, що регулюють взаємовідносини слідчого й оперативно-розшукових органів, містяться в КПК України, Законах України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про національну поліцію», «Про прокуратуру», «Про оперативно-розшукову діяльність» та в інших нормативно-правових актах. Як відомо, чинний КПК України, у порівнянні із КПК України 1960 р., суттєво змінив кримінальну процесуальну діяльність під час досудового розслідування, зокрема, трансформацій зазнало й співвідношення слідчої та оперативно-розшукової діяльності. Тому, форми взаємодії слідчих і співробітників уповноважених оперативних підрозділів мають бути пристосовані до нових вимог. Відповідні правові та організаційні засади взаємодії в нових умовах встановлені відповідними наказами правоохоронних відомств, прийнятими на виконання положень нового кримінального процесуального законодавства України.

Високий професіоналізм і складність економічної злочинності вимагають від органів розслідування такого ж високого професіоналізму, знань і професійної майстерності. Водночас процес розслідування економічної злочинності є досить складним. Як ми вже зазначали, у більшості кримінальних проваджень слідчий взаємодіє з великою кількістю інших осіб, які сприяють розслідуванню, проте ефективність розслідування залежить від правильної організації слідчим цього процесу, чіткого розподілу ним завдань з метою пошуку, виявлення, фіксації та збору якомога більшої кількості фактичних даних про подію злочину, які в подальшому стануть доказами у кримінальному провадженні.

Як зазначалося нами в попередніх підрозділах, однією з першорядних завдань криміналістичної науки є розробка системи спеціальних прийомів, методів і розкриття і розслідування злочинів. Криміналістика вивчає і

забезпечує своїми розробками практичну діяльність правозастосовних органів із розкриття і розслідування злочинів. Як слушно зауважував М. П. Яблоков, саме криміналістика на основі результатів вивчення різних видів злочинної діяльності та досвіду боротьби з нею відповідних наукових рекомендацій дає в руки слідчих, суддів та експертів-криміналістів науково обґрунтовані і перевірені практикою засоби, прийоми і методи розкриття, розслідування та попередження будь-яких злочинів в рамках кримінального судочинства [64, с. 23].

Нами пропонується розглядати криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів за такими структурними складовими: техніко-криміналістичне, тактико-криміналістичне та методико-криміналістичне забезпечення.

Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів не обмежується лише застосуванням технічних засобів в ході розслідування. Воно охоплює досить широкий спектр питань, оскільки на сьогодні спостерігається інтенсивний вплив науково-технічного прогресу на всі сфери життя суспільства, у тому числі й на злочинність. Відбувається постійне вдосконалення способів, методів і засобів злочинної діяльності, використання нових технічних засобів, технологій, програмного забезпечення тощо. Це зумовлює необхідність забезпечення належними знаннями та технічними засобами правоохоронних органів України, які ведуть боротьбу зі злочинністю, впровадження в їх практичну діяльність останніх досягнень науки і техніки, які можуть бути використані для розкриття і розслідування злочинів.

Ю. М. Чорноус вважає, що техніко-криміналістичне забезпечення кримінального провадження здійснюється з метою:

- фіксації перебігу і результатів проведення процесуальних, слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій;
- виявлення, фіксації, збирання, дослідження слідів злочину, інших речових доказів;
- ведення систем кримінальної реєстрації та криміналістичних обліків;

– проведення експертиз [161, с. 34].

Детально зміст техніко-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів буде розкрито в наступному розділі.

Слід зазначити, що на сьогодні в літературі ведеться жвава дискусія щодо входження експертно-криміналістичного забезпечення до складу техніко-криміналістичного забезпечення розслідування чи виділення його окремим напрямком криміналістичного забезпечення або ж взагалі виділення в окремий блок. Ми поділяємо думку Ю. М. Черноус, що у контексті вирішення завдань криміналістичного забезпечення кримінального провадження техніко-криміналістичне та експертно-криміналістичне забезпечення, незалежно від тлумачення суті співвідношення цих термінів, є його важливими складовими, що мають загальну мету: забезпечення діяльності з досудового розслідування, судового провадження науково обґрунтованими засобами, методами і прийомами, а також криміналістичними рекомендаціями щодо їх практичного застосування.

Ми пропонуємо все ж розглядати експертно-криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів як складову техніко-криміналістичного забезпечення, оскільки судові експертизи призначаються для встановлення певних обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, а під час проведення експертиз використовуються наукові рекомендації, технічні засоби, прийоми, методи криміналістики.

Тактико-криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів розглядається нами як діяльність зі створення умов для практичної реалізації, а також безпосередня практична реалізація розроблених на основі наукових теоретичних положень практичних рекомендацій з організації та планування досудового розслідування, визначення лінії поведінки осіб, які здійснюють досудове розслідування, щодо прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій, спрямованих на збирання, дослідження, оцінку і використання криміналістично значущої для

встановлення обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, інформації.

Методико-криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів полягає у розробці та вдосконаленні, а також втіленні у практичну діяльність засобів і методів розслідування цієї групи злочинів.

Слід зазначити, що одним із істотних недоліків у боротьбі з економічними злочинами є те, що частина їх залишається прихованими (латентними), невиявленими і, таким чином, не розкритими правоохоронними органами. Ця обставина ставить перед криміналістикою важливе завдання, яке полягає у розробці методик не лише розслідування, а й виявлення латентних злочинів.

Дослідження даної проблеми вимагає міжнаукової взаємодії, участі криміналістів, кримінологів, фахівців інших юридичних галузей знань разом з економістами, математиками, кібернетиками тощо. Так, в криміналістичній практиці відомий так званий економічний аналіз, основна ідея якого полягає у виявленні серед групи однорідних підприємств (учасників економічної діяльності) таких господарських об'єктів, функціонування яких за деякими показниками відрізняється від більшості учасників даної групи, що відбиваються у системі техніко-економічних показників, за якою можуть простежуватися певні ознаки вчинення злочинів. Такий метод може використовуватися саме під час перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств за для виявлення латентних економічних злочинів.

Оновлення методик розслідування економічних злочинів, приведення їх у відповідність до потреб сьогоденної практики, вивчення нових тенденцій економічної злочинності і їх врахування в наукових рекомендаціях для органів розслідування є основним завданням методико-криміналістичного забезпечення.

Проте, досліджуючи питання криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів необхідно визначитися з обсягом об'єкта

криміналістичного забезпечення, зокрема, встановити, які кримінальні діяння слід відносити до економічних.

В сучасній літературі ведеться активна дискусія щодо криміналістичної класифікації економічних злочинів та співвідношення понять «злочини у сфері економіки», «економічні злочини», «злочини у сфері господарської діяльності». Не вдаючись в детальну дискусію, зазначимо, що ми підтримуємо найбільш поширені в літературі погляди, що «злочини у сфері економіки» слід розглядати у більш широкому розумінні, як поняття, що охоплює не лише власне економічні злочини, а й ті, які посягають на відносини власності з боку осіб, не наділених функціями службового управління і розпорядження ввіреним їм майном, «осіб сторонніх», які вчиняють такі корисливі злочини, як крадіжка, грабїж та інші, а також корисливо насильницькі діяння, що посягають на чуже майно, яке перебуває у момент нападу у тієї чи іншої особи.

Ми поділяємо думку С. С. Чернявського, який пропонує визначати економічні злочини як сукупність передбачених кримінальним законом, однорідних за механізмом слідоутворення, умисних або необережних діянь, що посягають на економічні відносини, регламентовані відповідними правилами нормативного характеру, вчинені особами, які безпосередньо включені у систему економічних зв'язків та відносин, реалізують свої професійні функції в процесі здійснення економічної діяльності [160, с. 258-266].

Економічні злочини містять ряд ознак, які відрізняють їх від інших видів злочинів. Зокрема:

- спеціальний суб'єкт або суб'єктивний склад злочину, який безпосередньо пов'язаний з предметом злочинного посягання та сферою економічних відносин. Суб'єктами економічних злочинів є: керівники підприємств, підрозділів, відділів, секцій, матеріально відповідальні особи, фінансово – бухгалтерські працівники, державні службовці центральних, регіональних органів управління; приватні підприємці, власники, співвласники підприємств або особи, які внаслідок виконання покладених на них повноважень, у тому числі і суто матеріально – технічного чи виробничого

характеру, вчинили злочин у складі злочинної чи організованої групи або сприяли вчиненню злочину, прихованню його слідів, легалізації злочинних доходів, використанню легального, тіньового бізнесу, корупційних схем у злочинній діяльності;

- спеціальний предмет злочинного посягання – це майно, майнові права та обов'язки підприємств, установ, організацій. Предметом злочинного посягання може бути рухоме майно (гроші, цінні папери, валютні цінності, майнові права та зобов'язання) або нерухоме – земельні та інші природні угіддя, будь-яке майно, розміщене на землі, пов'язане з нею (будівлі, споруди тощо);

- кримінальна технологія економічного злочину – це сукупність дій, операцій, прийомів, методів впливу і корупційних схем, спрямованих на вибір організатором злочинної діяльності об'єктів злочинного посягання, способу вчинення злочину, який включає кілька способів самостійних складів злочинів; підготовку злочинних дій, вчинення злочину та приховання його слідів, забезпечення легалізації злочинних прибутків; використання корупційних схем за участі посадових осіб владно-управлінських, правоохоронних органів;

- закономірна мета злочинної діяльності – одержання кримінальних доходів та їх легалізація. Організатори злочинного бізнесу використовують понад 50 способів легалізації кримінальних доходів через банківські, фінансові установи, підприємницьку чи інші види економічної діяльності;

- негативні наслідки злочинного посягання – це спричинення матеріальної шкоди підприємствам, установам, організаціям, істотної шкоди галузі, сфері економіки, а також доведення їх до банкрутства з метою незаконної приватизації та інші наслідки [61, с. 108].

За такими ознаками вважаємо, що найбільш прийнятною є класифікація, заснована на запропонованій свого часу Г. А. Матусовським [89, с. 42-43], проте з урахуванням сучасних тенденцій в зміні кримінально-правового регулювання економічної злочинності (декриміналізації окремих економічних

злочинів, розширення переліку корупційних кримінальних правопорушень тощо).

Тому нами пропонується віднесення таких злочинів до економічних:

- злочини у сфері банківської діяльності та фінансових відносин: ст.ст. 200, 218-1, 219, 220-1, 220-2, 222, 222-1, 223-1, 223-2, 224, 231, 232, 232-1, 232-2 КК України (а також інші злочини, якщо їх вчинення пов'язане з посяганням на фінансові ресурси банків чи інших фінансових установ або з використанням цих установ: 209, 361-363-3, 190, 191 КК України тощо);

- злочини, пов'язані з порушенням бюджетного законодавства: ст.ст. 210, 211 (до цієї групи можуть бути віднесені і злочини, передбачені статтями 191, 222, 364, 365, 366, 367, 368 КК України тощо, якщо вони вчиняються на стадії виконання бюджету за видатками, тобто пов'язані з використанням бюджетних коштів);

- злочини у сфері оподаткування: ст.ст. 212, 212-1 КК України (а також інші злочини, якщо вони спрямовані проти податкової системи та на заподіяння шкоди у вигляді ненадходження податків, зборів (інших обов'язкових платежів: 201, 204, 205, 209, 213, 216, 219, 222, 358, 366 КК України тощо);

- злочини у сфері приватизації: ст. 233 КК України;

- злочини суб'єктів господарювання, вчинені під час здійснення ними господарської діяльності (власне господарські злочини у вузькому розумінні): 199, 203-1, 203-2, 204, 205, 205-1, 213, 216, 219, 222, 227, 229 та інші злочини, якщо вони вчинені суб'єктом господарювання під час здійснення своєї господарської діяльності;

- корупційні злочини: ст.ст. 364, 365, 365-2, 368, 368-2 КК України (у випадку, коли за зазначеними вище ознаками (спеціальним суб'єктом, предметом посягання, способом вчинення, метою та наслідками) такі злочини можуть бути віднесені до економічних: якщо в результаті їх вчинення завдається економічна шкода органу, установі, підприємству, де працює особа, використовуючи свої повноваження не в інтересах служби, а в корисливих інтересах третіх осіб, від яких отримує таку неправомірну вигоду.

Віднесення корупційних злочинів, як і службових до складу економічних викликає певні дискусійні зауваження. Проте, на нашу думку, корупційні кримінальні правопорушення за зазначеними вище ознаками (спеціальним суб'єктом, предметом посягання, способом вчинення, метою та наслідками) можуть бути віднесені до економічних злочинів. Більше того, корупційні правопорушення є стимулом для розвитку інших видів економічних злочинів, оскільки отримуючи неправомірну вигоду за надання певних пільг, переваг, службова особа тим самим отримує незаконну економічну вигоду для себе, проте завдає економічної шкоди органу, установі, підприємству, в якому працює, використовуючи свої повноваження не в інтересах служби, а в корисливих інтересах третіх осіб, від яких отримує таку неправомірну вигоду.

Таким чином, процес розслідування економічних злочинів є практичною діяльністю органів досудового розслідування, а отже і об'єктом криміналістичного забезпечення.

Криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів має такі структурні складові: техніко, тактико та методико-криміналістичне забезпечення.

Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування включає в себе забезпечення правоохоронних органів знаннями та засобами, спрямованими на фіксацію перебігу і результатів проведення процесуальних, слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій; виявлення, фіксацію, збирання, дослідження слідів злочину, інших речових доказів; ведення систем кримінальної реєстрації та криміналістичних обліків; проведення експертиз.

Тактико-криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів передбачає забезпечення правоохоронних органів науковими теоретичними положеннями та розробленими на їх основі практичними рекомендаціями з організації та планування досудового розслідування, прийомами проведення окремих слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій, спрямованих на збирання, дослідження, оцінку і використання

криміналістично значущої для встановлення обставин, які підлядають доказуванню в кримінальному провадженні, інформації.

Методико криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів включає розробку та надання практичним працівникам групових, видових та інших методик розслідування економічних злочинів.

Висновки до розділу 1

Проведене дослідження поняття і сутності криміналістичного забезпечення розслідування злочинів дозволяє зробити такі висновки.

До сьогодні в науковій літературі ведеться жвава дискусія щодо поняття та сутності криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, авторами пропонуються різноманітні визначення цього поняття.

Виокремлені три основні підходи до розуміння поняття «криміналістичного забезпечення» – статичний, у якому криміналістичне забезпечення розглядається як певна система криміналістичних знань, навичок і вмінь їх працівників використовувати наукові криміналістичні рекомендації, застосовувати криміналістичні засоби та ін. (В.Г. Коломацький, Р.С. Белкін, О. В. Батюк та ін.), динамічний, у якому криміналістичне забезпечення розглядається як специфічна діяльність учених і практиків із розробки нових, пристосуванні відомих науково-технічних досягнень, а також їх впровадження в практику розслідування злочинів (В.О. Волинський, І.О. Іерусалімов, А.В. Іщенко, Ж.В. Удовенко та ін.), а також їх поєднання (Є.І. Зуєв, В.Ю. Сокіл та ін.)

Ми поділяємо позицію другої групи вчених і пропонуємо визначати криміналістичне забезпечення розслідування злочинів як науково-дослідну, навчально-методичну та організаційну діяльність відповідних суб'єктів зі створення належних умов для практичної реалізації методів, прийомів, засобів криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної

методики, а також їх безпосередня реалізація у кримінальному провадженні, спрямована на виконання його завдань.

Сутність криміналістичного забезпечення розслідування злочинів полягає у впровадженні криміналістичних знань у практичну діяльність правоохоронних, правозахисних та судових органів через підвищення рівня їх професійної майстерності, а також у постійній розробці нових та удосконаленні вже існуючих положень (засобів) криміналістичних техніки, тактики й методики, що ґрунтуються на загальнотеоретичних засадах криміналістики.

Знання й уміння співробітників правоохоронних органів застосовувати на практиці заснований на останніх наукових досягненнях арсенал криміналістичних засобів боротьби із злочинністю виступають важливим умовами та показниками ефективності їх діяльності.

Разом з тим, на наш погляд, є дискусійною структура змісту криміналістичного забезпечення, в якій криміналістичні знання відділені від криміналістичної техніки в окремі елементи. Виходячи з розуміння криміналістичної техніки, якою позначається як сукупність безпосередньо криміналістичного технічного устаткування, так і прийоми, способи й методи роботи з ними, а також інші наукові рекомендації, що не можуть бути відділені, вважаємо, що криміналістичні знання як елемент змісту криміналістичного забезпечення охоплює собою й криміналістичну техніку.

Зміст криміналістичного забезпечення розслідування злочинів полягає у постійній розробці нових та удосконаленні вже існуючих методів, прийомів, засобів криміналістичної техніки, тактики й методики, що ґрунтуються на загальнотеоретичних засадах криміналістики, впровадженні криміналістичних знань та засобів у практичну діяльність правоохоронних, правозахисних та судових органів через набуття та удосконалення професійних знань і навичок суб'єктами їх застосування.

Етапами (стадіями) криміналістичного забезпечення розслідування є наукова розробка та удосконалення криміналістичних технічних, тактичних і методичних засобів, методів, способів їх застосування тощо в межах науки

криміналістики; набуття професійних знань і навичок їх застосування суб'єктами кримінального процесу в ході навчання, підвищення професійної кваліфікації, обміну досвідом тощо; безпосередня їх реалізація суб'єктом у кримінальному провадженні.

Говорячи про криміналістичне забезпечення процесу розслідування злочинів, слід зазначити, що нами підтримується точка зору щодо нетотожності криміналістичного забезпечення і власне науки криміналістики. Криміналістичні знання, які є змістовним елементом криміналістичного забезпечення, формує наука криміналістика, проте їх впровадження в практичну діяльність розкриття і розслідування злочинів є власне криміналістичним забезпеченням. Слід погодитися з Р. С. Белкіним, що завдання криміналістики полягає не у впровадженні в практику наукової продукції, розробленої нею, а в науковому забезпеченні цього впровадження. Криміналістичні знання під час криміналістичного забезпечення розслідування злочинів реалізуються (впроваджуються в практику) за такими напрямками: техніко-криміналістичне забезпечення, тактико-криміналістичне забезпечення й методико-криміналістичне забезпечення розслідування.

Економічна злочинність в Україні набуває загрозливих розмірів, що завдає шкоди не лише приватним інтересам окремих суб'єктів, а і економічній безпеці держави. Як свідчать статистичні дані, рівень їх розкриття та розслідування є дуже низьким. При цьому, статистика не враховує латентних злочинів, які залишаються невиявленими правоохоронними органами.

Ефективність розкриття економічних злочинів є дуже низькою, тому наразі гостро стоїть питання щодо ефективності розслідування економічних злочинів, зокрема, процесу їх криміналістичного забезпечення.

Криміналістичне забезпечення процесу розслідування економічних злочинів нами розглядається за трьома напрямками: техніко, тактико та методико-криміналістичне забезпечення.

Техніко-криміналістичне забезпечення процесу розслідування злочинів не обмежується лише застосуванням технічних засобів в розслідуванні. Воно

охоплює досить широкий спектр питань, оскільки на сьогодні спостерігається дуже інтенсивний вплив науково-технічного прогресу на всі сфери життя суспільства, у тому числі і на злочинність. Відбувається постійне вдосконалення способів, методів і засобів злочинної діяльності, використання нових технічних засобів, технологій, програмного забезпечення тощо. Це і зумовлює необхідність забезпечення належними знаннями та технічними засобами правоохоронних органів України, які ведуть боротьбу зі злочинністю, впровадження в їх практичну діяльність останніх досягнень науки і техніки, які можуть бути використані для розкриття і розслідування злочинів.

Тактико-криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів передбачає забезпечення правоохоронних органів науковими теоретичними положеннями та розроблюваними на їх основі практичними рекомендаціями з організації та планування досудового розслідування, прийомами проведення окремих слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій, спрямованих на збирання, дослідження, оцінку і використання криміналістично значущої для встановлення обставин, які підлядають доказуванню в кримінальному провадженні, інформації.

Методико-криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів полягає у розробці та вдосконаленні засобів і методів розслідування цієї групи злочинів. Оновлення методик розслідування економічних злочинів, приведення їх у відповідність до потреб сучасності, вивчення нових тенденцій економічної злочинності і їх врахування в наукових рекомендаціях для органів розслідування є основним завданням методико-криміналістичного забезпечення.

РОЗДІЛ 2

ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

2.1. Сутність техніко-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів

Як зазначалося нами вище, техніко-криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів є одним із структурних елементів криміналістичного забезпечення процесу їх розслідування.

Питанню техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів присвячені роботи О. Ф. Волинського, В. Г. Гончаренка, І. В. Гори, І. І. Дановської, І. О. Ієрусалімова, А. В. Іщенка, І. І. Когутича, В. А. Колесника, В. А. Матвієнка, С. В. Павлова, М. В. Салтевського, П. Т. Скорченка, М. Я. Сегая, Ж. В. Удовенко, К. С. Чаплинського, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітька та інших вчених, які досліджували поняття, предмет, зміст, напрямки криміналістичного забезпечення. Їх фундаментальні роботи та висловлені пропозиції стали підґрунтям для нашого наукового дослідження.

Водночас, як зазначалося нами в попередньому розділі, економічні злочини є одними з найскладніших діянь для виявлення та розслідування правоохоронними органами. Так зі ста розпочатих кримінальних проваджень про вчинення економічних злочинів, лише десять закінчуються винесенням судом обвинувального вироку (тут не враховані дані апеляційного та касаційного оскарження, отже вказана цифра може бути ще меншою). Крім того, економічна злочинність сьогодні характеризується високою професійністю злочинців, хорошою технічною оснащеністю, використанням найновішої техніки та технологій, у зв'язку з чим виявити вчинення таких злочинів вкрай важко. Економічні злочини є одними з найбільш латентних злочинів в Україні.

Все це обумовлює потребу належного технічного забезпечення і працівників правоохоронних органів, доведення рівня їх технічного оснащення до рівня забезпечення злочинців. Тільки маючи доступ, знання і можливості використання останніх досягнень науки і техніки, технологій, програмного забезпечення, правоохоронні органи зможуть на належному рівні виявляти і успішно розслідувати економічні злочини.

У зв'язку з цим і виникає потреба в техніко-криміналістичному забезпеченні діяльності правоохоронних органів сучасними технічними засобами, науковими положеннями та практичними рекомендаціями їх застосування під час розслідування економічних злочинів.

Поняття техніко-криміналістичного забезпечення досліджується досить давно. Фактично термін криміналістичне забезпечення спочатку розглядався вченими в контексті техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів і лише в процесі більш глибоких наукових досліджень і дискусій трансформувався в більш широке поняття, яке ми знаємо сьогодні як діяльність зі створення умов для практичної реалізації методів, засобів, прийомів криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики, спрямована на виконання завдань розкриття, розслідування та попередження злочинів.

В сучасній науковій літературі термін техніко-криміналістичне забезпечення розглядається як один зі змістовних елементів або напрямків криміналістичного забезпечення процесу розслідування злочинів.

Щодо визначення його поняття та змісту в літературі досі немає єдності. Першим найбільш комплексним дослідженням цього питання були докторські дисертації О. Ф. Волинського на тему: «Концептуальні основи техніко-криміналістичного забезпечення розкриття й розслідування злочинів» (1999 р.) [16] та П. Т. Скорченко на тему: «Проблеми техніко-криміналістичного забезпечення досудового кримінального процесу» (2000 р.) [120].

Вчені висловили схожі погляди і запропонували під техніко-криміналістичним забезпеченням розуміти систему правових, наукових,

організаційних заходів з розроблення, впровадження й практичного застосування техніко-криміналістичних засобів й наукових методів з метою виявлення, розслідування, припинення та попередження злочинів. Таким чином техніко-криміналістичне забезпечення, на їх думку, містить в собі наступні елементи: правове забезпечення, наукове забезпечення, організаційне забезпечення [16, с. 31-32; 120, с. 21].

Б. О. Павлишин, розвиваючи викладену вище позицію науковців, пропонує таке визначення техніко-криміналістичного забезпечення протидії злочинності: це система правових, наукових, організаційних та дидактичних заходів з розробки, впровадження й практичного застосування техніко-криміналістичних засобів й наукових методів органами досудового розслідування для найбільш ефективного вирішення цілей і завдань, що стоять перед ними [93, с. 97].

В. О. Волинський, який першим критикував позицію Р. С. Белкіна і запропонував розглядати криміналістичне забезпечення як динамічну систему, під техніко-криміналістичним забезпеченням розкриття та розслідування злочинів розуміє організаційно-функціональну систему, направлену на створення умов постійної готовності служб і підрозділів органів внутрішніх справ до швидкого і ефективного вирішення техніко-криміналістичних завдань, і на практичну реалізацію цих умов з метою отримання, накопичення, обробки криміналістично значущої інформації та її використання в процесі розкриття та розслідування злочинів [18, с. 16].

Водночас в запропонованих визначеннях авторами не приділяється увага власне технічним засобам розкриття і розслідування злочинів, які фактично є основою техніко-криміналістичного забезпечення. Так, забезпечення правоохоронних органів відповідними знаннями застосування технічних засобів, створення умов їхньої готовності до застосування спеціальних засобів криміналістичної техніки при розслідуванні злочинів не можуть існувати власне без цих технічних засобів.

Більш повною у змістовному розумінні видається наукова позиція І. І. Дановської, яка розглядає техніко-криміналістичне забезпечення як систему теоретичних положень і принципів розробки й застосування науково-технічних засобів і методів виявлення, фіксації, вилучення, нагромадження й переробки упредметненої інформації про розслідувану подію, а також технічних засобів і способів попередження злочинів [28, с. 69]. Проте таким визначенням фактично ототожнюється поняття криміналістичної техніки як розділу криміналістики та техніко-криміналістичного забезпечення.

І. В. Гора, досліджуючи питання техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів органами Служби безпеки України, пропонує розглядати це поняття у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні автор розглядає техніко-криміналістичне забезпечення діяльності органів Служби безпеки України як систему взаємоузгоджених науково-дослідних, організаційних, інформаційних, матеріально-технічних та інших заходів у межах їх функцій, визначених чинним законодавством, спрямованих на попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції, організованої злочинної діяльності у сфері управління та економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

У вузькому розумінні сутністю техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів Служби безпеки України, на думку автора, є створення умов для підвищення ефективності контррозвідувальної, оперативно-розшукової та слідчої діяльності шляхом розробки і впровадження техніко-криміналістичних методів й засобів збирання та дослідження матеріальних носіїв доказової інформації [25, с. 121]. Проте у вказаному визначенні знову ж таки не охоплюється питання застосування технічних засобів під час практичної діяльності з розслідування злочинів.

Заслуговує на увагу визначення В. М. Хрустальова, який також акцентує увагу на теоретичному та практичному змісті техніко-криміналістичного забезпечення і пропонує визначати його як діяльність, яка направлена на

досягнення й підтримання повсякденної готовності правоохоронних органів до застосування науково-технічних засобів і методів; практичну реалізацію такої готовності в кожному конкретному випадку розкриття й розслідування злочинів [157, с. 4]. Фактично автор за аналогією з поняттям криміналістичного забезпечення як діяльності розглядає й техніко-криміналістичне забезпечення. Проте запропоноване В. М. Хрустальовим визначення піддає критиці В. О. Волинський, зазначаючи, що діяльність є функцією системи. Слід зазначити, що така позиція автора обумовлена існуванням різних, кардинально протилежних поглядів на загальне поняття криміналістичне забезпечення. Саме завдяки критиці перших висвітлених поглядів на поняття криміналістичного забезпечення в цілому і техніко-криміналістичного забезпечення зокрема і сформулювалися погляди на це поняття як на комплексну організаційно-функціональну систему.

Ю. М. Чорноус розглядає техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів як систему теоретичних положень і відповідних техніко-криміналістичних рекомендацій щодо розробки, запровадження до практичної діяльності та застосування технічних засобів з метою збирання, дослідження, оцінки і використання криміналістично значущої інформації [163, с. 217].

Автор пропонує розглядати техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів у науковому і практичному змісті. По-перше, як систему наукових положень щодо застосування технічних засобів та використання їх результатів. Науковий аспект передбачає формування системи техніко-криміналістичних рекомендацій, які адресуються слідчим, спеціалістам, експертам. У другому, практичному значенні техніко-криміналістичне забезпечення є сукупністю пристроїв, інструментів, пристосувань, які застосовуються при виконанні слідчих, оперативних і експертних дій [163, с. 217]. Фактично тут автор, вказуючи на практичне значення, техніко-криміналістичного забезпечення, показує відмінність від криміналістичної техніки як розділу науки криміналістики. Тут автор охоплює

як наукові положення і рекомендації, так і практику використання науково-технічних засобів під час розслідування злочинів. Водночас, на нашу думку, запропоноване визначення не дозволяє чітко відмежувати техніко-криміналістичне забезпечення від криміналістичної техніки як науки криміналістики, оскільки не охоплює практичну діяльність по застосуванню науково-технічних засобів.

В. Ю. Шепітько зазначає, що техніко-криміналістичне забезпечення пов'язане з розробкою сучасних науково-технічних засобів, пропонуванням нових та удосконаленням вже існуючих способів, методів і методик їх застосування та впровадження новітніх інформаційних технологій у роботу слідчого [50, с. 179].

Враховуючи всі зазначені вище погляди нами пропонується власне визначення техніко-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів. Отже техніко-криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів розглядається нами як діяльність зі створення належних умов для практичного застосування сучасних технічних засобів, наукових положень та практичних рекомендацій їх застосування, а також власне застосування цих сучасних технічних засобів, наукових положень та практичних рекомендацій в ході розслідування економічних злочинів.

Така діяльність має організаційний та функціональний аспекти. Організаційний аспект діяльності полягає, на нашу думку, в упорядкованій організованій єдності наукових теоретичних положень, практичних рекомендацій застосування науково-технічних засобів під час розкриття і розслідування злочинів. Функціональний аспект діяльності полягає у виконанні техніко-криміналістичним забезпеченням (як активній діяльності) ряду функцій з впровадження в практичну діяльність з розкриття і розслідування злочинів криміналістичних знань, забезпечення практичних працівників науково-технічними засобами та практичного застосування цих науково-технічних засобів працівниками під час розкриття та розслідування та попередження економічних злочинів.

Для більш глибокого розуміння сутності техніко-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів важливим є дослідження його структури.

Перш, ніж дослідити структуру техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, слід зупинитися на змістовному наповненні поняття і власне розумінні, що ж означає поняття «науково-технічний засіб». Не вдаючись в глибоку дискусію, зазначимо, що сьогодні в науці активно використовуються такі поняття як: технічні засоби, науково-технічні засоби, техніко-криміналістичні засоби тощо. Ми підтримуємо точку зору В. Г. Гончаренка, що науково-технічні засоби, використовувані в слідчій практиці, складаються з техніко-криміналістичних і загальнотехнічних засобів. Поняттям «науково-технічні засоби» слід охоплювати усі без винятку засоби і методи їх застосування, які створені різними галузями знань і частина з яких використовується у слідчій роботі, а терміном «техніко-криміналістичні засоби» – технічні засоби, спеціально створені для криміналістичних цілей чи пристосовані для цього шляхом зміни загальнотехнічних засобів [24, с. 14].

Така позиція узгоджується із традиційною класифікацією науково-технічних засобів за виникненням (джерелом походження), які поділяються на три групи:

- 1) взяті без змін з різних технічних і природничо-технічних наук;
- 2) спеціально пристосовані для криміналістичних цілей;
- 3) спеціально розроблені для цілей криміналістики [73, с. 58].

Проте тут слід звернути увагу на слушне зауваження В.О. Волинського про те, що у будь-якому випадку підстави вести мову про належність тих чи інших технічних засобів до криміналістичної техніки з'являються лише за умови методичного (для ЕОМ – програмного) забезпечення їх використання з метою вирішення техніко-криміналістичних завдань [17, с.13].

Що ж до структури техніко-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів, зазначимо, що в літературі сьогодні також немає єдності у розумінні змістовного наповнення цього поняття. Крім того,

економічна злочинність характеризується рядом особливостей (висока латентність, транскордонний міжнародний характер, використання останніх досягнень комп'ютерної техніки, розробленого спеціального програмного забезпечення для вчинення злочинів тощо), які впливають на структуру техніко-криміналістичного забезпечення їх розслідування.

Частина авторів обмежують техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів лише використанням технічних засобів під час розслідування.

Зокрема, Є. І. Зуєв зводить техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів лише до технічного забезпечення цього процесу, про що свідчать виділені ним такі структурні елементи криміналістичного забезпечення: «достатня оснащеність... науково-технічними засобами»; «впровадження досягнень криміналістики в практичну діяльність» [48, с. 11].

Проте, техніко-криміналістичне забезпечення процесу розслідування злочинів не обмежується лише застосуванням технічних засобів в розслідуванні. Воно охоплює досить широкий спектр питань, оскільки на сьогодні спостерігається дуже інтенсивний вплив науково-технічного прогресу на всі сфери життя суспільства, у тому числі і на злочинність. Відбувається постійне вдосконалення способів, методів і засобів злочинної діяльності, використання нових технічних засобів, технологій, програмного забезпечення тощо. Це і зумовлює необхідність забезпечення належними знаннями та технічними засобами правоохоронних органів України, які ведуть боротьбу зі злочинністю, впровадження в їх практичну діяльність останніх досягнень науки і техніки, які можуть бути використані для розкриття і розслідування злочинів. Тому ми підтримуємо точку зору тих авторів, які пропонують розглядати це поняття ширше, а не просто ототожнювати з криміналістичною технікою.

Деякі автори, наприклад, С. І. Зернов, А. І. Колмаков, І. О. Попов під техніко-криміналістичним забезпеченням розкриття та розслідування злочинів розуміють систему необхідних для оптимізації діяльності органів розслідування

та оперативно-розшукових підрозділів заходів, направлених на вирішення завдань кримінального судочинства [46, с. 29].

До цієї системи, на думку вчених, входять такі заходи:

- формування комплексу законодавчих та відомчих нормативних актів, що регламентують діяльність осіб, які мають спеціальні знання;
- розробка нових й удосконалення існуючих техніко-криміналістичних засобів, методів та методик;
- придбання необхідних техніко-криміналістичних засобів, підтримання їх в робочому стані;
- організація техніко-криміналістичної підготовки учасників розкриття й розслідування злочинів;
- застосування нових комп'ютерних технологій при організації роботи з використанням спеціальних знань;
- безпосередня участь спеціалістів в проведенні слідчих дій, веденні та використанні криміналістичних обліків [46, с. 30].

Слід зазначити, що на сьогодні в літературі ведеться жвава дискусія щодо входження експертно-криміналістичного забезпечення до складу техніко-криміналістичного забезпечення розслідування. Ми поділяємо точку зору тих вчених та практиків, які вважають, що у контексті вирішення завдань криміналістичного забезпечення кримінального провадження техніко-криміналістичне та експертно-криміналістичне забезпечення, незалежно від тлумачення суті співвідношення цих термінів, є його важливими складовими, що мають загальну мету: забезпечення діяльності з досудового розслідування, судового провадження науково обґрунтованими засобами, методами і прийомами, а також криміналістичними рекомендаціями щодо їх практичного застосування. Ми пропонуємо розглядати експертно-криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів як складову техніко-криміналістичного забезпечення, оскільки судові експертизи призначаються для встановлення певних обставин, які підлягають доказуванні в

кримінальному провадженні, а під час проведення експертиз використовуються наукові рекомендації, технічні засоби, прийоми, методи криміналістики.

Окремі автори пропонують обмежити техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів лише використанням спеціальних знань. Наприклад, білоруський криміналіст Г. І. Грамович стверджує, що техніко-криміналістичне забезпечення – це регламентована нормативними актами діяльність науково-дослідних, судово-експертних та інших закладів, а також відповідних посадових осіб, на котрих покладено обов'язок розробки та реалізації комплексу взаємопов'язаних заходів з метою створення оптимальних умов ефективного застосування спеціальних знань та науково-технічних засобів в процесі боротьби зі злочинністю [27, с. 86-88].

Ставлячи на перше місце суб'єктів цієї системи: науково-дослідні, судово-експертні та інші заклади, а також відповідні посадові особи, автор взагалі не зазначає, яке місце в цій системі відводиться власне слідчим, прокурорам, тобто суб'єктам або органам, які безпосередньо ведуть боротьбу зі злочинністю. На нашу думку, головними суб'єктами в цій системі все ж повинні бути слідчі органів досудового розслідування, прокурори, практичні працівники, які мають певні повноваження по встановленні обставин під час досудового розслідування. Об'єктом же техніко-криміналістичного забезпечення можна розглядати діяльність таких практичних працівників по розслідуванню злочинів, оскільки техніко-криміналістичне забезпечення здійснюється з метою підвищення ефективності такої діяльності, покращення рівня боротьби зі злочинністю, розкриття і розслідування усіх видів злочинів.

Слушною нам вбачається теза Б. О. Павлишина про те, що сьогодні є необхідним всебічний, комплексний підхід до вирішення проблем широкого й ефективного використання спеціальних знань і науково-технічних засобів для того, щоб на основі вивчення перспектив розвитку науки й техніки, потреб практики досудового розслідування певного виду злочинів, узагальнення існуючого досвіду, розробити методологічні основи техніко-криміналістичного забезпечення; виробити конкретні пропозиції й рекомендації з поліпшення

використання досягнень науково-технічного прогресу в процесуальних і непроцесуальних формах різними учасниками розкриття й розслідування цих видів злочинів; обґрунтувати пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання використання спеціальних знань і науково-технічних засобів. Треба вирішити проблеми ефективності використання цих знань і засобів, виявити фактори, які впливають на нього, і розробити комплекс заходів різного характеру, спрямованих на вдосконалення застосування досягнень науки й техніки у протидії вчиненню злочинів [94, с. 122]. Додамо лише, що техніко-криміналістичне забезпечення повинно ґрунтуватися не лише на використанні спеціальних знань і технічних засобів, але й загальній методології криміналістики.

Ю. М. Чорноус вважає, що техніко-криміналістичне забезпечення кримінального провадження здійснюється з метою:

- фіксації перебігу і результатів проведення процесуальних, слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій;
- виявлення, фіксації, збирання, дослідження слідів злочину, інших речових доказів;
- ведення систем кримінальної реєстрації та криміналістичних обліків;
- проведення експертиз [161, с. 32].

На наш погляд, запропоновані автором напрями є не метою, а завданнями техніко-криміналістичного забезпечення кримінального провадження, що вирішуються з метою забезпечити потреби практики розслідування кримінальних правопорушень техніко-криміналістичними засобами, прийомами та методами. Разом з тим, саме за цими завданнями доцільно виокремлювати напрями (види) техніко-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів. Такими, на наш погляд, є:

- фіксації ходу і результатів проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів у кримінальних провадженнях про економічні злочини;

- виявлення, фіксація, вилучення, огляд та попереднє дослідження документів та інших об'єктів (слідів злочину), що в подальшому можуть бути визнані доказами у кримінальних провадженнях про економічні злочини;
- формування й використання систем криміналістичної реєстрації;
- проведення криміналістичних досліджень документів та інших судових експертиз.

Слід зауважити, що окремі автори виділяють також організаційне, правове, інформаційне забезпечення як складові техніко-криміналістичного забезпечення зокрема і криміналістичного забезпечення в цілому.

Так, на важливість проблеми інформаційного забезпечення процесу розслідування злочинів указують А. В. Іщенко та В. В. Матвієнко, які, зокрема, зазначають, що інформаційне й науково-методичне забезпечення є складниками загального забезпечення практики боротьби зі злочинністю. На думку авторів, такі складові частини криміналістичного забезпечення відіграють важливу роль у питанні підвищення результативності слідчої діяльності [94, с. 175]. Питання інформаційного забезпечення розслідування ґрунтовно досліджував Є. Д. Лук'янчиков [86]. Ми поділяємо думку вченого і вважаємо, що належне інформаційне забезпечення практичних працівників є важливим для прийняття організаційних та процесуальних рішень, організації і планування розслідування в цілому та проведення окремих слідчих (розшукових) дій, обрання методів та науково-технічних засобів для вчинення певної дії. Відповідно отримавши вихідну інформацію про подію, яка буде розслідуватися слідчим, він може прийняти рішення про те, які технічні засоби повинні бути застосовані для проведення певних слідчих (розшукових) дій, вилучення слідів злочину тощо.

Є. І. Зуєв, зокрема звертає увагу на такий важливий аспект криміналістичного забезпечення, як «організована система інформації» [48, с. 11]. При цьому, аналізуючи роботи вченого, складається враження, що автор розглядає цей структурний елемент лише в аспекті криміналістичних обліків і банків даних інформації, тобто вужче, ніж попередні автори. Проте, вважаємо,

що таке інформаційне забезпечення є складовою техніко-криміналістичного забезпечення розслідування.

Крім того, як ми зазначали вище, економічна злочинність характеризується високою латентністю, тому важливим є використання новітніх досягнень науки, нових технічних засобів, комп'ютерних технологій і програмного забезпечення для виявлення таких злочинів. Тому одним з аспектів техніко-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів повинна стати розробка і впровадження в практику розслідування злочинів технічних засобів та методів, рекомендацій, способів їх використання для підвищення ефективності розкриття економічної злочинності.

Крім того, досить багато економічних злочинів носять транскордонний характер (контрабанда, зайняття гральним бізнесом, легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом, тощо), тому важливим є використання під час розслідування в рамках міжнародної правової допомоги у кримінальних провадженнях нових технічних засобів [169; 167].

Викладене вище, дозволяє зробити такі висновки. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів пропонується нами розглядати як діяльність зі створення належних умов для практичного застосування сучасних технічних засобів, наукових положень та практичних рекомендацій їх застосування, а також власне застосування цих сучасних технічних засобів, наукових положень та практичних рекомендацій в ході розслідування економічних злочинів.

Організаційний аспект діяльності, на нашу думку, полягає в упорядкованій організованій єдності наукових теоретичних положень, практичних рекомендацій застосування науково-технічних засобів під час розкриття і розслідування злочинів. Функціональний аспект діяльності полягає у виконанні техніко-криміналістичним забезпеченням (як активній діяльності) функції із впровадження в практичну діяльність з розкриття і розслідування злочинів криміналістичних знань, забезпечення практичних працівників науково-технічними засобами та практичного застосування цих науково-

технічних засобів працівниками під час розкриття та розслідування економічних злочинів.

На нашу думку, головними суб'єктами техніко-криміналістичного забезпечення є слідчі органів досудового розслідування, прокурори, спеціалісти, експерти, а також наукові працівники. Об'єктом же техніко-криміналістичного забезпечення можна розглядати діяльність практичних працівників по розслідуванню злочинів, оскільки техніко-криміналістичне забезпечення здійснюється з метою підвищення ефективності такої діяльності, покращення рівня боротьби зі злочинністю, розкриття і розслідування усіх видів злочинів.

Щодо структури техніко-криміналістичного забезпечення економічних злочинів, то в основу поділу її на окремі елементи ми покладаємо завдання техніко-криміналістичного забезпечення у кримінальному провадженні, а саме техніко-криміналістичне забезпечення для:

- фіксації ходу і результатів проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів у кримінальних провадженнях про економічні злочини;
- виявлення, фіксація, вилучення, огляд та попереднє дослідження документів та інших об'єктів (слідів злочину), що в подальшому можуть бути визнані доказами у кримінальних провадженнях про економічні злочини;
- формування й використання систем криміналістичної реєстрації;
- проведення криміналістичних досліджень документів та інших судових експертиз.

Структура техніко-криміналістичного забезпечення може бути виділена і за напрямками такого забезпечення, як: технічне, наукове, експертне, інформаційне, організаційне забезпечення.

2.2. Криміналістичні дослідження документів у системі техніко-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів

Сьогодні неможливо собі уявити галузь суспільного життя, у якій би не використовувалися документи: від купівлі проїзних квитків в транспорті, отриманні чеків за покупку в магазині до оформлення різноманітних договорів, заяв, прийняття наказів, розпоряджень, законів тощо. Будь-яке рішення, яке тягне за собою певні правові наслідки, обов'язково оформлюється документально.

Економічна діяльність на сьогодні взагалі неможлива без її документального оформлення: починаючи з документального оформлення створення підприємства, бухгалтерського обліку усіх господарських операцій під час діяльності, і закінчуючи поданням звітності до уповноважених контролюючих органів. Відповідно і економічна злочинність (будь-які злочинні діяння) завжди супроводжується оформленням документів (складання підроблених документів, внесення змін в справжні документи (підробка змісту, підписів печаток), або ж неформленням необхідних документів тощо).

Договори, цінні папери, паспорти, водійські посвідчення, військові документи, різні папери, що відображають господарські операції (накладні, ордери, платіжні документи, відомості, документи з нарахування пенсій, зарплат), заповіти тощо можуть бути предметом безпосереднього злочинного посягання, засобами чи знаряддями вчинення економічних злочинів, а отже і об'єктом криміналістичного дослідження.

Таким чином досудове розслідування економічних злочинів, встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення неможливе без пошуку, вилучення та дослідження слідчим, прокурором та судом документів.

На жаль, на сьогодні є всі підстави констатувати, що економіка є фактично головним об'єктом кримінального посягання в Україні. Тривала економічна криза, девальвація національної грошової одиниці, інфляція,

військовий конфлікт в країні, посилення податкового навантаження призвели до значного погіршення економічних показників в країні, закриття бізнесу, збільшення безробіття, погіршення рівня життя населення. Як наслідок кількість злочинів економічного спрямування в останні роки значно зросла. Злочинність у цій сфері досягла такого якісного рівня, що стала визначати характер і напрямки реалізації реформ не тільки у цій сфері, але й в системі державного будівництва, правоохоронної діяльності та інших. Серед негативних явищ у сфері державної економіки, що гальмують процес реформування суспільства, варто відзначити саме зростання тіньової економіки та поширення економічної злочинності. Економіка стає підвладна кримінальним проявам під впливом недоліків у системі її регулювання [114, с. 10]. Розслідування економічних злочинів по праву вважається чи не найскладнішим сектором боротьби зі злочинністю, що потребує значних не лише процесуальних, матеріально-технічних, часових, але й людських та інших ресурсів.

Оскільки документальне оформлення супроводжує будь-яку економічну діяльність (у тому числі і злочинну), документи є основним засобом доказування в кримінальному провадженні про вчинення економічних злочинів. На основі зібраних слідством документів можливо встановити факт вчинення кримінального правопорушення, вид злочину, спосіб його вчинення, розмір завданих збитків, особу злочинця (інколи й існування організованого злочинного угруповання) та інші обставини, які підлягають доказуванню в конкретному кримінальному провадженні.

Дослідження документів не може обмежуватися лише знаннями слідчого, прокурора, судді, тому під час розслідування економічних злочинів часто виникає потреба у застосуванні спеціальних знань для вирішення певного питання у кримінальному провадженні. Найпростішою та найбільш поширеною у практичній діяльності розслідування економічних злочинів формою застосування спеціальних знань є непроцесуальна, у вигляді консультацій зі спеціалістами (в банківській сфері, економістами, бухгалтерами, податківцями,

криміналістами-документознавцями тощо), предметом яких, як правило, є: а) з'ясування виду реквізитів і ступеня належності того чи іншого документа до фінансово-господарської операції; б) механізм руху документів і фіксація їх у банківських установах; в) порядок збереження документів і умови їх отримання; г) можливість використання технічних засобів для одержання чи виготовлення документів тощо.

Разом з тим, така форма застосування спеціальних знань не має своїм результатом отримання доказів у кримінальному провадженні, процесуальний статус спеціаліста, передбачений чинним КПК України (ст.ст. 71, 72)) [77] не забезпечує в повній мірі гарантій отримання фактичних даних, що можуть мати процесуальне значення доказів у кримінальному провадженні.

Доказами можуть бути лише результати використання спеціальних знань у процесуальній формі. Суб'єктом, що володіє такими знаннями, є експерт, який проводить судову експертизу за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання (ч. 1 ст. 242 КПК України). Такі результати застосування спеціальних знань оформлюються у вигляді процесуального документу – висновку експерта, який є одним із передбачених діючим кримінальним процесуальним законом видів доказів у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 84 КПК України) [77].

Найчастіше в ході розслідування економічних злочинів слідчий, прокурор потребують залучення експертів для з'ясування мети і предмету діяльності підприємства (передбачені в установчих документах і фактичні); виду діяльності, що здійснює підприємство, чи передбачена вона його установчими документами; якими основними й оборотними засобами володіє підприємство, джерела їх придбання, а також джерела фінансування його діяльності, наявність на підприємстві працівників (персоналу) для виконання передбачених установчими документами видів діяльності; джерел формування фінансових ресурсів підприємства; дотримання правил нарахування і термінів

сплати податків й інших обов'язкових платежів; дотримання визначених законодавством правил фінансування й кредитування; платоспроможності підприємства (здатності виконувати зобов'язання перед постачальниками, кредиторами, державою, трудовим колективом і власниками підприємства); дотримання законодавства про зовнішньоекономічну діяльність; чи за призначенням використовувались кредитні кошти та інші завдання. Для встановлення цих та інших необхідних обставин кримінального провадження проводять експертизи: судово-бухгалтерську, судово-економічну експертизи та судову фінансово-кредитну фінансово-економічну експертизи, техніко-криміналістичне дослідження документів, судово-почеркознавчу експертизу, комп'ютерно-технічну, судово-товарознавчу, дактилоскопічну, судово-психіатричну та інші види експертиз.

Питанням формування наукових засад криміналістичного дослідження документів, у тому числі і виконаних за допомогою комп'ютерних засобів та документів зі спеціальними засобами захисту, присвятили свої роботи вітчизняні вчені-криміналісти: Т. В. Будко, В. О. Воробей, С. Й. Гонгало, А. В. Іщенко, О. Л. Кобилянський, Н. І. Клименко, В. П. Колмаков, Н. О. Комісарова, В. К. Лисиченко, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, С. І. Тихенко, І. Я. Фрідман, О. В. Шведова, В. Ю. Шепітько, а також російські: Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, О. О. Ейсман, Ю. Г. Корухов, Д. Я. Мирський, О. Р. Россинська, М. В. Терзієв, О. Р. Шляхов, М. П. Яблоков та інші.

Водночас в умовах стрімкого розвитку комп'ютерних технологій, запровадження електронного документообігу та прирівнювання електронних документів до оригіналів письмових, введення електронної звітності, електронних реєстрів платників ПДВ, податкових накладних, суб'єктів підприємницької діяльності, власників нерухомості, земельних ділянок тощо значно розширилося і розуміння поняття документ. Сьогодні дослідженню підлягають не лише документи в класичному розумінні (паперовий матеріальний засіб, який містить певну інформацію та реквізити), але й

електронні документи, матеріали відеозапису, комп'ютерні засоби, програмне забезпечення, за допомогою яких створюються ці документи.

Техніко-криміналістичне дослідження документів, що відноситься до традиційних криміналістичних експертиз [66, с. 403], є одним з основних видів діяльності в експертно-криміналістичних установах. За даними ДНДЕКЦ МВС України у 2010-2016 рр. ТКДД становили 40-60% від загальної кількості експертиз, що виконуються щорічно, а кількість ТКДД, що проводяться у кримінальних провадженнях щодо економічних злочинів досягає 75%. У досліджених 450 кримінальних провадженнях про економічні злочини було призначено й проведено понад 1000 судових експертиз, у понад 800 з них – об'єктом дослідження були документи.

Останні зміни, що сталися в сфері документообігу, вимагають від органів розслідування, спеціалістів, експертів нових знань у пошуку та дослідженні таких документів, зокрема, щодо особливостей створення документів, особливостей документообігу (особливо електронного). Це потребує також розробки нових методик дослідження документів. Так лише з 2009 року до ст. 83 КПК України 1960 року було внесено зміни, якими електронні документи визнано джерелом доказів в кримінальному процесі [106]. Чинний КПК України в ст. 99 визначає документ як спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [77]. До документів КПК України відносить: матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні); матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; складені в порядку, передбаченому цим Кодексом, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії; висновки ревізій та

акти перевірок. Крім того документами в певних випадках КПК України також визнає матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»; дублікат документа (документ, виготовлений таким же способом, як і його оригінал) може бути визнаний судом як оригінал документа.

Проте, на нашу думку, не всі матеріальні об'єкти (паперові, фото, відеоматеріали) можуть бути визнані документами. Тут слід згадати позицію В. К. Лисиченка щодо функцій документа та його значення в доказуванні: документ є юридичною категорією, яка об'єднує вироблені суспільною практикою матеріальні форми закріплення волевиявлень; відомості про різного роду факти, що мають відповідне функціональне значення; документом є не будь-який письмовий акт і не кожний матеріальний предмет, що закріплює письмовими або іншими знаками певну думку або відомості. Документом може бути тільки такий письмовий акт або предмет, який спеціально виготовлений з метою закріплення волевиявлення або відомостей про факти, що мають функціональне значення. У зв'язку із цим, на його думку, не можуть бути зараховані до документів фотознімки, якщо вони не є фотокопіями конкретних документів, кінострічки, магнітні стрічки, а також рукописи наукових статей, книг, щоденники, переписка особистого характеру тощо [82, с. 179-188].

Проте запропоновані ним функціональні ознаки для відмежування предметів від документів не дають підстав для однозначного висновку, що вони не можуть бути засобами доказування в кримінальному провадженні. Доказова природа об'єкта, на нашу думку, визначається характером наявних в цьому об'єкті фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження. Тому для віднесення певного об'єкта до документа як засобу доказування в кримінальному провадженні, він повинен відповідати таким ознакам: бути носієм інформації; підтверджувати певні факти, події (обставини) об'єктивної дійсності; закріплені в такому матеріальному об'єкті відомості дозволять підтвердити чи спростувати певні обставини кримінального провадження.

У зв'язку з таким широким розумінням поняття «документ» трансформації зазнає і техніко-криміналістичне дослідження документів. Так, наприклад, нещодавно науковцями в криміналістичній науці запропоновано запровадити новий вид техніко-криміналістичного дослідження документів – інформаційно-комп'ютерне дослідження [21, с. 5]. Зазначено, що основним завданням, яке ставиться під час підроблення документів, – це фальсифікація інформації. Звідси завдання експертизи, – виявлення ознак такої фальсифікації, встановлення способу та її виконавця (виконавців). Основну увагу при дослідженні документів в електронному вигляді слід приділяти виявленню ознак втручання у файл, як основну форму зберігання інформації у віртуальному середовищі. Саме тому науковцями здійснюються безперервні активні пошуки інноваційних підходів до використання спеціальних знань у правозастосовній діяльності, до застосування інновацій та інформаційних технологій у діяльності органів кримінальної міліції [50].

При проведенні такого виду дослідження необхідно враховувати, що комп'ютерна інформація в комп'ютерній техніці має свій життєвий цикл, який функціонує за певними закономірностями, залишаючи по собі на кожному етапі сліди. Автором встановлено, що для виготовлення текстового документа можуть використовуватись вихідні файли, файли-заготовки, файли-копії, «образи документів» тощо. При дослідженні жорсткого диску персонального комп'ютера або змінних носіїв інформації, можливо віднайти вихідні дані документа (скопійовані файли, скановані документи, комп'ютерні програми або їх компоненти), які використовувались для створення досліджуваного документа, оскільки саме вони є важливими джерелами доказової інформації. У таких випадках слід проводити інформаційно-комп'ютерне дослідження зазначених об'єктів, а для дослідження роздрукованого текстового документа слід призначати техніко-криміналістичну експертизу [21, с. 13].

Таким чином сьогодні техніко-криміналістичне дослідження документів перестає бути простим підвидом криміналістичної експертизи та елементом криміналістичного документознавства, а трансформується в комплексне

дослідження, в ході якого використовуються знання різних галузей знань. Ще в 1987 р. М. Я. Сегай, зазначив: «Судове документознавство у широкому значенні охоплює як традиційні види судово експертних знань (приміром, судове почеркознавство, судово-технічне дослідження документів), так і ті, що вперше формуються (судове авторознавство, судову фототехніку, судову акустику) та відповідні їм види судових експертиз, які досліджують не тільки паперові, але й кіно-, фото- й фонодокументи» [118, с. 14]. Так, наприклад, комплексна судово-технічна експертиза документів і судова комп'ютерно-технічна експертиза складається з трьох етапів: техніко-криміналістичне дослідження документа на паперовому носії, комп'ютерно-технічне дослідження апаратно-програмного комплексу як сукупності технічного устаткування і інформації на машинних носіях, комплексне комп'ютерно-технічне і техніко-криміналістичне дослідження. Інші етапи пов'язані з застосуванням спеціальних знань у галузі трасології (дослідження слідів, що залишені виконавчими механізмами принтера на документах), експертизи матеріалів, речовин, виробів (дослідження барвника, паперу), авторознавчої експертизи. При цьому встановлені системні зв'язки поєднують досліджувані ознаки у єдине ціле, завдяки чому можливий синтетичний висновок, що характеризує загалом обставини вчинення злочину [165, с. 16].

Розглянута експертиза є комплексною, оскільки для вирішення деяких питань у процесі дослідження об'єктів необхідно застосовувати методики, засновані на знаннях криміналістики, сучасної поліграфії, матеріалознавства, інформатики, кібернетики й нейробіоніки. Щодо безпосередніх об'єктів дослідження техніко-криміналістичної експертизи документів (далі – ТКЕД або ТКДД) та комп'ютерно-технічної експертизи документів, то вони є різними. В ТКЕД вивчаються властивості знакосинтезуючих механізмів та програмного забезпечення принтера, в другому — властивості та стан комп'ютера. В цілому обидві експертизи будуть вивчати систему властивостей всього апаратно-програмного комплексу, що використовувався при виготовленні документа (комп'ютер та принтер і їх програмне забезпечення) і, звісно ж, сам документ,

його паперова копія. Встановлені в результаті такого дослідження системні зв'язки об'єднують властивості, що досліджуються експертами різних спеціальностей, в одне ціле, в результаті чого можливий синтетичний висновок, що характеризує в цілому обставини скоєння злочину. В цьому разі слідосприймаючим об'єктом є документ на паперовому носії, а слідоутворюючими об'єктами є комп'ютер та принтер — компоненти апаратно-програмного комплексу [22, с. 167-168].

Крім виявлення випадків підробки документів, тобто встановлення фактів і способів внесення змін до документів (підчистка, травлення, дописка, переклеювання фотокарток, літер тощо) та виявлення їх первинного змісту, техніко-криміналістичне дослідження документів проводиться з метою: 1) відновлення залитих, закреслених і спалених документів; 2) встановлення виду та ідентифікація приладів письма за штрихами; 3) виявлення ознак технічної підробки підписів; 4) встановлення черговості виконання рукописного тексту й відтиснень печаток і штампів; 5) перевірки справжності печаток і штампів, відтиснення яких відображаються на документі, що досліджується; 6) визначення системи, виду і конкретного поліграфічного засобу, що застосовувались при виготовленні документа; 7) визначення відносної давності виконання документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються; 8) встановлення цілого за частинами документа; 9) встановлення документа, виготовленого шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки тощо.

Під час проведення комплексного техніко-криміналістичного дослідження документів експерту необхідно вирішити ряд завдань шляхом застосування спеціальних знань у галузі судово-технічної експертизи документів, судової комп'ютерно-технічної експертизи, почеркознавства, експертизи матеріалів, речовин, виробів тощо. Серед таких завдань є встановлення: - способу виготовлення документа (його фрагментів); - факту і способу внесення змін в документ (факту монтажу); - давності виготовлення документа (хронологічної послідовності нанесення штрихів); - єдиного джерела

походження документів; - конкретних друкувальних пристроїв – принтерів, а також матеріалів; - виконавця або автора (оператора) документа; - цілого за частинами;- механізму і умов взаємодії об'єктів [165, с. 15].

На підставі результатів системного аналізу видів експертних досліджень, що проводилися у кримінальних провадженнях про економічні злочини, а також завдань, які ними вирішувалися, запропонований типовий перелік завдань, що можуть бути вирішені шляхом проведення комплексного криміналістичного дослідження документів, виготовлених за допомогою комп'ютерних технологій (ККДКТ) (СТЕД (судово-технічної експертизи документів) та КСТЕ (судової комп'ютерно-технічної експертизи)), зокрема:

- виявлення ознак підробки роздрукованого документа (співставлення електронного документа з його друкованою матеріальною копією);

- встановлення ознак та способу підробки (фальсифікації) електронного документа (виявлення фактів втручання у програмне забезпечення, електронний файл з допомогою, якого створювався документ чи накладався електронний цифровий підпис), а також способу втручання в електронний файл;

- встановлення ознак та способу підробки друкованого документа (виготовлення шляхом монтажу з застосуванням копіювально-розмножувальної, комп'ютерної техніки, спеціальних комп'ютерних програм adobe photoshop, paint.net тощо);

- перевірка справжності печаток на документах, а також встановлення фактів фальсифікації печаток з допомогою спеціального комп'ютерного програмного забезпечення;

- встановлення вихідних файлів, на основі яких створений досліджуваний друкований документ (файли-копії, зразки на комп'ютері чи носіях інформації, скановані документи, комп'ютерні програми чи їх компоненти, які використовувалися для створення документа, який наданий на дослідження).

Крім того, оскільки об'єктом цього дослідження є і друковані документи, то цією експертизою у тому числі можуть вирішуватися і класичні задачі, які ставляться на вирішення СТЕД, зокрема: встановлення послідовності виконання частин документа, внесення текстів в документ (наприклад декількома друкуючими пристроями чи кульковою ручкою і друкуючим пристроєм); розпізнання способів виготовлення та зміни початкового змісту документа; встановлення ознак технічної підробки підписів; встановлення послідовності чи одночасності створення декількох документів чи екземплярів одного документа; ідентифікація друкуючого пристрою, з допомогою якого виготовлено друкований документ; встановлення давності виготовлення документів; встановлення виконавця документа; відновлення слабовидимих та згаслих текстів; відновлення пошкоджених документів; встановлення джерела виготовлення підроблених документів, тощо.

Аналіз слідчої й судової практики показує, що результати техніко-криміналістичного дослідження документів можуть бути змістом доказів у кримінальному провадженні, якими доводяться механізм вчинення злочину, окремі обставини злочину, вид та розмір матеріальної шкоди, завданої незаконними діями, а також в окремих випадках встановлюється особистість злочинця. Факти, що встановлюються в процесі проведення техніко-криміналістичного дослідження документів, можуть стосуватися інших обставин, що безпосередньо не розкривають механізм вчинення злочину, однак мають значення для з'ясування події злочину.

Результати, отримані після проведення техніко-криміналістичного дослідження документів, нерідко використовуються слідчим або експертом-бухгалтером як вихідні дані при визначенні розмірів матеріального збитку, завданого злочинцем.

Разом з тим, не зважаючи на те, що з технічного погляду дослідження документів належить до найскладніших експертних завдань, а також довготривалість досліджень, необхідність залучення значних матеріально-технічних, людських та інших ресурсів для проведення техніко-

криміналістичних експертиз документів, результати системного дослідження матеріалів слідчо-судової практики вказують на те, що в окремих випадках висновки експерта з проведених техніко-криміналістичних досліджень документів у кримінальних провадженнях про економічні злочини не визнаються судами доказами у кримінальних провадженнях. Так, із прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 року, процесуальна дія щодо ініціювання проведення відповідного виду експертиз, набула деякої трансформації, що негативно відображається на правозастосовній діяльності як правоохоронних, так і правозахисних органів.

Так, за КПК України 1960 року єдиним способом ініціювання проведення експертизи у кримінальній справі було призначення експертизи слідчим, що передбачалося ч. 2 ст. 196 КПК 1960 року «Порядок призначення експертизи». Юридичною підставою для проведення експертизи була виключно вмотивована постанова слідчого про призначення експертизи [79].

Чинний КПК України 2012 року передбачає інший порядок, називаючи його «залучення експерта» (ст. 243 «Порядок залучення експерта», ст. 244 «Розгляд слідчим суддею клопотання про залучення експерта» та ін.). У ч. 1 ст. 242 КПК наголошується, що експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду.

Отже, можна зробити висновок, що експертиза проводиться за «призначенням», «зверненням», «залученням» та «дорученням». На наш погляд, виходячи із засади змагальності сторін у кримінальному провадженні (ст. 22 КПК України), як сторона обвинувачення, так і сторона захисту, а також слідчий суддя та суд повинні залучати експерта для проведення експертизи. При цьому юридичною підставою є відповідні процесуальні документи – постанова слідчого, прокурора, ухвала слідчого судді або суду та договір про надання послуг між представником сторони захисту та експертною установою (експертом).

На підтвердження такої точки зору виступають й упорядники науково-практичного видання «Процесуальні документи у кримінальному провадженні:

Зразки. Роз'яснення» [112], які представили у збірнику серед процесуальних документів слідчого – зразок постанови про залучення експерта.

На наш погляд, залучення експерта є процесуальною дією, що має виключно організаційний характер та не є слідчою (розшуковою) дією. Процесуальною дією, що має пошуково-розшукову та посвідчувальну сутність, є засобом отримання нових доказів у кримінальному провадженні та перевірки раніше отриманих доказів, а отже відповідає сутнісним ознакам слідчих (розшукових) дій, є безпосереднє проведення експертизи.

Оцінка судом наданого стороною кримінального провадження, або безпосередньо суду висновку експерта як належного доказу, як правило, не становить суттєвих складнощів, оскільки у ст. 85 КПК України прямо зазначено, що належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

Оцінка висновку експерта на предмет допустимості у практичній правозастосовній діяльності є більш складною та дискусійною. Насамперед мова йде про випадки відсутності у матеріалах кримінального провадження документів – юридичних підстав проведення експертизи, з чого ставиться під сумнів законність її проведення. Ще одним проблемним питанням є порядок отримання стороною кримінального провадження документів – предметів експертного техніко-криміналістичного дослідження. У кримінальних провадженнях про економічні злочини часто такі документи отримуються стороною обвинувачення в ході проведення обшуків (у понад 50% вивчених нами матеріалах кримінальних проваджень про економічні злочини), слідчих оглядів, тимчасового доступу до документів тощо. В подальшому на стадії досудового розслідування кримінального провадження або на судових стадіях стороною захисту доводиться незаконність проведення таких дій (обшуку, тимчасового доступу тощо) й подається клопотання про визнання результатів

цих дій недопустимими доказами. В результаті цього, за «правилом про плоди отруєного дерева» [47, с. 168], що є одним із випадків недопустимості доказів, отриманих з використанням інших недопустимих доказів, сторона захисту також подає або заявляє клопотання про визнання висновків техніко-криміналістичної експертизи документів недопустимими доказами.

Проте, на наш погляд, найскладнішим етапом є оцінка висновків техніко-криміналістичної експертизи документів достовірним доказом. Як слушно зазначається на сторінках наукової літератури, саме вирішення питання про достовірність або недостовірність отриманих у кримінальному провадженні даних являє собою найбільш складну і значну за обсягом частину процесу доказування [62, с. 88], а також, безсумнівно, відноситься до числа найважливіших проблем практичної юриспруденції.

Водночас як показує практика, висновок експерта не завжди отримує належну оцінку судом. Наприклад, в кримінальному провадженні №1/465/95/13 суд дійшов висновку про необхідність призначення повторної комплексної техніко-криміналістичної та судово-почеркознавчої експертизи, взагалі не провівши оцінки висновку експерта первинної експертизи та не зазначивши підстав для призначення повторної [103].

Категорія «достовірність доказу» у кримінальному процесі є суб'єктивною, про що справедливо зазначається в наукових джерелах [55, с. 18]. «Достовірність є станом нашої впевненості, вивіданої із сукупності представлених і зібраних в суді доказів [96, с. 25]. Це є та висока ступінь ймовірності, при якій благорозумна людина вважає за можливе діяти, являє собою сукупність підстав, збіг ймовірностей, що впливають із представлених доказів, що виключають протилежне припущення про те, що минула досліджувана подія має місце в дійсності, є висновком про те, що ніяке інше припущення, окрім висунутого, не є сумісним із обставинами справи» [173, с. 84].

У зв'язку з тим, що, як правило, суб'єкти оцінки доказів не є одночасно суб'єктами – носіями спеціальних знань, що використовувалися під час

проведення техніко-криміналістичних досліджень документа, сторони кримінального провадження, як правило, з метою формування у суду висновків про недостовірність наданих висновків експерта, вказують на невеликий стаж роботи експерта на посаді, на терміни, що пройшли з моменту підтвердження експертом кваліфікації стосовно певного виду досліджень, на інші причини можливої необ'єктивності експерта, що можуть призвести до надання ним недостовірного висновку. У такому випадку, як правило, висувається клопотання та (або) приймається рішення про проведення повторної експертизи. На жаль, повторні, додаткові та деякі інші види експертиз, проведення яких широко застосовується у практиці, наразі чинним КПК України не регламентовані.

Водночас в практиці зустрічаються випадки і помилок експерта, в результаті чого необхідним є призначення повторної експертизи. Наприклад, в кримінальному провадженні № 1-23/2010р. Бориславський міський суд Львівської області призначив повторну техніко-криміналістичну експертизу документа (банкноти) у зв'язку з тим, що наявний в матеріалах справи висновок експерта суперечив іншим матеріалам справи. Так, в судовому засіданні встановлено що висновок техніко-криміналістичної експертизи №6/427 від 30.08.2010 року суперечить іншим матеріалам справи, а саме: на документі у вигляді банкноти номіналом 100 доларів США, виданому добровільно гр. працівникам міліції, який долучено до документів даної кримінальної справи як речовий доказ, не міститься напису «Сувенір», як зазначено у висновку експертизи № 6/427 від 30.08.2010 року [102].

В іншій справі Хмельницький міськрайонний суд визнав недопустимим доказом висновок експерта про проведення техніко-криміналістичної експертизи бланків талонів про проходження державного техогляду у зв'язку з тим, що висновок не був підписаний експертом [14].

Отже, з метою підвищення ефективності розслідування економічних злочинів, доказування обставин їх вчинення, а в підсумку вирішення завдань, зазначених у ст. 2 КПК України, враховуючи те, що у вивчених нами 450

кримінальних провадженнях про економічні злочини було призначено й проведено понад 1000 судових експертиз (у понад 800 – об'єктом дослідження були документи), необхідно привести чинне кримінальне процесуальне законодавство, що регулює правові й організаційні питання судово-експертної діяльності в межах кримінального провадження, у відповідність до положень КПК України 2012 року. Подальших наукових розробок потребує також встановлення сутності таких процесуальних дій, як залучення експерта, отримання зразків для експертних досліджень та проведення експертизи.

2.3. Інші види спеціальних знань в системі техніко-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів

Економічна злочинність неможлива без використання злочинцями спеціальних знань в галузі економіки, бухгалтерського обліку, комп'ютерних технологій і програмного забезпечення. Відповідно і розслідування економічних злочинів неможливе без використання спеціальних знань для встановлення певних обставин, які підлягають доказуванню. Успіх розслідування економічних злочинів нерідко пов'язаний із умілим використанням спеціальних знань і навичок. Слідчий як особа, яка ініціює залучення фахівців до процесу розслідування, повинен повністю розуміти їхню роль і можливості, з урахуванням яких ухвалювати обґрунтовані процесуальні й організаційно-тактичні рішення.

У 1960-х роках А. Ф. Коні у статті «Суд – наука – мистецтво» розкрив широкі можливості застосування спеціальних знань у судовій діяльності того часу. Він зазначив, що «судова практика дуже часто примушує звертатися до спеціальних досліджень, зосереджуючи в них центр ваги справи, або звертатися за допомогою до обізнаних людей, тобто експертів, у різних спеціальних галузях знань, мистецтв і ремесел» [59, с. 192-193]. Схожа картина

застосування спеціальних знань збереглася й донині. Необхідність використання в кримінальному процесі наукових, технічних та інших знань пов'язана з тим, що розслідування злочину є складним процесом пізнання об'єктивної дійсності. Хоч би яким високо освіченим та добре підготовленим був слідчий, він завжди залишиться спеціалістом вузького профілю й не володітиме в повному обсязі значним потенціалом науки, техніки, ремесел, мистецтва [90, с. 281]. Тому дослідження події злочину та пізнання особи, яка його вчинила, потребує застосування різних спеціальних знань і навичок у різних видах діяльності.

Питанням використання спеціальних знань в розслідуванні присвячені роботи таких вітчизняних та зарубіжних вчених-криміналістів: Т. В. Авер'янової, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. Л. Васильєва, А. І. Вінберга, В. Г. Гончаренка, В. О. Коновалової, Н. І. Клименко, М. В. Костицького, В. О. Образцова, О. Р. Ратинова, Б. В. Романюка та багатьох інших.

В. Г. Гончаренко та інші вчені розглядають спеціальні знання як такі, що відповідають вимогам сучасного розвитку науки й можуть бути використані в кримінально-процесуальній діяльності для доведення окремих обставин кримінальної справи, збору та закріплення доказів тощо [90, с. 11, 112-115].

Необхідність спеціальних знань під час розслідування економічних злочинів зумовлена, насамперед, специфікою предмета безпосереднього злочинного посягання й способом вчинення злочинів цієї категорії. У зв'язку з цим слідчий об'єктивно вимушений залучати вузьких спеціалістів (економістів, програмістів, технічних спеціалістів) для допомоги в розслідуванні таких злочинів.

Експертно-криміналістичне забезпечення нами віднесено до складу техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, оскільки має єдину з ним мету – забезпечення діяльності з досудового розслідування, судового провадження науково обґрунтованими засобами, методами і прийомами, а також рекомендаціями щодо їх практичного застосування за для встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Змістом експертно-криміналістичного забезпечення за аналогією з іншими видами криміналістичного забезпечення є спеціальні знання, втілені в практичні навички експертів, спеціалістів, інших фахівців, які залучаються (як в процесуальній так і в непроцесуальній формах) під час досудового розслідування з метою встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення. В криміналістиці спеціальні знання визначаються як наукові, технічні та інші, зокрема й криміналістичні знання, отримані шляхом узагальнень, а також навички, які використовують разом із науково-технічними засобами для пошуку, виявлення, вилучення та дослідження слідів злочину з метою одержання доказової та орієнтуючої інформації, необхідної для встановлення істини у справі – тобто набуті в процесі роботи в окремих галузях практичної діяльності [63, с. 48].

В науці ведуться дискусії щодо віднесення криміналістичних знань до спеціальних. На нашу думку, криміналістичні знання також відносяться до спеціальних, оскільки для встановлення ряду фактичних обставин справи залучаються фахівці, які володіють спеціальними криміналістичними знаннями: в галузі судової фотографії для проведення фотографування місця події, відеозапису, складання планів, схем; в галузі дактилоскопіювання – для виявлення та вилучення відбитків пальців, ніг; в галузі трасології – для пошуку і вилучення різноманітних слідів (в тому числі і невидимих чи маловидимих). Крім того за допомогою проведення криміналістичних експертиз вдається встановити ряд обставин кримінального правопорушення.

Аналіз матеріалів слідчої та судової практики дає підстави стверджувати, що виявлення та розслідування економічних злочинів неможливе без використання спеціальних знань (у тому числі і в непроцесуальній формі ще до відкриття кримінального провадження). Так, наприклад, висновки ревізій та акти перевірок є джерелом доказів в кримінальному процесі. Значну кількість економічних злочинів вдається виявити лише в ході проведення ревізій чи перевірок фінансово-господарської діяльності підприємства (ухилення від сплати податків, нецільове використання

бюджетних коштів, розкрадання бюджетних коштів тощо). Використання спеціальних економічних знань та застосування методів порівняння показників в економічному аналізі широко використовується під час розкриття, розслідування та попередження економічних злочинів. Економічний аналіз виконують економічні служби самих підприємств, а також економічні служби зовнішніх користувачів інформації (банки, інвестиційні компанії, аудиторські компанії та ін.). Такі методи можуть бути використані і контролюючими органами під час планових а позапланових перевірок господарюючих суб'єктів.

Зокрема, у ході застосування прийому порівняння економічних показників фінансово-господарської діяльності підприємства може бути виявлено ознаки порушень планової, фінансової, кошторисної та бюджетної дисципліни, встановлено факти нераціонального і нецільового використання коштів та інші відхилення. Все це знаходить своє відбиття у так званих економічних невідповідностях. Найпоширенішими у звичайній практиці є:

- порівняння звітних показників із плановими, із звітами за попередні періоди, з аналогічними показниками інших, родинних підприємств;
- обчислення середніх і відносних величин для подальших порівнянь (виробіток продукції, заробітна плата і кількість відпрацьованих одним робітником днів за один місяць, квартал, витрата сировини, матеріалів, електроенергії в середньому на одиницю виготовленої продукції тощо);
- попереднє групування підприємств або їхніх підрозділів за якісно однорідними ознаками із метою порівняння аналогічних показників для оцінки результатів, досягнутих у процесі господарської діяльності кожним окремим підприємством тощо [32, с. 201].

Проведений аналіз економічних показників підприємства часто є приводом для наступного фінансового контролю. Якщо в результаті аналізу виникли сумніви в достовірності звітів, то за результатами звітів аналізу можуть бути проведені позапланові ревізії та перевірки.

За наслідками застосування прийомів порівняльного економічного аналізу показників фінансово-господарської діяльності підприємства

проводиться кримінально-правова оцінка результатів проведеного порівняння. Так, зокрема, кримінальне провадження може бути розпочато за заявою чи повідомленням про вчинення кримінального правопорушення. Така заява за результатами проведеної ревізії чи перевірки може бути подана як керівником підприємства, так і контролюючими органами. Отримані в результаті економічного аналізу звіти є одним з джерел доказів в кримінальному провадженні і в подальшому дають інформацію працівникам правоохоронних органів для прийняття рішення про наявність в діях певних осіб ознак економічного кримінального правопорушення.

Після внесення даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань і початку кримінального провадження слідчий може використовувати спеціальні знання як в процесуальній, так і в непроцесуальній формах.

Практика свідчить, що найбільш ефективними формами їхнього використання у розслідуванні економічних злочинів, є: а) отримання консультацій обізнаних осіб із різних питань; б) проведення ревізії; в) призначення експертиз; г) залучення спеціаліста для участі в проведенні окремих слідчих дій [126, с. 102]. Окрім того, при розслідуванні злочинів цього виду в окремих випадках проводять допити експертів, ревізорів та інших обізнаних осіб.

Консультації є найбільш розповсюдженою формою непроцесуальної допомоги слідчому особами, обізнаними в певній професійній сфері, для вирішення широкого кола питань. Аналіз практики розслідування економічних злочинів, а також отримана завдяки анкетуванню слідчих інформація підтверджує справедливість такого твердження й для цих злочинів. За консультаціями до осіб, які володіють спеціальними знаннями у різних галузях, слідчі частіше за все звертаються для:

а) роз'яснення положень нормативних актів, що стосуються певної сфери господарювання (будівництво, виробництво, громадське харчування, торгівля) чи бюджетної сфери (з цією метою доцільно звертатися до фахівців у галузі фінансового права);

б) ознайомлення зі спеціальними питаннями – особливостями порядку виділення та використання бюджетних коштів, бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в державному органі чи установі (надати таку консультативну допомогу можуть ревізори, які проводили ревізію, а також службові особи Державної казначейської служби України або фінансових органів);

в) консультація стосовно акту ревізії та допомога в оцінюванні висновків ревізорів. Безумовно, якщо слідчий володіє основами бухгалтерського обліку, то він і сам спроможний проаналізувати узагальнену інформацію. Однак, як вказують учені, навіть у цьому разі з'ясування окремих пунктів акта ревізії або іншого документа із бухгалтером дає змогу слідчому переконатися в правильності аналізу отриманої інформації [117, с. 11]. Крім того, може виникнути потреба одержати додаткові відомості в галузі будівництва (якщо, наприклад, злочинці використовували бюджетні кошти для фінансування витрат на будівництво), банківської справи (при розслідуванні фактів кримінальних порушень з використанням банківської системи) тощо;

г) допомога при підготовці до окремих слідчих (розшукових) дій (для консультації залучають різних спеціалістів, зокрема, інженерів, економістів, бухгалтерів, криміналістів). Наприклад, при вирішенні питання призначення судово-бухгалтерської експертизи фахівець у галузі бухгалтерського обліку може надати допомогу слідчому у правильному формулюванні запитань експерту. Крім того, спеціаліст іноді може підказати слідчому послідовність проведення слідчих дій у справі та допомогти з вибором тактичних прийомів, які доцільно застосувати при проведенні певної слідчої дії.

До 2014 року в слідчого було повноваження призначати ревізії та перевірки в кримінальному провадженні. Так відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 40 КПК (в редакції 2012 року) слідчий уповноважений призначати ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом. Такий порядок встановлений в Законі України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» від 26.01.1993 №2939-ХІІ (далі – Закон). Статтею 11 Закону

передбачено, що за зверненням правоохоронного органу для забезпечення розслідування під час кримінального провадження орган державного фінансового контролю проводить позапланову виїзну ревізію [141]. Це також було однією з процесуальних форм використання спеціальних знань. Оскільки таке повноваження виключено, але акти ревізій та перевірок залишаються джерелами доказів (документами), то фактично проведення ревізій і перевірок сьогодні є непроцесуальною формою використання спеціальних знань.

Ревізія як непроцесуальна форма використання спеціальних знань застосовується фактично в усіх випадках розслідування економічних злочинів. Документальна ревізія є однією з найважливіших форм фінансово-економічного контролю за господарською діяльністю підприємств, установ та організацій, які повністю фінансуються з бюджету або одержують бюджетні кошти. Без цієї форми документального контролю жодне кримінальне провадження не тільки не може бути успішно завершене, а й у більшості випадків не може бути взагалі розпочате.

Наприклад, при розгляді кримінального провадження про незаконне отримання підприємством бюджетних коштів в якості державної підтримки фермерських господарств головними доказами, які підтверджували кожен факт отримання чи нецільового використання таких коштів, а також розмір незаконно отриманих коштів, були акти ревізії окремих питань фінансово-господарської діяльності фермерських господарств [12].

Залучення спеціалістів до проведення окремих слідчих (розшукових) дій є процесуальною формою використання спеціальних знань у розслідуванні (ст. 71 КПК України). У науковій літературі зазначається, що необхідність участі спеціаліста в проведенні певної слідчої (розшукової) дії (допиту, виїмки, обшуку тощо) виникає при: 1) відсутності відповідних спеціальних знань та навичок у слідчого; 2) недостатньому володінні слідчим прийомами та засобами швидкого та якісного виконання роботи, що потребує спеціальних знань і навичок; 3) необхідності з етичних або тактичних міркувань доручити здійснення певних дій саме спеціалісту; 4) одночасному застосуванні різних

засобів криміналістичної техніки; 5) необхідності виконати значний обсяг роботи, яка потребує спеціальної компетенції [126, с. 107].

Проте основною процесуальною формою використання спеціальних знань під час розслідування економічних злочинів все ж залишається залучення експертів.

Як зазначалося нами вище, найчастіше в ході розслідування економічних злочинів слідчий, прокурор потребують залучення експертів для з'ясування:

- мети і предмету діяльності підприємства (передбачені в установчих документах і фактичні);
- виду діяльності, що здійснює підприємство, чи передбачена вона його установчими документами;
- якими основними й оборотними засобами володіє підприємство, джерела їх придбання, а також джерела фінансування його діяльності, наявність на підприємстві працівників (персоналу) для виконання передбачених установчими документами видів діяльності;
- джерел формування фінансових ресурсів підприємства;
- дотримання правил нарахування і термінів сплати податків й інших обов'язкових платежів;
- дотримання визначених законодавством правил фінансування й кредитування;
- платоспроможності підприємства (здатності виконувати зобов'язання перед постачальниками, кредиторами, державою, трудовим колективом і власниками підприємства);
- дотримання законодавства про зовнішньоекономічну діяльність;
- чи за призначенням використовувались кредитні кошти та інші завдання.

Для встановлення цих та інших необхідних обставин кримінального провадження проводять у переважній більшості експертизи економічної спрямованості: судово-бухгалтерську, судово-економічну експертизи та судову

фінансово-кредитну фінансово-економічну експертизи. Крім того часто призначають техніко-криміналістичне дослідження документів, судово-почеркознавчу експертизу, комп'ютерно-технічну, судово-товарознавчу, дактилоскопічну, судово-психологічну та інші види експертиз. В останні роки збільшилася кількість експертних досліджень у галузі почеркознавчої та технічної експертизи документів, а також судово-економічних досліджень.

Найпоширенішою експертизою при розслідуванні економічних злочинів все ж є судово-економічна експертиза. Як відомо за напрямками досліджень судово-економічна експертиза поділяється на бухгалтерську, фінансово-кредитну та фінансово-економічну. У разі необхідності комплексного дослідження призначається судово-економічна експертиза.

При призначенні, проведенні та оцінці висновків судово-економічних експертиз на практиці виникає ряд проблем. Перш за все, зі скасуванням у 2014 році повноваження слідчого призначати проведення перевірки чи ревізії в кримінальному провадженні ускладнилася робота слідчого. Оскільки, не маючи відомостей про те, які б були виявлені порушення під час ревізії, слідчий не може визначити, які документи потрібно надати на експертизу та які питання поставити. Так, ще в 2010 році Мін'юст зазначив, що найпоширенішими недоліками під час призначення судово-економічних експертиз є ненадання необхідних документів (об'єктів дослідження); призначення іноді економічних експертиз без попереднього проведення документальної перевірки або при неякісно проведених документальних перевірках, що унеможлиблює виконання експертизи, оскільки проведення ревізійних дій не відноситься до завдань судово-економічної експертизи і виходить за межі компетенції експерта; постановка питань, які передбачають правову оцінку дій службових осіб [109].

Більше того, це прямо закріплено в законодавстві України. Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: «проведення ревізійних дій (визначення експертами-економістами будь-яких економічних

показників без попереднього проведення документальних перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктом контролю) не належить до завдань економічної експертизи» [108].

Неможливість призначення перевірок чи ревізій слідчим в рамках кримінального процесу змушує слідчого звертатися до матеріалів «приватної» ревізії (у разі її проведення) або чекати проведення перевірки контролюючими органами. При цьому часто слідчі призначають судово-економічну експертизу для перевірки достовірності матеріалів вже проведеної ревізії чи перевірки. Що фактично є «подвійною роботою» і значно затягує та ускладнює процес розслідування. Слід зазначити, що 94% опитаних нами слідчих зазначили, що скасування повноваження слідчого призначати (ініціювати) проведення перевірок та ревізій значно ускладнило процес розслідування.

Наприклад, в кримінальному провадженні №1/106/4/2013: «проведеною судовою економічною експертизою підтверджено висновки ревізії фінансово-господарської діяльності Заозерненської селищної ради в частині зайвого перерахування Заозерненською селищною радою грошових коштів спеціального фонду місцевого бюджету за КФК 240900 «Цільові фонди місцевого самоврядування» по КЕКВ 1310 «Субсидії та поточні трансферти підприємствам (установам, організаціям)» у сумі 261502,58 грн. на рахунок КП «Заожилводоканал» у 2010 році за договором № 1 від 26. 04. 2010 року» [10].

Слушним в цьому випадку видається зауваження П. К. Пошюнаса: «...У багатьох випадках по одній справі, іноді навіть одночасно, провадяться й ревізії, і економічна експертиза. При цьому експерт-економіст досліджує ті самі документи, що й ревізор, лише перевіряючи висновки ревізії. Створюється парадоксальна ситуація: слідчий вимагає провести ревізію (застосовує певний спосіб установлення обставин справи) і в той самий час заздалегідь виражає недовіру до її результатів. Таким чином, доказова сила зібраних одним способом фактичних даних заздалегідь ставиться в пряму залежність від результату застосування іншого способу» [104, с. 126]. На нашу думку, недоцільним є призначення судово-економічної експертизи для перевірки акта

перевірки контролюючого органу. Згідно КПК України як висновок експерта, так і акт перевірки є самостійними джерелами доказів, що базуються на однакових об'єктах дослідження (документах), не будучи один для одного об'єктами дослідження.

Проблемним для слідчих виявляється і розмежування предмета дослідження судово-економічних, судово-бухгалтерських, фінансово-економічних експертиз. У зв'язку з чим часто експерту ставляться питання, які не належать до його компетенції. Так, судово-бухгалтерська експертиза досліджує господарські та фінансові операції лише з точки зору відповідності їх складання та ведення встановленому нормативними актами порядку, а також виявляє порушення облікового процесу і зазвичай призначається для виявлення фактів розкрадання працівниками коштів чи майна підприємства.

Зокрема, Березівським районним судом Одеської області при поверненні справи на додаткове розслідування у зв'язку з необхідністю проведення судово-бухгалтерської експертизи, зазначено про необхідність витребування первинних бухгалтерських документів, а також призначення експертизи для вирішення таких питань: «Чи підтверджується документально вказана в довідці МКРО від 15 вересня 2011 р. нестача ТМЦ на суму 20 979 гривень 83 коп. по Ряснопільському лісництву за період 2009-2011 р. під час керування цим лісництвом ОСОБА_2; 2. Які порушення вимог нормативних актів, що регламентують ведення бухгалтерського обліку сприяли завданню інкримінованої ОСОБА_2 матеріальної шкоди; 3. Які посадові особи ДП «Березівське лісове господарство» винні у незабезпеченні дотримання нормативних актів, що регламентують ведення бухгалтерського обліку; 4. Чи була дотримана правильність документального оформлення операцій з прийняття, зберігання і реалізації ТМЦ і руху грошових коштів які були ввірені ОСОБА_2» [101].

Вирішення ж завдань, які пов'язані з фінансовою діяльністю установи, досягається фінансово-економічним дослідженням змісту документів. Це, в свою чергу потребує наявності у експерта не загальних економічних, а

спеціальних фінансових знань. Фінансово-економічна експертиза проводиться для фінансування і кредитування: чи витрачались за призначенням кошти, отримані в порядку фінансування; чи дотримувались правила обчислення податків, зборів, відрахувань від прибутку та інших платежів; чи мали місце порушення в галузі кредитування і фінансування тощо [35, с. 249].

Крім того, часто перед судово-економічною експертизою ставлять завдання перевірити правильність даних ревізії. Наприклад постановою старшого слідчого прокуратури призначено судово-економічну експертизу, поставлено такі питання: чи правильні методи використовували спеціалісти контрольного органу під час ревізії фінансово-господарської діяльності одного з комунальних підприємств області, за результатом якої складено акт; чи були використані цими спеціалістами всі необхідні методи та прийоми дослідження даних бухгалтерського обліку; хто з посадових осіб підприємства зобов'язаний забезпечити виконання вимог нормативних актів та які саме нормативні акти вони порушили. Проте такі питання виходять за межі компетенції судового експерта, оскільки передбачають проведення оцінки дій посадових осіб, що є компетенцією саме слідчих органів. Питання щодо вини тієї чи іншої особи, оцінки дій посадових осіб, оцінки характеристики стану речей та ситуацій, яким потрібно дати саме юридичну оцінку відноситься до компетенції слідчого та суду, а не експерта.

Також на практиці виникають проблеми з призначення комплексних експертиз, слідчі та суди в постановках та ухвалах не завжди чітко визначають, де потрібна комплексна експертиза, а де – комісійна експертиза. Часто має місце необґрунтоване призначення комісійних експертиз у справах, які не потребують комісійного дослідження. При цьому в постанові чи ухвалі суду про призначення комплексної експертизи потрібно зазначати обставини справи, які мають значення для проведення комплексної експертизи, підстави для її призначення тощо [138, с. 108].

Наприклад, комплексна судова будівельно-технічна та судово-економічна експертиза призначалася судом для встановлення розміру

заподіяних збитків в результаті завищення вартості будівельних та ремонтних робіт [11].

Існують проблеми на практиці і з організацією безпосереднього проведення експертних досліджень. Часто слідчі ставлять дуже велику кількість запитань у багатоепізодних справах та по різних структурних підрозділах підприємства чи різних підприємствах, при цьому надаючи дуже велику кількість різних документів (іноді більше 300). Проте проведення такої експертизи є дуже складним, часто експерт не може відповісти на всі поставлені питання або ж потребує ще додаткових документів, що також забирає значно більше часу на проведення експертизи. Крім того, згідно Інструкції, якщо експерт порушив клопотання про надання додаткових матеріалів, але протягом місяця не отримав відповіді, він письмово повідомляє особу або орган, що призначив експертизу, про неможливість надання висновку (п. 4.8) [108].

В такій ситуації необхідно правильно організувати проведення експертизи: наприклад організувати збирання документів від кожного підрозділу окремо, призначити кілька експертів із розмежуванням питань щодо кожного структурного підрозділу підприємства та епізоду. Це б дозволило зняти проблему з такою кількістю питань, робота слідчого та експертне дослідження мали б більш організований, цілеспрямований характер, а головне – результативний.

На практиці виникає ситуація, коли економічну експертизу неможливо провести через відсутність на підприємстві необхідних документів, якими повинна оформлюватися господарська діяльність. Наприклад, у кримінальному провадженні №1-кп/751/33/16 експерти не змогли провести експертизу: «через відсутність журналів, в яких адміністрацією ринку мав вестись облік торгових місць на території ТОВ «КП «Чернігівський колос» з позначенням їх розмірів; через відсутність окремого бухгалтерського обліку витрат надання послуг ринків. Адміністрація ринку була зобов'язана вести щоденний облік наповненості торгових місць за формою, що затверджена в державній

податковій службі у м. Чернігові на період утримання ринкового збору, однак даних про такий облік суд не надано» [11].

З викладеного можемо зробити висновок, що призначенню судово-економічних експертиз передуює велика слідча робота, яка включає в себе ретельне вивчення матеріалів документальної ревізії, виїмку і вивчення додаткових документів, допити службових і матеріально відповідальних осіб щодо фінансово-господарських операцій та інші відповідні слідчі дії. Процесуальне законодавство дає можливість запросити спеціаліста для дачі консультацій (ст. 71 КПК України), особливо це має велике значення під час визначення питань, які потрібно поставити експерту, вибору виду експертизи, вирішення питань надання експерту певних зразків чи документів.

Однією з найбільш поширених експертиз при розслідуванні економічних злочинів є техніко-криміналістична експертиза документів, почеркознавча, авторознавча експертизи.

При призначенні почеркознавчих експертиз часто виникають проблеми з тим, що експерту для дослідження надаються копії, а не оригінали документів або об'єкти, щодо яких неможливо провести експертне дослідження.

При призначенні певного виду експертного дослідження експерту також надаються матеріали, які направляються на експертне дослідження. На практиці часто допускають помилки в оформленні таких матеріалів. Зокрема, часто в ухвалах судів не зазначаються аркуші справи, де містяться зразки почерку, підписів. Оскільки експертові забороняється за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи, а надіслані документи не відповідають вимогам, то провести експертне дослідження неможливо.

Крім того, якщо об'єктом дослідження є підпис особи, як правило необхідне призначення не просто почеркознавчої, а комплексної експертизи. Так, необхідно спочатку визначити, яким чином виконано підпис (ксерокс, кліше, рукопис, факсиміле), а це завдання техніко-криміналістичної експертизи документів. І лише після цього можна ставити питання, ким виконано цей

підпис, тобто призначати почеркознавче дослідження. У таких випадках слід призначати комплексну експертизу.

Психофізіологічні дослідження є новим видом досліджень, що проводяться у тому числі й у формі судової експертизи та призначаються під час розслідування економічних злочинів. Мова йде про інструментальну детекцію правдивості відомостей, що повідомляються особою, з використанням поліграфа. Вона є одним із засобів встановлення обставин кримінального правопорушення, а також встановлення винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, форми його вини, мотивів і мети вчинення кримінального правопорушення.

Суди досить обережно ставляться до призначення такого виду експертизи в кримінальному провадженні, призначаючи її, як правило, під час розгляду кримінальних проваджень про вчинення тяжких злочинів проти життя та здоров'я особи. Такі дослідження на сьогодні ще не мають належної методичної основи в Україні, тому навіть їх назва суттєво різниться: психофізична експертиза, психолого-психофізична експертиза, психолого-психіатрична експертиза з використанням поліграфу тощо.

Використання поліграфа при розслідуванні злочинів вже досить давно використовується в ряді іноземних країн (США, Канада, Польща, країни Південної Америки та ін.), проте в Україні його використання під час розслідування злочинів в процесуальному законодавстві не передбачене.

Разом з тим, в Україні останні роки набуло поширення використання поліграфа при працевлаштуванні на роботу, що передбачено окремими законами та відомчими нормативними актами державних органів. Зокрема, використання поліграфа передбачено при відборі кандидатів на службу в поліцію (ч. 2 ст. 50 Закону «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII [107]), на державну службу, на роботу в органи ДФС, при працевлаштуванні в Міноборони тощо.

Крім того набуває популярності призначення судової психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа у різних видах процесу, тобто

результати використання поліграфа набувають процесуальної форми. Висновок психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа приймається судом як доказ виключно, якщо експертизу проведено у суворій відповідності з вимогами законодавства, а сам висновок має всі необхідні складові частини.

Як правило, така експертиза призначається при наявності суперечностей в показаннях учасників процесу, які неможливо усунути застосуванням інших процесуальних чи слідчих дій. Під час проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа можливо дослідити питання, що стосуються подій та обставин, які залишились у пам'яті досліджуваної особи. Наявність у пам'яті особи певних подій та обставин дає змогу стверджувати про: причетність/непричетність цієї особи до конкретних правопорушень; намір та рольову участь особи у правопорушеннях, факт усвідомлення особою можливих наслідків правопорушень та бажання їх настання; наявність пом'якшуючих або обтяжуючих обставин; вчинення особою юридично значущих діянь (дій або бездіяльності) в минулому; факти настання юридично значущих подій в минулому тощо [5].

Разом з тим, вітчизняний законодавець не поспішає закріплювати допустимість застосування інструментального дослідження фізіологічних реакцій організму людини у чинному законодавстві, а у більшості випадків лише надає його результатам орієнтуюче значення для кримінального провадження, відносячи його до одного з видів опитування на підставі Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

У зв'язку з цим виникає потреба також у розробці необхідних криміналістичних рекомендацій щодо застосування тих технічних засобів, які ще не використовуються або тільки впроваджуються в практику розслідування злочинів у нашій державі. Зокрема, Кременський районний суд Луганської області в ухвалі від 12 вересня 2016 року у справі № 414/2094/15-к зазначив, що: «Відповідно до визначення терміну поліграф (polygraph - детектор брехні) є різновидом психофізіологічної апаратури і являє собою комплексну багатоканальну апаратну методику реєстрації змін психофізіологічних реакцій

людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною схемою певних психологічних стимулів. Аналіз цих змін, що відбуваються в процесі опитування за допомогою поліграфа, дає змогу одержувати необхідну орієнтувальну інформацію та виявляти ту, яку людина приховує. Підставою широкого застосування поліграфів правоохоронними органами України є Закон «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 р. № 2135-XII. Стаття 8 цього Закону закріплює право органів, що здійснюють ОРД, опитувати осіб за їх згодою (п. 1 ч. 1 ст. 8). Відповідно використання поліграфа витлумачується як різновид опитування. При цьому отримані таким чином відомості не можуть бути прийняті судами як докази у справі, вони є лише орієнтирами для збирання офіційних доказів. З огляду на зазначене, застосовуючи системний аналіз норм закону, суд дійшов висновку, що застосування поліграфа має за мету отримання саме орієнтувальної інформації, яка направлена на отримання доказів у встановленому КПК України порядку. Самі по собі висновки «детектора брехні» не спростовують інші докази та не є таким доказом» [150].

Апеляційний суд Запорізької області зазначив: «Критично судова колегія ставиться і до заперечень захисту щодо непроведення за клопотанням обвинуваченого і захисника психофізіологічної експертизи із застосуванням поліграфа, висновки якої, на переконання захисту, спростували б доводи обвинувачення щодо причетності обвинуваченого до скоєння вбивства. При цьому судова колегія виходить з того, що у відповідності до п. п. 6.8.1 розділу IV «Психологічна експертиза» «Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень», затверджених Наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5, зі змінами, внесеними Наказом Міністерства юстиції України № 1350/5 від 27 липня 2015 року, передбачено проведення опитування із застосуванням спеціального технічного засобу комп'ютерного поліграфа з метою отримання лише орієнтувальної інформації для конструювання версій розслідування» [145].

Натомість Апеляційний суд Донецької області в Ухвалі від 2 березня 2016 року зазначив, що: «в судовому засіданні апеляційного суду стороною обвинувачення були надані додаткові докази: висновок експерта за результатами проведення судово-психологічної експертизи з використанням комп'ютерного поліграфа, проведення якої не суперечить Науково-методичним рекомендаціям з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом МЮ України від 8.10.1998р. з наступними змінами» [143].

Апеляційний суд Одеської області, скасовуючи вирок суду першої інстанції і направляючи справу на новий розгляд, зазначив: «з метою встановлення об'єктивної істини у справі, в зв'язку з існуючими істотними суперечностями і непослідовністю в показаннях ОСОБА_4 щодо його причетності до вбивства ОСОБА_8, з метою перевірки достовірності показань обвинуваченого ОСОБА_4 з досліджуваними у справі обставинами, в процесі нового судового розгляду, районному суду, відповідно до вимог ст. 310 КПК України (в ред.1960г.), необхідно призначити і провести судово-психологічну експертизу щодо ОСОБА_4 (за його згодою), з використанням поліграфа, проведення якої доручити експертам маючим ліцензію на проведення таких експертиз» [149], а також вказав питання, які необхідно поставити на вирішення експерту.

На нашу думку, психофізична експертиза з використанням поліграфа, як і будь-які інші види експертиз, як процесуальна форма використання спеціальних знань, повинна використовуватися як засіб доказування в кримінальному процесі у випадках, коли неможливо усунути суперечності в показаннях чи перевірити їх достовірність іншими способами з застосуванням процесуальних чи слідчих дій, передбачених КПК України.

Про цей напрям техніко-криміналістичного забезпечення судово-психологічних досліджень є перспективним науково-криміналістичним напрямом, науково-теоретична розробка якого сприятиме підвищенню

ефективності розслідування кримінальних правопорушень, зокрема, й в економічній сфері.

На нашу думку необхідним є правове забезпечення впровадження психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа в кримінальному процесі, у тому числі забезпечення можливості внесення поліграфологів до державного Реєстру атестованих судових експертів чи акредитації фахівцем у відповідній галузі знань, а також розробка методичних, технічних, наукових, практичних рекомендацій щодо проведення цього виду дослідження.

Досвід успішного використання поліграфа у світі для розкриття злочинів свідчить про необхідність впровадження його і в Україні для підвищення рівня розкриття злочинів.

Так, не так давно (з прийняттям нового КПК України 2012 року) в Україні почали використовувати засоби відеозв'язку чи відеоконференції під час проведення слідчих чи процесуальних дій, тому актуальності сьогодні набуває також розробка техніко-криміналістичних рекомендацій щодо застосування технічних засобів з метою дистанційного проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій, забезпечення органів розслідування спеціальними технічними засобами та програмним забезпеченням, яке дозволяє проводити такі дії дистанційно.

Зазвичай судово-психологічна експертиза призначається у випадках наявності сумнівів у правдивості показань, що ґрунтуються на невідповідності характеру вчиненого, у випадках наявності сумнівів у дієздатності особи чи здатності усвідомлювати нею значення своїх дій чи керувати ними та у інших випадках. Так, наприклад, злочинці використовують спосіб уникнення від кримінальної відповідальності за вчинення економічних злочинів шляхом залучення в механізм їх вчинення недієздатних осіб або в ході досудового розслідування економічних злочинів заявляють про свою недієздатність чи недієздатність інших осіб.

Отже експертно-криміналістичне забезпечення відноситься до складу техніко-криміналістичного забезпечення, оскільки має єдину з ним мету –

забезпечення діяльності з досудового розслідування, судового провадження науково обґрунтованими засобами, методами і прийомами, а також рекомендаціями щодо їх практичного застосування за для встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення. Змістом судово-експертного забезпечення є спеціальні знання. Ці знання застосовуються під час досудового розслідування в процесуальній та непроцесуальній формі. Основною формою впровадження спеціальних знань у практику через судово-експертне забезпечення є залучення експерта та проведення експертиз.

Успішне розслідування економічних злочинів потребує особливо ретельної організації, зважаючи на специфічний предмет посягання та складний механізм вчинення цих злочинів. Зокрема, завжди виникає потреба в широкому використанні спеціальних знань зі сфер бухгалтерського обліку, економіки, фінансового права, програмування, комп'ютерної техніки та деяких інших.

Узагальнення практики розслідування економічних злочинів дає підстави для висновку, що при проведенні слідчих дій у цих справах потреба в залученні спеціаліста виникає частіше, ніж це фактично робиться. Саме проведення комплексу слідчих дій без залучення спеціаліста є причиною упущень, коли вилучаються не всі потрібні документи, значно більше часу витрачається на проведення допитів, а самі ці допити проводять некваліфіковано.

Негативно відобразилося на ефективності досудового розслідування скасування повноваження слідчого на призначення ревізій та перевірок в кримінальному провадженні, про що зазначити 94% опитаних нами слідчих. Фактично ревізії та перевірки перейшли в непроцесуальну форму використання спеціальних знань. Хоча складені за результатами їх проведення документи: висновки ревізій та акти перевірок є джерелом доказів в кримінальному процесу (ст. 99 КПК України).

Судова експертиза є основною і найбільш результативною формою використання спеціальних знань під час досудового розслідування економічних злочинів. Аналіз практики показав, що при розслідуванні цієї категорії злочинів

найчастіше призначаються судово-економічні експертизи, техніко-криміналістичні експертизи документів, почеркознавчі, авторознавчі експертизи. Не дивлячись на таку поширеність цих видів експертиз слідчі допускають багато помилок під час їх призначення щодо визначення виду експертизи, постановки запитань експерту, надання матеріалів для експертного дослідження, визначення підстав та необхідності в проведенні комісійної, комплексної, повторної експертизи тощо, що впливає на результативність такої експертизи і призводить до затягування часу на її проведення, неможливості надання експертом висновку, неможливості надання відповіді на певні запитання, неможливості проведення експертизи через відсутність певних об'єктів дослідження.

У зв'язку з цим доцільно запрошувати спеціаліста для дачі консультацій (ст. 71 КПК України), особливо це має велике значення під час визначення питань, які потрібно поставити експерту, вибору виду експертизи, вирішення питань надання експерту певних зразків чи документів.

Висновки до розділу 2

1. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів розглядається нами як діяльність зі створення належних умов для практичного застосування сучасних технічних засобів, наукових положень та практичних рекомендацій їх застосування, а також власне застосування цих сучасних технічних засобів, наукових положень та практичних рекомендацій в ході розслідування економічних злочинів.

Така діяльність має організаційний та функціональний аспекти. Організаційний аспект діяльності полягає в упорядкованій організованій єдності наукових теоретичних положень, практичних рекомендацій застосування науково-технічних засобів під час розкриття і розслідування

злочинів. Функціональний аспект діяльності полягає у виконанні техніко-криміналістичним забезпеченням (як активній діяльності) ряду функцій з впровадження в практичну діяльність з розкриття і розслідування злочинів криміналістичних знань, забезпечення практичних працівників науково-технічними засобами та практичного застосування цих науково-технічних засобів працівниками під час розкриття та розслідування та попередження економічних злочинів.

Головними суб'єктами техніко-криміналістичного забезпечення є слідчі органів досудового розслідування, прокурори, експерти, спеціалісти, науковці, викладачі. Об'єктом же техніко-криміналістичного забезпечення можна розглядати діяльність практичних працівників по розслідуванню злочинів, оскільки техніко-криміналістичне забезпечення здійснюється з метою підвищення злочинністю, розкриття і розслідування усіх видів злочинів.

Здійснено поділ техніко-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів в залежності від завдань, які воно виконує, на такі види: фіксації ходу і результатів проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів у кримінальних провадженнях про економічні злочини; виявлення, фіксація, вилучення, огляд та попереднє дослідження документів та інших об'єктів (слідів злочину), що в подальшому можуть бути визнані доказами у кримінальних провадженнях про економічні злочини; формування й використання систем криміналістичної реєстрації; проведення криміналістичних досліджень документів та інших судових експертиз.

Техніко-криміналістичне дослідження документів є основою техніко-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів, оскільки жоден економічний злочин не вчиняється без оформлення певних документів, а кожне розслідування економічних злочинів передбачає дослідження цих документів як джерел доказів.

З розширенням в кримінальному процесі розуміння поняття «документ», техніко-криміналістичне дослідження документів перестає бути простим

підвидом криміналістичної експертизи та елементом криміналістичного документознавства, а трансформується в комплексне дослідження, в ході якого використовуються знання різних галузей знань.

Для вирішення питань у процесі дослідження документальних об'єктів необхідно застосовувати методики, засновані на знаннях криміналістики, сучасної поліграфії, матеріалознавства, інформатики, кібернетики й нейробіоники. Так, зокрема, комплексна судово-технічна експертиза документів і судова комп'ютерно-технічна експертиза складається з трьох етапів: техніко-криміналістичне дослідження документа на паперовому носії, комп'ютерно-технічне дослідження апаратно-програмного комплексу як сукупності технічного устаткування і інформації на машинних носіях, комплексне комп'ютерно-технічне і техніко-криміналістичне дослідження.

Аналіз слідчої й судової практики показує, що результати техніко-криміналістичного дослідження документів можуть бути змістом доказів у кримінальному провадженні, якими доводяться механізм вчинення злочину, окремі обставини злочину, вид та розмір матеріальної шкоди, завданої незаконними діями, а також в окремих випадках встановлюється особистість злочинця. Факти, що встановлюються в процесі проведення техніко-криміналістичного дослідження документів, можуть стосуватися інших обставин, що безпосередньо не розкривають механізм вчинення злочину, однак мають значення для з'ясування події злочину.

Водночас етап оцінки висновку експерта при проведенні ТКЕД на предмет допустимості є чи не найбільш складним етапом доказування. Насамперед мова йде про випадки відсутності у матеріалах кримінального провадження документів – юридичних підстав проведення експертизи, з чого ставиться під сумнів законність її проведення. Ще одним проблемним питанням є порядок отримання стороною кримінального провадження документів – предметів експертного техніко-криміналістичного дослідження. У кримінальних провадженнях про економічні злочини часто такі документи отримуються стороною обвинувачення в ході проведення обшуків, слідчих

оглядів, тимчасового доступу до документів тощо. В подальшому на стадії досудового розслідування кримінального провадження або на судових стадіях стороною захисту доводиться незаконність проведення таких дій (обшуку, тимчасового доступу тощо) й подається клопотання про визнання результатів цих дій недопустимими доказами. В результаті цього сторона захисту також подає або заявляє клопотання про визнання висновків техніко-криміналістичної експертизи документів недопустимими доказами.

Експертно-криміналістичне забезпечення відноситься до складу техніко-криміналістичного забезпечення, оскільки має єдину з ним мету – забезпечення діяльності з досудового розслідування, судового провадження науково обґрунтованими засобами, методами і прийомами, а також рекомендаціями щодо їх практичного застосування за для встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Спеціальні знання застосовуються під час досудового розслідування економічних злочинів в процесуальній та непроцесуальній формі. Основною формою впровадження спеціальних знань у практику через судово-експертне забезпечення є залучення експерта та проведення експертиз.

Досліджено співвідношення ревізій та перевірок, які призначалися під час розслідування економічних злочинів до 2014 року та економічних експертиз. Встановлено, що негативно відобразилося на ефективності досудового розслідування скасування повноваження слідчого на призначення ревізій та перевірок в кримінальному провадженні, про що зазначили 94% опитаних нами слідчих. Фактично ревізії та перевірки перейшли в непроцесуальну форму використання спеціальних знань. Хоча складені за результатами їх проведення документи – висновки ревізій та акти перевірок є джерелом доказів у кримінальному провадженні (ст. 99 КПК України).

Доведено, що ревізії, перевірки та економічні експертизи призначені для встановлення різних обставин кримінального провадження.

Економічний аналіз під час ревізії виконують економічні служби самих підприємств, а також економічні служби зовнішніх користувачів інформації

(банки, інвестиційні компанії, аудиторські компанії та ін.). Його можуть проводити і контролюючі органи під час планових а позапланових перевірок господарюючих суб'єктів. Під час їх проведення найбільш ефективним є застосування прийому порівняння економічних показників фінансово-господарської діяльності підприємства, під час якого може бути виявлено ознаки порушень планової, фінансової, кошторисної та бюджетної дисципліни, встановлено факти нераціонального і нецільового використання коштів та інші відхилення. Відповідно висновки ревізій та акти перевірок в такому випадку підлягатимуть кримінально-правовій оцінці і будуть підставою для початку кримінального провадження.

Ревізія як непроцесуальна форма використання спеціальних знань застосовується фактично в усіх випадках розслідування економічних злочинів. Документальна ревізія є однією з найважливіших форм фінансово-економічного контролю за господарською діяльністю підприємств, установ та організацій, які повністю фінансуються з бюджету або одержують бюджетні кошти.

Економічна експертиза є найбільш поширеною експертизою, яку призначають при розслідуванні економічних злочинів. Проте відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: «проведення ревізійних дій (визначення експертами-економістами будь-яких економічних показників без попереднього проведення документальних перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктом контролю) не належить до завдань економічної експертизи», отже економічна експертиза не може замінити собою ревізію чи перевірку.

Неможливість призначення перевірок чи ревізій слідчим в рамках кримінального процесу змушує слідчого звертатися до матеріалів «приватної» ревізії (у разі її проведення) або чекати проведення перевірки контролюючими органами. При цьому часто слідчі призначають судово-економічну експертизу

для перевірки достовірності матеріалів вже проведеної ревізії чи перевірки. Що фактично є «подвійною роботою» і значно затягує та ускладнює процес розслідування.

Результати системного аналізу матеріалів слідчо-судової свідчать, що при розслідуванні цієї категорії злочинів для встановлення цих та інших необхідних обставин кримінального провадження проводять у переважній більшості експертизи економічної спрямованості: судово-бухгалтерську, судово-економічну експертизи та судову фінансово-кредитну фінансово-економічну експертизи. Крім того часто призначають техніко-криміналістичне дослідження документів, судово-почеркознавчу експертизу, комп'ютерно-технічну, судово-товарознавчу, дактилоскопічну, судово-психологічну та інші види експертиз. В останні роки збільшилася кількість експертних досліджень у галузі почеркознавчої та технічної експертизи документів, а також судово-економічних досліджень.

Не дивлячись на велику поширеність економічних експертиз слідчі допускають багато помилок під час їх призначення щодо визначення виду експертизи, постановки запитань експерту, надання матеріалів для експертного дослідження, визначення підстав та необхідності в проведенні комісійної, комплексної, повторної експертизи тощо, що впливає на результативність такої експертизи і призводить до затягування часу на її проведення, неможливості надання експертом висновку, неможливості надання відповіді на певні запитання, неможливості проведення експертизи через відсутність певних об'єктів дослідження. У зв'язку з цим доцільно запрошувати спеціаліста для дачі консультацій (ст. 71 КПК України), особливо це має велике значення під час визначення питань, які потрібно поставити експерту, вибору виду експертизи, вирішення питань надання експерту певних зразків чи документів.

Новим видом експертизи при розслідування економічних злочинів є психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа. Вона призначається у випадках необхідності усунення суперечностей у показаннях чи перевірки достовірності показань, коли здійснити це проведенням інших процесуальних

дій неможливо. На сьогодні в Україні цей напрямок є недостатньо розвиненим і потребує належного правового, організаційного, та техніко-криміналістичного забезпечення.

РОЗДІЛ 3

ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ТА МЕТОДИКО- КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

3.1. Особливості тактико-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів

Тактико-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів є другим елементом криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. Воно розглядається нами як діяльність зі створення умов для практичної реалізації, а також безпосередньої реалізації у кримінальних провадженнях наукових теоретичних положень та розроблених на їх основі практичних рекомендацій з організації та планування досудового розслідування, проведення окремих слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій, спрямованих на отримання, перевірку, оцінку і використання криміналістично значущої інформації, що в подальшому може бути визнана доказом у кримінальному провадженні.

Як вже було зазначено нами у другому розділі, економічна злочинність завжди супроводжується складанням документів, не існує жодного економічного злочину, вчинення якого б не супроводжувалося оформленням певних документів. Тому саме документи є переважаючим видом доказів в кримінальних провадженнях зазначеної категорії. Саме на фактичних даних, що містяться у документах – доказах, формується як акт про підозру особи у вчиненні кримінального правопорушення, так і обвинувачення. У зв'язку з цим особливої важливості набуває обшук, огляд (вивчення документів), тимчасовий доступ до речей та документів, від законності проведення яких в значній мірі залежить допустимість документів – доказів у кримінальному провадженні, отриманих в процесі їх проведення.

За підставою інформаційної значимості документів для розслідування економічних злочинів можна виділити кілька їх груп:

1) нормативно-правові акти, що визначають правила формування, розподілу і використання коштів. Вказані документи не є предметом вилучення або обшуку, не залучаються до кримінального провадження, однак вони вивчаються слідчим, можуть використовуватись при проведенні слідчих (розшукових) дій, складанні процесуальних документів;

2) планові документи, якими визначаються підстави надання, обсяг, розподіл та цільове призначення коштів;

3) документи, що визначають посадове становище, компетенцію службової особи, яка є суб'єктом злочину. Під час огляду та вивчення вказаних документів необхідно звернути увагу на обсяг повноважень службової особи стосовно виконання функцій щодо використання коштів, які стали предметом злочину, або щодо видання нормативно-правових чи розпорядчих актів у економічній сфері;

4) документи, що визначають організаційно-правовий статус та джерела фінансування підприємства, установи, організації, де було вчинено злочин;

5) документи бухгалтерського обліку та фінансової звітності;

6) документи, що свідчать про укладання певних договорів та є підставами для їхньої оплати;

7) казначейські (банківські) документи;

8) документи, що складаються при розрахунках;

9) чорнові записи та неофіційне листування службових осіб, що мають значення для кримінального провадження (робочі зошити, записники тощо);

10) нормативно-правові або розпорядчі акти, що змінюють доходи і видатки бюджету підприємства всупереч встановленому законом порядку, видані службовою особою або затверджені її наказом;

11) документи, пов'язані з прийняттям та реєстрацією нормативно-правових або розпорядчих актів;

12) інші документи, що можуть бути джерелом доказової інформації у конкретних випадках розслідування економічних злочинів.

Під час розслідування більшості економічних злочинів тимчасовий доступ до документів є невідкладним заходом забезпечення кримінального провадження, що проводиться на початковому етапі розслідування. Оскільки операції з коштами підприємства, установи чи організації знаходять відображення, перш за все, у документах, то їх своєчасне вилучення з метою використання в якості доказів є першочерговим завданням органів досудового розслідування.

Необхідно зазначити, що відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства тимчасовий доступ до речей і документів може проводитися як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду кримінального провадження, а до цього за КПК 1960 року слідчий міг провести виїмку тільки під час досудового розслідування. Така позиція законодавця вказує на важливість та велике доказове значення тимчасового доступу до речей та документів.

Як свідчать результати вивчення судово-слідчої практики, до тимчасового доступу до речей і документів як засобу отримання доказів у кримінальному провадженні органи досудового розслідування вдаються досить часто. За даними судової статистики, лише у 2015 році слідчими суддями було розглянуто понад 252 тис. клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів, з них задоволено понад 227 тис. [155]. За перше півріччя 2016 року розглянуто більше 128 тис. клопотань, з яких задоволено 116 817 клопотань [156].

Не зважаючи на значну кількість випадків провадження зазначеного заходу у правоохоронній діяльності щорічно, в науковій та навчальній літературі досліджуються в основному його процесуальні аспекти, а криміналістичні – невиправдано залишаються поза увагою вчених та практиків. Утім, саме від правильної організації і тактики тимчасового доступу до речей і

документів залежить успіх його проведення, належність і допустимість отриманих в процесі його провадження доказів.

Тимчасовий доступ до речей і документів є новим засобом доказування, який з'явився в КПК України 2012 року, фактично трансформувались з слідчої дії «виїмка», передбаченої КПК України 1960 року. Так, до набрання чинності новим КПК України, у випадках, коли слідчий мав точні дані, що предмети чи документи, які мали значення для справи, знаходяться в певної особи чи в певному місці, відповідно до ст. 178 КПК України 1960 року, за постановою слідчого проводилася виїмка [79].

Процесуальні та криміналістичні аспекти проведення виїмки досліджувалися такими процесуалістами та криміналістами, як Т. В. Авер'яною, Ю. П. Аленіним, О. Я. Баєвим, І. В. Басистою, В. П. Бахіним, В. Д. Берназом, Р. С. Белкіним, О. М. Васильєвим, А. Ф. Волобуєвим, О. І. Гавриловим, В. І. Галаганом, І. Ф. Герасимовим, Ю. М. Грошевим, С. Ф. Денисюком, А. В. Іщенком, В. О. Коноваловою, О. М. Кузів, В. С. Кузьмічовим, В. К. Лисиченком, В. Г. Лукашевичем, Є. Д. Лук'янчиковим, В. Т. Нором, М. А. Погорецьким, О. Р. Ратіновим, М. В. Салтевським, С. М. Стахівським, В. Ю. Шепітьком та іншими. Разом з тим, досі на практиці виникають проблеми з призначенням та проведенням тимчасового доступу до речей та документів, окремі питання провадження цього заходу залишаються дискусійними і в теорії кримінального процесу та криміналістики, а тому потребують глибокого наукового осмислення саме з точки зору криміналістичного забезпечення його провадження.

Отже одним із засобів доказування події злочину, винуватості у його вчиненні конкретної особи, а також інших обставин, передбачених ст. 91 КПК України, у кримінальних провадженнях про економічні злочини є тимчасовий доступ до документів. Так, ст. 93 КПК України, яка закріплює засоби доказування, що застосовуються сторонами кримінального провадження, визначає, що сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій,

витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України (ч. 2 ст. 93) [77]. Як нами вже зазначалося, за КПК України 1960 року у випадках, коли слідчий мав точні дані, що предмети чи документи, які мали значення для справи, знаходяться в певній особі чи в певному місці, відповідно до ст. 178 КПК України 1960 року [79], за його постановою слідчого проводилася виїмка.

На підставі результатів аналізу наукових джерел з цього питання можна дійти висновку, що більшість процесуалістів та криміналістів відносили виїмку до одного з видів слідчих дій. Та й законодавець розглядав процесуальний порядок її проведення у одній главі із обшуком, що також було формальною підставою для віднесення виїмки до видів слідчих дій.

Однак, дотримуючись концепції розуміння слідчих дій (наразі слідчих (розшукових) дій) як заходів, що складаються з сукупності пошуково-пізнавальних та посвідчувальних прийомів, проводяться уповноваженим кримінальним процесуальним законом суб'єктом у визначеному для кожного з них порядку з метою виявлення й закріплення фактичних даних і відомостей про їх джерела для отримання доказів у кримінальному провадженні та їх перевірки [119, с. 183], зауважимо, що, на наш погляд, виїмка не відповідає всім сутнісним ознакам слідчої дії.

На наш погляд, виходячи зі змісту ст. ст. 178-189 КПК України 1960 р. сутність виїмки полягає у пред'явленні або видачі документів чи їх копій або інших предметів за вимогою слідчого, у випадках, коли той має точні дані, що предмети чи документи, які мають значення для справи, знаходяться в певній особі чи в певному місці. Виходячи із вищевикладеного розуміння її сутності та призначення, вважаємо виїмку процесуальною дією, що має виключно забезпечувальний характер, оскільки в результаті її провадження слідчий тільки отримує об'єкти, що в подальшому підлягають слідчому огляду або експертним

дослідженням. Саме за результатами огляду або експертизи слідчий може виявити й закріпити фактичні дані й відомості про їх джерела для отримання доказів або для перевірки цих доказів. Лише подальший огляд або експертні дослідження мають пошуково-пізнавальний характер, а також відповідають іншим сутнісним ознакам слідчої дії.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що виїмка у редакції КПК 1960 р. не мала процесуального значення самостійної слідчої дії, а отже могла бути віднесена лише до процесуальних дій слідчого, що мали забезпечувальний характер. Виходячи з цього, вважаємо позицію законодавця щодо віднесення у КПК 2012 року виїмки до заходів забезпечення кримінального провадження такою, що відповідає сутності й призначенню цієї процесуальної дії.

Разом зі зміною процесуального значення, досліджуваний захід у КПК України 2012 р. змінив також й свою назву. Так, п. 5 ч. 2 ст. 131 нового КПК України у якості заходу забезпечення кримінального провадження називає «тимчасовий доступ до речей і документів». Відповідно до абз. 1 ч. 1 ст. 159 КПК України 2012 р. тимчасовий доступ до речей і документів полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку) [77].

Виходячи із результатів порівняльного аналізу норм кримінально-процесуального законодавства 1960 та 2012 р.р., необхідно зазначити, що відповідно до нового кримінального процесуального законодавства тимчасовий доступ до речей і документів може проводитися як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду кримінального провадження; до цього слідчий міг провести виїмку тільки під час досудового розслідування.

У новому КПК України розширене коло суб'єктів, що мають право тимчасового доступу до речей і документів. Відповідно до положень КПК України 1960 року виїмка проводилася лише слідчим, тобто стороною обвинувачення; за новим КПК України право тимчасового доступу до речей і

документів мають обидві сторони кримінального провадження, проте особа, якій надається такий доступ, повинна бути чітко зазначена в ухвалі.

Водночас слідчі допускають помилок, коли надають доручення оперативним працівникам на виконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів. Зокрема, як зазначено Апеляційним судом Запорізької області при розгляді кримінального провадження №11-кп/778/760/15 в ухвалі від 12 жовтня 2015 року: «Дорученням про проведення слідчих дій без дати, старший слідчий з ОВС першого відділу кримінальних розслідувань слідчого управління фінансових розслідувань ГУ Міндоходів у Запорізькій області Зелінський А.Ю. в порядку ст. 40 КПК України доручив оперативним співробітникам ОУ ГУ Міндоходів у Запорізькій області на виконання ухвал слідчих судів про доступ до речей і документів вилучити документи в приміщені ТОВ «Нова пошта» та ТОВ «Інтайм», ЗРУ ПАТ КБ «Приватбанк» та допитати в якості свідків працівників ТОВ «Нова пошта» та ТОВ «Інтайм» з питань обслуговування клієнтів. Судова колегія погоджується з висновком районного суду, що зазначене доручення є неправомірним, оскільки не передбачене діючим кримінально-процесуальним законом. Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України, на яку посилається в дорученні слідчий, він уповноважений доручати відповідним оперативним підрозділам проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Тимчасовий доступ до речей і документів є не слідчою дією, а заходом забезпечення кримінального провадження і тому, в порядку ст. 165 КПК виконання ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів покладається на особу, яка зазначена в ухвалі, тобто в цьому кримінальному провадженні – на слідчого. Відтоді всі виконані відповідними оперативними підрозділами вилучення здійснювались всупереч вимогам процесуального закону фактично з перевищенням їх повноважень. Оскільки тимчасові доступи до речей і документів ПАТ КБ «Приватбанк» 17.04.2014 р., ТОВ «Нова пошта» 17.04.2014 р. та ТОВ «Інтайм» 28.03.2014 р. проведено не уповноваженою особою, ці дії є неправомірними, а отримані при проведенні

цих дій докази є недопустимими. Всупереч встановленому КПК України порядку виконання ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів, слідчим було порушено принцип безпосередності - він особисто не оглядав у визначеному в ухвалі слідчого судді місці речі і документи» [146].

Суттєво змінено порядок отримання дозволу на проведення досліджуваного заходу. Так, відповідно до положень ст. 178 КПК України 1960 р. виїмка проводилася за постановою слідчого. На сьогодні на стадії досудового розслідування клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів виносяться на розгляд слідчого судді, причому клопотання слідчого повинно бути попередньо узгоджене з прокурором та розглянуте в присутності особи, у володіння якої такі речі та документи знаходяться. На стадії судового розгляду кримінального провадження клопотання сторони розглядається судом.

Зокрема, Апеляційним судом Запорізької області у кримінальному провадженні № 11-сс/778/569/16 ухвалою від 30 вересня 2016 року скасовану ухвалу місцевого суду про тимчасовий доступ до речей і документів на тій підставі, що підприємство, в якого планувалося отримати певні документи, не було присутнє під час розгляду такого клопотання слідчого і доказів належного повідомлення його про час і місце розгляду такого клопотання в матеріалах справи не було. Суд розцінив це як істотне процесуальне порушення, оскільки «представники товариства позбавлені можливості довести свою позицію», і направив клопотання та новий розгляд до суду першої інстанції [147].

Позитивною, на нашу думку, є вимога законодавця, закріплена у ч. 2 ст. 160 КПК України щодо необхідності зазначати в клопотанні серед інших відомостей значення речей і документів для встановлення обставин у кримінальному провадженні (п. 5); обґрунтування необхідності вилучення речей і документів, якщо відповідне питання порушується стороною кримінального провадження (п. 7) та інші.

Після отримання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд здійснює судовий виклик особи, у володінні якої знаходяться ці речі й документи, за винятком випадку, якщо сторона, яка

звернулася з клопотанням, не доведе наявності достатніх підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів. У такому випадку клопотання може бути розглянуте слідчим суддею, судом без виклику особи, у володінні якої вони знаходяться.

Тимчасовий доступ до речей і документів полягає не тільки у можливості вилучити їх (здійснити виїмку), але й у можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії. Відповідно до ч. 4 ст. 165 КПК України особа, яка пред'являє ухвалу слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів, зобов'язана залишити володільцю опис вилучених речей і документів. На вимогу володільця має бути залишено копію вилучених документів.

Результати дослідження матеріалів досудового розслідування економічних злочинів, а також результати опитування практичних працівників дали можливість дійти висновків про те, що ряд проблемних аспектів реалізації тимчасового доступу до документів у кримінальних провадженнях вказаної категорії виникають як через новий процесуальний порядок провадження досліджуваного заходу забезпечення кримінального провадження, так і відсутність організаційно-тактичних рекомендацій щодо його проведення.

Перш за все необхідно встановити всі можливі слідчі ситуації проведення тимчасового доступу до документів, що проводиться в кримінальних провадженнях про економічні злочини. Ситуаційна обумовленість тактичних рекомендацій обґрунтовувалася у роботах В. П. Бахіна [2], С. В. Великанова [8], А. В. Іщенко і Г. В. Щербакової [51], Є. Д. Лук'янчикова і Б. Є. Лук'янчикова [84], В. Ю. Шепітька [168], М. П. Яблокова [175] та інших вчених.

Типізація саме вихідних слідчих ситуацій є надзвичайно важливим завданням, що сприятиме розробці ефективних методик розслідування економічних злочинів.

На основі вивчення вітчизняної слідчої практики тимчасового доступу до документів у кримінальних провадженнях про економічні злочини (за період

з листопада 2012 р. по травень 2016 р.) та з урахуванням точок зору науковців та практиків, викладених в науковій літературі, щодо класифікації та систематизації слідчих ситуацій, вважаємо, що типовими слідчими ситуаціями тимчасового доступу до документів, що проводиться у кримінальних провадженнях про економічні злочини стороною обвинувачення є наступні:

1) тимчасовий доступ до документів проводиться в особи, яка не створює конфліктної ситуації під час проведення заходу; підстави вважати, що необхідні документи не будуть видані, можуть бути приховані чи знищені – відсутні;

2) є підстави вважати, що особа, у володінні якої знаходяться документи, не здійснить передачу документів добровільно;

3) є підстави вважати, що особа, у володінні якої знаходяться документи, намагатиметься змінити або знищити відповідні документи.

Перша слідча ситуація характеризується безконфліктністю й виникає, як правило, у випадках, коли документи, доступ до яких необхідний слідчому, мають значення для кримінального провадження лише завдяки своєму змісту, тобто фактичним даним, що становлять їх зміст. Такими є документи, що зберігаються у операторів телекомунікаційного зв'язку та містять інформацію про трафік абонента, банківські документи, що знаходяться в банківській установі та містять фінансову інформацію про клієнта та інші.

Як бачимо, підставами для висунення версії про безконфліктність ситуації, що складеться під час доступу до документів в ході розслідування економічних злочинів, є дані про особу – володільця документів, а саме відсутність зацікавленості цієї особи у протидії розслідуванню. Під час проведення тимчасового доступу до документів у цій слідчій ситуації слідчий повинен суворо дотримуватися вимог кримінального процесуального законодавства з тим, щоб отримані в ході проведення заходу документи були визнані допустимими доказами у кримінальному провадженні.

Друга й третя слідчі ситуації є конфліктними, проте відрізняються ступенем вираженості протидії, що чиниться володільцем документів. Так,

друга вищезазначена слідча ситуація характеризується тим, що особа – володілець документів відмовляється їх передавати слідчому для ознайомлення, посилаючись на те, що вони містять охоронювану законом таємницю, на необхідність узгодження видачі документів із вищим керівництвом, інші обставини. Разом з тим, як правило, застосування тактичних прийомів встановлення психологічного контакту, роз'яснення важливості й необхідності ознайомлення слідчого зі змістом документів, посилення на відповідні положення чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства, роз'яснення змісту ухвали слідчого судді про дозвіл на тимчасовий доступ до відповідних документів та інші заходи справляють належний психологічний ефект на володільця документів та призводять до видачі документів слідчому.

Так, зокрема, слідчі судді в ухвалі про тимчасовий доступ до документів як правило прямо зазначають: «у разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, якій надано право на доступ до речей і документів на підставі ухвали, має право постановити ухвалу про дозвіл на проведення обшуку з метою відшукування та вилучення зазначених речей і документів» [152]. Зачитування та роз'яснення слідчим цього положення ухвали слідчого судді повинно сприяти видачі необхідних документів.

Третя вищевказана слідча ситуація є найбільш несприятливою для слідчого й такою, що зумовлює необхідність ретельної організації здійснення тимчасового доступу до документів. Як правило, така ситуація виникає у випадках, коли документами, що підлягають видачі, не є документи суворої звітності, а володільцем документів є підозрюваний, наближені до нього особи, можливі співучасники вчинення економічного злочину та інші особи.

Перш за все, така слідча ситуація зумовлює необхідність розгляду клопотання слідчого, прокурора про тимчасовий доступ до документів слідчим суддею за відсутності особи, у володінні якої документи знаходяться. Така можливість передбачена ч. 2 ст. 163 КПК України. Проте вивчення матеріалів

слідчо-судової практики вказує на те, що часто слідчі просять слідчого суддю розглянути їх клопотання про тимчасовий доступ до документів без участі осіб, у володінні яких вони перебувають, проте не наводять жодних доказів, які б свідчили про наміри особи їх знищити чи приховати від органів досудового розслідування. Безпідставне обмеження права іншої сторони бути присутньою під час такого розгляду є порушенням принципів змагальності сторін та законності під час досудового розслідування.

По друге, слідчий повинен володіти достовірною інформацією про місце зберігання документів, доступ до яких він планує отримати. Така інформація може бути отримана в ході допитів свідків, підозрюваних, у тому числі й одночасних допитів, слідчих оглядів та інших слідчих (розшукових) дій. Проте результати вивчення емпіричних матеріалів за 2014-5 міс. 2016 р.р. вказують на те, що найчастіше відомості про місце зберігання документів, що цікавлять слідчого, отримуються в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування – в ході дослідження інформації, отриманої в результаті зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України) та інших. Саме володіння достовірною інформацією про володільця та місце зберігання документів часто є запорукою успіху провадження тимчасового доступу слідчого до них. Самостійно шукати ці документи, оглядати приміщення, відкривати шафи, сейфи, оглядати вміст комп'ютерної техніки, здійснювати будь-які інші пошукові дії під час провадження тимчасового доступу до документів слідчому забороняється.

Більш того, наявність у слідчого ухвали слідчого судді про дозвіл на тимчасовий доступ до документів не передбачає обов'язку володільця цих документів виготовляти за вказівкою слідчого копії цих документів за місцем проведення доступу або надавати слідчому можливість доступу до цих документів та виготовлення копій з них у іншому місці. Лише у випадку вилучення оригіналів документів слідчий має право користуватися

копіювальною технікою, електронними засобами володільця для виготовлення копій документів, що вилучаються. Зважаючи на це, в ході організації проведення доступу до документів слідчий повинен передбачити наявність відповідних технічних засобів для виготовлення копій документів, а у випадках необхідності виготовляти копії значної кількості документів – бажано для цього залучити спеціаліста для надання безпосередньої технічної допомоги на підставі ст. 71 КПК України.

Підсумовуючи вищезазначене, можемо зробити висновок, що врегульована нормами кримінального процесуального закону процедура здійснення тимчасового доступу до речей документів є позитивним кроком вітчизняного законодавця на шляху до наближення правового регулювання кримінально-процесуальної діяльності до міжнародних стандартів та більш високого рівня забезпечення прав особи. Разом з тим, на практиці і досі існує досить багато проблем щодо організаційно-тактичного забезпечення його провадження.

Одним із необхідних засобів доказування на початковому етапі досудового розслідування економічних злочинів є організація й проведення обшуку, метою якого є виявлення й вилучення предметів і документів, які мають значення для встановлення істини в провадженні.

Обшук – це одна з найбільш проблематичних слідчих (розшукових) дій, що, очевидно, пов'язано з дотриманням конституційних прав особи, складною процесуальною процедурою прийняття рішення про проведення обшуку та необхідністю врахування певних факторів, які впливають на його результативність. Головна відмінність обшуку від інших слідчих (розшукових) дій полягає у його примусовому й пошуковому характері. Так, М. П. Яблоков зазначав, що обшук – це слідча дія пошуково-розшукового характеру, яка полягає в цілеспрямованому примусовому обстеженні приміщень та ділянок місцевості, що знаходяться у віданні обшукуваного, членів його родини або організації, та в такому саме обстеженні конкретної особи з метою виявлення й вилучення знарядь злочину, зброї, предметів і цінностей, здобутих злочинним

шляхом, а також документів та інших об'єктів, що мають значення для справи [174, с. 231].

У криміналістичній літературі загальним питанням проведення обшуку приділялася увага в роботах Р. С. Белкіна, В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, В. Ю. Шепітька, І. Н. Якімова та інших вчених. Розробкою теоретичних засад проведення обшуку в провадженнях про економічні та фінансові злочини займалися О. С. Задорожний, В. В. Лисенко, Г. А. Матусовський, С. С. Чернявський та інші. Однак розслідування економічних злочинів вимагає врахування певних особливостей, насамперед щодо об'єкта пошуку (значної кількості документів (у тому числі електронних), визначити вид, необхідну кількість та їх відношення до кримінального провадження буває вкрай складно); об'єкта обшуку (часто складно визначити межі обшуку через знаходження підприємства в офісному центрі і наявності спільних для декількох компаній приміщень; в офісі може знаходитися сейф, запасний вихід, приховані приміщення тощо)

Чинним КПК України встановлено, що обшук є слідчою (розшуковою) дією. Відповідно до ст. 234 КПК України обшук проводиться з метою виявлення й фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб. Обшук може бути проведений на будь-якому етапі досудового розслідування. Проте, оскільки вчинення економічних злочинів завжди супроводжується оформленням документів (в матеріальній чи електронній формі) про всі господарські операції. Як правило, документи є головним доказом вчинення економічного злочину. У зв'язку з цим злочинці перш за все намагаються знищити документи, в яких зафіксовані злочинні діяння, як єдиний доказ вчиненого, а тому слідчому доцільно планувати проведення обшуку невідкладно після початку кримінального провадження.

Як показує статистика за 2015 рік судами розглянуто більше 75 тисяч клопотань про проведення обшуку в житлі чи іншому володінні особи, з яких

61 тисяча клопотань (81%) задоволена [155]. За перше півріччя 2016 року до судами розглянуто майже 43 тисячі клопотань про обшук житла чи іншого володіння особи, з яких 35 тисяч клопотань (81%) задоволено [156].

Порівняно з КПК 1960 року процесуальний порядок обшуку зазнав значних позитивних змін з точки зору захисту прав особи. Водночас залишаються ряд проблем, які виникають на практиці під час провадження цієї слідчої (розшукової) дії як під час отримання санкції слідчого судді, так і власне під час проведення обшуку.

Головною і революційною є норма КПК 2012 р. щодо вказівки в ухвалі про дозвіл на обшук чіткого переліку об'єктів, які необхідно відшукати (ст. 235 КПК України). При цьому проведення обшуку повинно обмежуватися відшуканням вказаних в ухвалі речей. Вилучати інші об'єкти слідчий має право, якщо вони відносяться до речей, вилучених законом з обігу. У разі вилучення слідчим під час обшуку інших об'єктів, що не вказані в ухвалі, такі об'єкти визнаються тимчасово вилученим майном (ст. 236 КПК України), а тому слідчий чи прокурор повинні протягом 48 годин подати клопотання слідчому судді про арешт такого майна. Інакше майно має бути негайно повернуто особі, в якій його було вилучено.

Водночас на практиці вказана норма не завжди чітко дотримується, у зв'язку з чим вилучене під час обшуку майно не визнається доказами, а повертається власникам. Так, сьогодні в літературі багато уваги приділяється невизначеності правового статусу вилученого під час обшуку майна, яке чітко зазначено в ухвалі суду про дозвіл на обшук. Багато адвокатів вважають, що таке майно також є тимчасово вилученим, а після обшуку слідчий повинен звертатися з клопотанням про арешт такого майна [125]. Вважаємо таку позицію необґрунтованою, оскільки в КПК чітко зазначена мета обшуку – виявлення й фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб. Видаючи ухвалу про дозвіл на обшук, в

якій вказано конкретні речі, які необхідно відшукати, суддя тим самим вже дає дозвіл на їх відшукання та вилучення, а тому додаткового клопотання про арешт цих речей непотрібно.

Проте часто проблема виникає через нечітку вказівку в ухвалі того, що потрібно вилучити. У такому випадку, вважаємо, слідчий повинен додатково звертатися з клопотанням про арешт майна, яке не вказане в ухвалі, але було вилучено під час обшуку. При цьому завдання сторони обвинувачення довести, що вилучене майно має значення для кримінального провадження.

Наприклад, в кримінальному провадженні №12015080050004560 в ухвалах Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя про проведення обшуку було надано дозвіл на виявлення та фіксацію відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, а саме: сумки в якій перебували грошові кошти потерпілого, грошових коштів, одягу осіб які вчинили кримінальне правопорушення, газового балончику яким відволікали свідків злочину, крім цього предметів, на яких можуть зберігатися інформація щодо вчинення кримінального правопорушення, комп'ютерів, електронних носіїв інформації, засобів мобільного зв'язку (карток операторів стільникового зв'язку), засобів фото-відео-фіксації (відеокамер, фотоапаратів, відео-реєстраторів, систем відеоспостереження), платіжних банківських карток, листування чи інших форм поштового обміну інформацією, блокнотів, чорнових записів, речей і предметів, що зберегли сліди злочину [151].

Оскільки в ухвалі було зазначено: «речей і предметів, що зберегли сліди злочину», слідчим в ході обшуку додатково було вилучено у обшукуваного флеш накопичувачі, системний блок та грошові кошти в сумі 2600 доларів США, які прямо не були зазначені в ухвалі. Власник вилученого майна подав скаргу слідчому судді з вимогами повернути вилучене. Слідчий намагався довести, що ці речі є речовими доказами і мають значення для кримінального провадження. Слідчий суддя при цьому зазначив, що вилучені слідчим три флеш накопичувачі інформації з автомобіля «БМВ Х5», державний знак НОМЕР_1, а також вилучений системний блок за місцем проживання

ОСОБА_2 за адресою: АДРЕСА_1, прямо не передбачені ухвалами слідчого судді Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя про проведення обшуку від 29 червня 2016 року для вилучення, а тому вони не є тимчасово вилученим майном і не підлягали арешту. Щодо грошових коштів слідчий суддя зазначив: «зі змісту ухвал про надання дозволу на проведення обшуку вбачається, що слідчим суддею надавався дозвіл на вилучення грошових коштів, які є предметом кримінального правопорушення, тобто були викрадені у потерпілого. Проте, як зазначив у судовому засіданні слідчий, в ході проведення досудового розслідування кримінального провадження не було встановлено приналежність грошових коштів в сумі 2600 доларів США потерпілому, або що вони є предметом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 187 КК України. Крім того, не встановлено і причетність ОСОБА_2 до вчинення злочину по якому проводиться досудове розслідування і в рамках якого були вилучені грошові кошти» [151]. Тому слідчий суддя прийняв рішення про повернення грошових коштів їх власнику.

Існує й інша практика. Наприклад, Апеляційний суд Запорізької області розглядаючи скаргу на бездіяльність слідчого в кримінальному провадженні №12014080000000323 Ухвалою від 31 серпня 2015 року не заперечував факту того, що в ході обшуку слідчим СУ ГУМВС України в Запорізькій області було вилучено грошові кошти в розмірі 8 550 грн., 2 долари США та шкіряний гаманець з візитками та банківськими картками, які не входили до переліку речей на вилучення яких слідчим суддею було надано дозвіл. Проте відмовив особі в поверненні тимчасово вилученого майна, мотивуючи тим, що нею пропущено передбачений ст. 304 КПК України десятиденний строк на оскарження бездіяльності слідчого [148]. В такому випадку виникає абсурдна ситуація, коли право власності особи є абсолютним, непорушним і захищається на конституційному рівні, слідчий прямо допустив порушення КПК України (ст. 171), не звернувшись з клопотанням про арешт такого майна, але і не повернувши власнику його майно. Фактично слідчий неправомірно заволодів

майном особи, проте повернути його власник не може через пропуск строку на оскарження рішення слідчого.

Тому важливого значення набуває підготовка до обшуку ще на стадії складання клопотання про дозвіл на обшук, адже чим точніше слідчий зможе вказати об'єкти, які необхідно вилучити під час обшуку, тим менше складнощів в подальшому буде з їх визнанням речовими доказами.

Об'єктами пошуку в цій категорії кримінальних проваджень найчастіше є документи фінансово-господарської діяльності, бухгалтерського обліку й звітності; комп'ютерна техніка й периферійні носії комп'ютерної інформації (компакт-диски, дискети, флеш-накопичувачі тощо); бланки документів; зразки бланків, штампів і печаток суб'єктів господарювання; гроші; особисті речі (чорнові записи, «подвійна бухгалтерія», записні книжки, щоденники, приватне листування тощо).

Особливу групу об'єктів пошуку під час проведення обшуку в ході розслідування економічних злочинів становлять документи. Для отримання успішного результату обшуку необхідно окреслити, які саме документи підлягають відшукуванню щодо цієї категорії злочинів, тобто встановити їх найменування, призначення, зовнішній вигляд, кількість, характерні сліди, що могли залишитися на них.

Водночас при розслідуванні економічних злочинів обшук зазвичай спрямований на пошук бухгалтерської та фінансової документації за певний період, тому слідчому буває складно визначити чітко перелік та кількість документів, які повинні бути вилучені під час обшуку. Опитані нами слідчі підтвердили, що у такому випадку часто обмежуються вказівкою періоду, за який вилучається документація та загальною назвою документів. Проте слід враховувати, що ч. 2. ст. 168 КПК України передбачено, що тимчасове вилучення електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку для вивчення фізичних властивостей, які мають значення для кримінального провадження, здійснюється лише у разі, якщо вони

безпосередньо зазначені в ухвалі суду, тому слідчі повинні чітко вказати це в клопотанні про обшук та в подальшому в ухвалі слідчого судді.

З метою ефективного проведення обшуку під час розслідування економічних злочинів слідчим необхідно залучати спеціалістів (спеціаліста-криміналіста, економіста, бухгалтера, аудитора, програміста тощо). На думку В. В. Ціркаля, необхідність залучення спеціалістів певного профілю зумовлюється характером злочину, особливостями місця проведення обшуку. Залучаючи спеціалістів, слідчий знайомить їх із завданнями, визначає разом із ними призначення й властивості знарядь, інших предметів чи документів, знаходження яких є знаряддям пошуку, та знайомить із відомостями про місце обшуку й обшукуваного. Спираючись на ці дані, слідчий зі спеціалістом намічають завдання пошукового характеру. Визначивши необхідні технічні засоби та їх кількість, слідчий зі спеціалістом мають перевірити їх комплектність і готовність [158].

На нашу думку, спеціаліста слід залучати ще на стадії складання клопотання про обшук. Він допоможе правильно вказати назви та обсяг документів, які потрібно відшукати. Безпосередньо під час проведення обшуку й вилучення документів у розслідуванні економічних злочинів спеціаліст-економіст, бухгалтер, аудитор може надати допомогу у встановленні необхідних документів, у визначенні найменування, комплектності й достатності їх обсягу. Крім того, спеціаліст допоможе в складенні протоколу обшуку й додатків до нього, пакуванні вилучених матеріалів тощо.

Кожен документ, кожна річ перед її вилученням та упакуванням повинні бути оглянуті, перевірені та чітко зафіксовані. Проте досить часто в протоколі обшуку слідчі не фіксують чітко кожен вилучений документ, обмежуючись фразами: «папка-швидкозшивач червоного кольору» або «вилучені документи фінансово-господарської діяльності підприємства за період ...» тощо.

У таких випадках існує ризик, по-перше, що будуть вилучені матеріали, які не стосуються розслідування злочину, а по-друге, відсутності можливості

доведення в подальшому, що конкретні документи взагалі вилучалися, адже в протоколі обшуку не буде чіткого їх переліку. До того ж закон не зобов'язує розпаковувати вилучене та оглядати його за участю понятих, що створює також певні проблемні моменти. В окремих випадках сторона захисту використовує ці неточності в протоколі як підстави для визнання доказів недопустимими, обґрунтовуючи свою позицію тим, що згідно з ч. 7 ст. 236 КПК України слідчий, прокурор наділені правом «оглядати і вилучати речі і документи», а жодного положення, яке б давало право прокурору, слідчому вилучати речі та документи без огляду, в КПК України немає [153].

Слід зазначити, що сьогодні суб'єкти господарювання у своїй фінансово-господарській діяльності активно використовують комп'ютерну техніку, зокрема, це ведення бухгалтерського обліку за допомогою програмного забезпечення «1С Бухгалтерія», і подання податкової звітності в електронній формі тощо. Тому до проведення обшуку доцільно залучати спеціалістів у галузі інформаційних технологій. Основними завданнями таких спеціалістів є виконання всіх необхідних дій із комп'ютерною технікою, виявлення й вилучення комп'ютерної інформації, запобігання знищенню чи пошкодженню такої інформації тощо [170].

Проблемним питанням залишається і визначення місця обшуку, коли він планується за місцезнаходження підприємства в офісному центрі, оскільки під час його проведення часто порушуються права інших суб'єктів господарювання, які не мають відношення до кримінального провадження, проте займають спільні чи сусідні приміщення. У такому випадку часто випадково вилучається і документація інших суб'єктів, які не мають відношення до злочину, що розслідується.

Наприклад, в кримінальному провадженні №32014070000000008 слідчим суддею було надано дозвіл на обшук за місцем реєстрації та знаходження офісних і складських приміщень ТОВ «Аквастіль», ПП «Аксет - 2005», ПП «Акваперл». Дозвіл на проведення обшуку в інших приміщеннях суд не давав. Разом із тим, він був проведений в приміщенні ТОВ «Триоптика» і

тривав з 9 по 24 квітня 2014 року, під час проведення якого було вилучено, зокрема: сонцезахисні окуляри, окуляри для читання та інші супутні товари, що належали цьому підприємству. Апеляційний суд зазначив, що: даний обшук проведено за відсутності юридичної підстави, а вилучені під час його проведення предмети не відповідають тій меті, що зазначена у клопотанні про проведення обшуку в межах кримінального провадження. Отже, вилучення предметів в приміщенні ТОВ «Триоптика» відбулось за власним розсудом працівників органу внутрішніх справ» [144].

На особу, яка проводить обшук, КПК України покладає обов'язок забезпечити присутність осіб, чії права та інтереси можуть бути порушені (володільців об'єкта обшуку, володільців суміжних приміщень). Цій особі також вручається ухвала про дозвіл на обшук. На практиці часто керівник організації відмовляється від присутності під час обшуку, відмовляється приїхати чи намагається втекти з тим, щоб в подальшому аргументувати незаконність проведення обшуку порушенням його прав.

Якщо ж слідчий забезпечує присутність представника володільця приміщення чи підприємства, в якому проводиться обшук, його завданням повинна бути перевірка повноважень особи на представництво інтересів підприємства. Керівники підприємства можуть зловживати своїми правами, залишаючи під час обшуку працівника, який не наділений повноваженнями представництва інтересів підприємства, щоб в подальшому використати це як підставу для доведення незаконності обшуку.

Крім того, після проведення обшуку слідчий повинен другий примірник протоколу залишити особі, в якій проводився цей обшук. Якщо цей протокол буде вручено не уповноваженій особі, це також може бути визнано порушенням прав особи, в якій такий обшук проводився, а отже його результати можуть бути визнані недопустимим доказом.

Слідчими під час обшуку не завжди залучаються адвокати у випадках, коли про це просить обшукувана особа. Згідно з ч. 1 ст. 236 КПК України, слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під

час проведення обшуку осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені, проте адвокат не підпадає під це визначення. Тому слідчі часто відмовляють обшукуваному в залученні адвоката, маючи побоювання, що по-перше, поки адвокат прибуде на місце проведення обшуку ефект раптовості буде втрачено і особи зможуть знищити чи приховати важливі документи; по-друге адвокат буде чинити перешкоди в проведенні обшуку, консультуючи клієнта, в результаті чого результативність обшуку зменшиться.

В більшості випадків обшук проводиться на початкових етапах розслідування, коли процесуальний статус осіб, в яких здійснюється обшук, ще не визначений і участь захисника в слідчій (розшуковій) дії прямо не передбачена. Наприклад, КПК України задекларовано право свідка користуватися під час участі в проведенні процесуальних дій правовою допомогою адвоката, та, на жаль, це право не використовується саме через відсутність в особи на момент проведення обшуку будь-якого процесуального статусу.

На нашу думку, слідчий не має права відмовити особі в запрошенні адвоката під час проведення обшуку, оскільки в подальшому це може бути визнано судом як порушення права особи на захист і потягти визнання результатів обшуку недопустимим доказом. Тому завданням слідчого повинно бути забезпечення охорони місця обшуку, усунення можливості спілкування між собою чи переміщення у приміщенні осіб, які там знаходяться, щоб вони не змогли приховати чи знищити документи, які мають відношення до кримінального провадження. Проте, допускаючи адвоката, слідчий повинен впевнитися в законності і повноважності його перебування тут (наявності посвідчення, договору про правову допомогу з підприємством чи конкретною особою тощо).

Проблемною є також відсутність процесуальної можливості оскарження рішення слідчого, прокурора про недопущення адвоката до проведення обшуку. В ст. 303 КПК України («Рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, та право на

оскарження») не передбачена така можливість. Проте слід враховувати, що всі докази оцінюються судом в сукупності під час судового розгляду, а тому існує ризик визнання судом порушення закону під час проведення обшуку вже на стадії судового розгляду [176, с. 21]. А оскільки обшук під час розслідування економічних злочинів є одним із найбільш важливих засобів отримання доказів, визнання недопустимими доказами отриманих об'єктів обшуку може призвести до неможливості заповнення цієї прогалини іншими доказами і як наслідок, винесення виправдувального вироку суду у зв'язку з недоведеністю обставин злочину або винуватості особи.

При підготовці до проведення обшуку слідчий також повинен забезпечити наявність технічних засобів для фіксації ходу слідчої (розшукової) дії. Хоча КПК України не вимагає обов'язкової фіксації ходу обшуку, проте відповідно до ч. 1 ст. 107 КПК України за клопотанням учасників процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим. Відсутність технічних засобів чи вихід їх із ладу під час обшуку буде приводом для оскарження стороною захисту його результатів через порушення вимог закону [98].

Якщо необхідно виконати значний обсяг роботи, то до участі в обшуку доцільно залучати декількох спеціалістів різних галузей, які, разом виконуючи свої обов'язки, доповнюватимуть один одного й водночас сприятимуть швидкому та повному розслідуванню.

Найбільш ефективним під час розслідування економічних злочинів виявляється проведення тактичної операції «груповий обшук», тобто одночасне проведення серії обшуків за місцем проживання підозрюваного, у гаражах, на дачах, у підсобних приміщеннях, складах та офісах. Раптовість проведення групового обшуку позбавляє співучасників можливості попередити один одного про небезпеку й заховати або знищити компрометуючі предмети й документи. Для проведення цієї слідчої (розшукової) дії створюється належна кількість слідчо-оперативних груп. Кожну з них очолює досвідчений слідчий, який може самостійно керувати обшуком на місці. Місце, де відбувається

найважливіший обшук (наприклад, у службовому приміщенні організатора злочинної групи), обирається збірним пунктом, до якого надходить інформація про хід і результати інших обшуків, і звіди надаються директиви щодо проведення останніх [114, с. 135].

Під час проведення обшуку слідчому необхідно пам'ятати, що сучасна комп'ютерна техніка та носії комп'ютерної інформації можуть бути найрізноманітнішої форми, і що вони можуть знаходитися не лише на столі, у шухлядах, у сумках чи портфелях співробітників, а й у спеціально обладнаних тайниках.

Слідчі допускають також порушення під час складання протоколу обшуку, коли складається декілька протоколів. Такі випадки набули поширення при складанні протоколу за результатами проведення слідчої дії в окремих частинах (поверхах) об'єкта. Правильним є складання кожним членом слідчої групи окремого додатку до протоколу обшуку, а не окремого протоколу.

Всі вилучені документи слідчий повинен оглянути та детально вивчити в сукупності. Так, при розслідуванні економічних злочинів вивчення документів є аналітичною діяльністю, що безпосередньо не фіксується у процесуальних документах. Але її значення важко переоцінити. Вона є невід'ємною частиною роботи слідчого під час розслідування (при підготовці таких слідчих (розшукових) дій, як допит свідків, підозрюваних та інших). Вивчення документів при розслідуванні економічних злочинів відрізняється від їхнього огляду тим, що: а) весь масив документів аналізується у взаємозв'язку, а не кожний окремо, як при огляді; б) аналізу піддається значно більше широке коло документів ніж при огляді; в) ця діяльність не регулюється нормами КПК України, її результати не фіксуються в окремих процесуальних документах; г) вивчення документів проводиться на протязі всього досудового розслідування; г) якщо при огляді дослідженню підлягає в основному форма документів, то вивчення спрямоване, перш за все, на встановлення і оцінку певних даних, які містяться в їхньому змісті.

Вивчення документів у провадженнях про економічні злочини здійснюється для вирішення таких завдань: а) ознайомлення з характером та особливостями фінансової, господарської, нормотворчої діяльності установи; порядком ведення бухгалтерського обліку, складання та подання фінансової звітності; особливостями діловодства; станом фінансової та службової дисципліни; особливостями внутрішнього та зовнішнього контролю за відповідними операціями і т.п.; б) встановлення обставин, що входять у предмет доказування чи мають суттєве значення; в) підготовка до проведення окремої слідчої (розшукової) дії (тимчасове вилучення документів, допиту, огляду і т.д.).

У кримінальних провадженнях про економічні злочини особливу увагу необхідно приділяти вивченню документів із різноманітними резолюціями, підписами, помітками підозрюваного, оскільки вони вказують на безпосереднє відношення певної службової особи до дій, які відображені в документах. Об'єктами вивчення можуть бути і документи, що складаються у зв'язку з розслідуванням і відбивають результати відповідних слідчих (розшукових) та інших дій, а саме: акти ревізій, висновки судових експертиз, протоколи допитів тощо.

Таким чином документи є основним джерелом доказів в кримінальних провадженнях про вчинення економічних злочинів. Більшість слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій спрямовані саме на пошук та вилучення документів. Найбільш результативними діями, спрямованими на отримання таких документів під час розслідування є тимчасовий доступ до документів та обшук.

Тактико-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів є другим елементом криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. Тактико-криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів розглядається нами як діяльність зі створення умов для практичної реалізації наукових теоретичних положень та розроблених на їх основі практичних рекомендацій з організації та планування досудового розслідування,

визначення лінії поведінки осіб, які здійснюють досудове розслідування, щодо прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій, спрямованих на збирання, дослідження, оцінку і використання криміналістично значущої для встановлення обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, інформації.

Тимчасовий доступ до документів є новим засобом доказування, який з'явився з прийняттям в 2012 р. КПК України, тому на практиці виникає ряд проблем з його застосуванням. Нами пропонується виділяти типові слідчі ситуації тимчасового доступу до документів, що проводиться у кримінальних провадженнях про економічні злочини стороною обвинувачення, відповідно до яких і формувати тактичні рекомендації щодо його проведення.

Такими типовими слідчими ситуаціями є наступні: 1) тимчасовий доступ до документів проводиться в особи, яка не створює конфліктної ситуації під час проведення заходу; підстави вважати, що необхідні документи не будуть видані, можуть бути приховані чи знищені – відсутні; 2) є підстави вважати, що особа, у володінні якої знаходяться документи, не здійснить передачу документів добровільно; 3) є підстави вважати, що особа, у володінні якої знаходяться документи, намагатиметься змінити або знищити відповідні документи.

В цілому врегульована нормами кримінального процесуального закону процедура здійснення тимчасового доступу до речей документів є позитивним кроком вітчизняного законодавця на шляху до наближення правового регулювання кримінально-процесуальної діяльності до міжнародних стандартів та більш високого рівня забезпечення прав особи. Разом з тим, на практиці і досі існує досить багато проблем щодо організаційно-тактичного забезпечення його провадження.

Обшук з прийняттям КПК 2012 р. також зазнав значної трансформації. Більшість змін відповідають міжнародній практиці і носять позитивний характер. Водночас залишається досить багато практичних проблем під час його провадження. При розслідуванні економічних злочинів найчастіше під час

обшуку вилучають документи. Водночас складним для органів розслідування є чітке, повне та правильне формулювання в клопотанні про дозвіл на обшук переліку документів, які необхідно знайти та вилучити. Часто слідчий обмежується загальним формулюванням «бухгалтерські», «фінансово-господарські» документи за певний період часу. Проте нечіткість формулювання призводить до того, що слідчому в подальшому потрібно доводити значимість таких документів для кримінального провадження.

Тому важливим є залучення спеціаліста до провадження обшуку як на стадії підготовки клопотання, так і під час обшуку. Саме спеціаліст допоможе слідчому вказати назви та обсяг документів, які потрібно відшукати. Безпосередньо під час проведення обшуку й вилучення документів у розслідуванні економічних злочинів спеціаліст-економіст, бухгалтер, аудитор може надати допомогу у встановленні необхідних документів, у визначенні найменування, комплектності й достатності їх обсягу. Крім того, спеціаліст допоможе в складенні протоколу обшуку й додатків до нього, пакуванні вилучених матеріалів тощо.

Завданням слідчого під час обшуку є чітка організація процесу обшуку та неухильне дотримання вимог закону, адже в іншому разі всі зібрані об'єкти можуть бути визнані недопустимим доказом. Більше того, відповідні судові рішення, прийняті на підставі цих недопустимих доказів, не є обґрунтованими [98, с. 204].

Всі отримані в процесі розслідування документи підлягають огляду та вивченню слідчим. Особливістю розслідування економічних злочинів є те, що таке вивчення документів є аналітичною діяльністю, що безпосередньо не фіксується у процесуальних документах. Вивчення документів при розслідуванні економічних злочинів відрізняється від їхнього огляду тим, що: а) весь масив документів аналізується у взаємозв'язку, а не кожний окремо, як при огляді; б) аналізу піддається значно більше широке коло документів ніж при огляді; в) ця діяльність не регулюється нормами КПК України, її результати не фіксуються в окремих процесуальних документах; г) вивчення документів

проводиться на протязі всього досудового розслідування; г) якщо при огляді дослідженню підлягає в основному форма документів, то вивчення спрямоване, перш за все, на встановлення і оцінку певних даних, які містяться в їхньому змісті.

3.2. Стан та перспективи методико-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів

Зміна державної політики щодо економічної злочинності, декриміналізація ряду кримінальних правопорушень в 2014-2015 роках, зменшення тяжкості окремих економічних злочинів, пом'якшення покарання за вчинення частини з них поряд з реформуванням уповноважених органів розслідування на фоні загального погіршення фінансово-економічної ситуації в країні призвели до стрімкого поширення цих злочинів в останні роки.

Як зазначено нами в першому розділі рівень розкриття економічних злочинів в Україні є вкрай низьким, за період 2014-2015 років у кримінальних провадженнях про ухилення від сплати податків лише по 10-11% проваджень особі повідомляють про підозру, а 3-4% з усіх розпочатих проваджень закінчуються постановленням обвинувального вироку суду. Щодо інших злочинів у сфері господарської діяльності – лише 10-11% справ закінчуються постановленням обвинувального вироку суду.

Зазначені статистичні дані свідчать про те, що рівень підготовленості уповноважених органів розслідування економічних злочинів є вкрай незадовільним. Сьогодні існує нагальна потреба в реформуванні органів розслідування економічної злочинності, у Верховній Раді України зареєстровано низка законопроектів, якими передбачається ліквідація податкової міліції, створення спеціальної служби фінансових розслідувань, передання повноважень по розслідуванню всіх економічних злочинів спеціально

створеному підрозділу національної поліції, передання повноважень із розслідування особливо важливих економічних злочинів Генеральній прокуратурі України тощо. Наприклад, Генеральний прокурор України Ю. Луценко зазначив, що розслідуванням економічних злочинів часів В. Януковича буде займатися спеціально створений департамент ГПУ [34].

Водночас просте переформатування органів не забезпечить підвищення ефективності їх роботи. Потрібне комплексне криміналістичне забезпечення їх діяльності, в тому числі і методико-криміналістичне. Проте перш, ніж вирішити це питання, необхідно визначитися з тим: «кого забезпечувати?» і «чим забезпечувати?».

Відповідаючи на питання: «кого забезпечувати?», перш за все, слід зауважити на те, що в Україні сьогодні дуже багато органів наділені функцією досудового розслідування економічних злочинів, їх повноваження дублюються, часто існує конфлікт підслідності (коли декілька органів починають розслідування одного факту економічного кримінального правопорушення), що не може не позначитися на якості та ефективності розслідування. Так, відповідно до ст. 216 КПК України розслідуванням економічних злочинів на сьогодні займаються слідчі: підрозділів Національної поліції (тих, що не віднесені до підслідності інших органів, наприклад, окремі злочини у сфері господарської діяльності, банківської діяльності та фінансових відносин, у сфері захисту монополізму та недобросовісної конкуренції, у сфері приватизації, грального бізнесу тощо), СБУ (контрабанда, включаючи наркотики, психотропні речовини, лікарські засоби (ст. 201, 305 КК України [76])); порушення порядку міжнародних передач товарів (ст. 333 КК України), податкова міліція (незаконне виготовлення та збут підакцизних товарів (ст. 204 КК)); фіктивне підприємництво (ст. 205 КК); підроблення документів для державної реєстрації СПД (ст. 205-1 КК); ухилення від сплати податків та ЄСВ (ст. 212, 212-1 КК України); незаконне виготовлення та використання контрольних марок (ст. 216 КК); доведення до банкрутства, у тому числі доведення банку до неплатоспроможності (ст. 218-1, 219 КК), а також інші

злочини, якщо вони вчинені особою, щодо якої цими органами вже здійснюється досудове розслідування). Після створення окремі економічні злочини також будуть розслідувати детективи Національного антикорупційного бюро та Державного бюро розслідувань. Зокрема, слідчі Національного антикорупційного бюро розслідують злочини щодо заволодіння майном юридичної особи (ст. 191, 206-2 КК); легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом (ст. 209 КК); нецільове використання бюджетних коштів, а також незаконне зменшення надходжень чи збільшення витрат бюджету (ст. 210, 211 КК), вчинені працівниками юридичних осіб публічного права.

Таке розпорошення і дублювання функцій негативно впливає на процес боротьби з економічною злочинністю, в результаті чого злочини або не виявляються і не розслідуються належним чином (через процес передачі інформації за підслідністю втрачається час і докази знищуються) або ж один злочин розслідується різними органами, докази щодо одного кримінального правопорушення отримуються і зберігаються у різних суб'єктів, ефективність розслідування зменшується. На нашу думку, економічна злочинність повинна перебувати в провадженні єдиного органу. Це значно полегшить процес криміналістичного забезпечення його діяльності, дозволить зосередити всіх фахівців, знання, вміння, навички і досвід в межах одного органу, а отже і підвищить ефективність боротьби з цими злочинами.

Плани реформування органів, відповідальних за протидію економічній злочинності, активно обговорюються впродовж останніх років. Значною мірою, зміни вже відбуваються в рамках реформування центральних органів державної влади, зокрема, внаслідок створення Міністерства доходів і зборів України. Остаточна інституційна модель нової системи протидії економічній злочинності ще не сформована. Пропонуються дещо відмінні організаційні схеми. У більшості випадків одним з аргументів на користь того чи іншого рішення є його відповідність європейському досвіду. Такі посилання не завжди є коректними, адже виокремлюють окремі аспекти європейського досвіду без урахування цілісної картини.

Економічна злочинність в Європі вже тривалий час (кілька десятиліть) є предметом наукових досліджень. Необхідність ефективно протидіяти її поширенню ставить завдання щодо практичного реформування правоохоронної системи. Однак єдиної інституційної моделі не існує. Причиною є не тільки відмінні юридичні системи і традиції державного будівництва, але й теоретична складність у визначенні самого явища економічної злочинності.

Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) у Звіті про ефективне міжвідомче співробітництво у боротьбі з податковими та іншими фінансовими злочинами [177] аналізує світовий досвід запобігання злочинів у фінансовій сфері. Виходячи з розподілу державою повноважень по боротьбі з фінансовими злочинами між державними органами ОЕСР виділяє 4 моделі:

Модель 1: керівництво та безпосереднє здійснення розслідування здійснюють податкові органи держави. Така модель застосовується в Австралії, Канаді, Німеччині, Швейцарії, Сингапурі тощо.

Модель 2: податкові органи здійснюють розслідування під керівництвом прокуратури. Вказана модель застосовується в Австрії, Естонії, Угорщині, Нідерландах, Швеції.

Модель 3: розслідування здійснює спеціальне відомство, яке не входить до системи податкових органів, але перебуває під контролем Міністерства фінансів. Така модель існує в Ісландії, Туреччині, Гані.

Модель 4: розслідування фінансових злочинів проводиться поліцією або органами прокуратури у Бельгії, Данії, Фінляндії, Франції, Бразилії.

Італія не включена до вищезазначених чотирьох моделей. У цій країні розслідування фінансових злочинів віднесено до повноважень Фінансової гвардії (Guardia di Finanza), яка при цьому також має повноваження проводити податкові перевірки [177]. Саме модель Фінансової гвардії Італії найбільш наближена до запропонованої урядом моделі Служби фінансових розслідувань.

Національний інститут стратегічних досліджень зазначає, що система протидії економічній злочинності складається з таких основних елементів:

поліцейські органи; спеціалізовані правоохоронні органи; податкові служби; митні служби; органи фінансової розвідки [36].

Перший варіант розподілу повноважень у сфері протидії економічній злочинності – суто «поліцейський» підхід, коли ці функції інтегровані в діяльність поліцейських органів як один з напрямків діяльності. В Данії і Норвегії поліція поєднує функції протидії традиційній злочинності щодо порушення майнових прав, а також порушенням податкового, митного законодавства, відмиванню брудних грошей. Податкові і митні служби в цих країнах не мають правоохоронних повноважень і здійснюють лише фінансове адміністрування. Поза межами Європи подібну модель має Японія.

Другий варіант інтеграції повноважень – «централізований», має Італія. Ця країна має потужну воєнізовану правоохоронну структуру, що спеціалізується на всіх видах економічних злочинів. Фінансова гвардія (*Guardia di Finanza*) Італії адміністративно підпорядкована міністерству економіки і фінансів. Цьому ж міністерству підпорядкований орган фінансової розвідки, але він не входить до структури Фінансової гвардії. Ознаки італійської моделі мають правоохоронні системи Греції, Туреччини і Ісландії, але зі значно меншою концентрацією повноважень. Так, у Туреччині і Ісландії певні правоохоронні повноваження мають митні служби, а у Греції – ще і податкова служба.

Третій варіант інституційної інтеграції полягає в об'єднанні податкових і митних служб у якості правоохоронних органів у рамках одної адміністративної структури. Таку модель мають Австрія, Великобританія, Ірландія, Нідерланди, Португалія, Іспанія, а поза межами Європи – Південна Африка. Однак така організація не охоплює всі функції. Злочини, не пов'язані з порушеннями податкового і митного законодавства (або у випадках, коли такі правопорушення не є визначальними) відносяться до компетенції поліції.

Решта моделей поєднує приклади широкого розподілу повноважень. У Люксембурзі, Фінляндії, Франції, Чехії податковими розслідуваннями займається поліція, податкова служба здійснює тільки адміністрування, а митна

служба має власні правоохоронні повноваження. Різниця між цими країнами полягає у тому, що у Люксембурзі і Фінляндії фінансова розвідка віднесена до компетенції поліції, а у Франції і Чехії – міністерства фінансів. У Німеччині, Швейцарії і Швеції, а поза межами Європи – Нової Зеландії, податкові і митні служби мають власні правоохоронні повноваження, які не перетинаються з функціями поліції, однак поліція здійснює фінансову розвідку.

З наведеного можна зробити висновок, що в Європі існують два варіанти повної інтеграції правоохоронних функцій щодо протидії економічній злочинності: в структурі міністерства внутрішніх справ і в структурі міністерства фінансів. Останній варіант, італійський, є унікальним для Європи. Часткова інтеграція функцій, які стосуються бюджетних зборів, можлива в рамках спільних структур, що поєднують податкові та митні служби. Однак і у такому випадку така інтегрована структура зазвичай адміністративно підпорядкована міністерству фінансів.

Проблема інтеграції пов'язана з різноманітністю економічних злочинів, характер яких достатньо динамічно змінюється і доповнюється новими способами здійснення правопорушень. Порухення податкового і митного законодавства становить тільки частину економічної злочинності. Такі види, як отримання монопольних надприбутків, порушення правил конкуренції, шахрайство, кіберзлочинність, порушення споживчих норм і стандартів, фальсифікація бухгалтерської звітності однаковою мірою важко віднести як до традиційної компетенції міністерства внутрішніх справ, так і міністерства фінансів або іншої урядової структури. Взагалі, на сьогодні основним критерієм віднесення злочинних дій до економічних є не суб'єкт злочину і не об'єкт посягання, а спосіб (метод) їх вчинення і приховання [3, с. 38].

Не вдаючись в глибоку дискусію щодо моделі функціонування правоохоронних органів по боротьбі з економічною злочинністю, зазначимо, що на нашу думку, Україна йде по правильному шляху їх реформування. Ліквідація податкової міліції та виключення з повноважень органів ДФС правоохоронних функцій і обмеження їх лише адмініструванням податків і

зборів позитивно вплине на розвиток бізнесу. Не секрет, що податкова міліція використовувалася як інструмент тиску на бізнес, не забезпечуючи виконання головних функцій – протидії податковій злочинності. Так, згідно статистичних даних Генеральної прокуратури України [37], у 2014 році органами податкової міліції було розпочато (обліковано) 1 902 кримінальних проваджень щодо умисного ухилення від сплати податків, зборів та єдиного внеску (ст. 212, 212-1 КК України). В той же час, у 2014 році, слідчими податкової міліції про підозру повідомлено у 235 провадженнях (питома вага 6,5% проваджень), а до суду з обвинувальним актом передано лише 49 проваджень (питома вага 1,4% проваджень від загальної кількості 3 589 (розпочато у 2014 році 1 902 + 1 687 по яких ще не прийнято рішення)).

Податкова міліція наразі інтегрована в ДФС України, що дозволяє використовувати її як засіб фіскального тиску. Наприклад, при спонуканні до податкового компромісу. За повідомленням на сайті ДФС України: «... Серед платників податків, що забажали скористатись перевагами застосування податкового компромісу, виявилось чимало суб'єктів господарювання щодо яких слідчими податкової міліції провадилось досудове слідство за фактами ухилення від сплати податків. ... На сьогоднішній день в результаті досягнення податкового компромісу закрито 170 кримінальних проваджень, по яким до бюджету сплачено майже 131 млн. грн» [154].

Кількість кримінальних проваджень у справах про ухилення від сплати податків свідчить скоріше про те, що більшість з них розпочинається у випадках, коли власне ухилення немає, тобто явно відсутній склад злочину за ст. 212 КК України. Найчастіше зустрічаються випадки донарахування в результаті звичайної податкової перевірки, коли оскарження таких донарахувань ще триває і відсутнє узгодження, або, у разі програшу спору і узгодження зобов'язання, відповідні суми повністю сплачені платником податків у строки встановлені Податковим кодексом для таких випадків.

Державна судова адміністрація України у п. 51 розділу 2 звіту судів першої інстанції про розгляд справ в порядку адміністративного судочинства у

2014 році [154] повідомляє, що за позовами платників податків з приводу сплати певного виду податку, збору, платежу за цей рік винесено 16 805 судових рішень на загальну суму 3,8 млрд. грн., з них на користь платників податків 12 847 судових рішень або на 3,1 млрд. грн. Таким чином у 2014 році 76,4 % судових рішень в цій категорії спорів або 81% у грошовому вигляді були винесені на користь платників податків.

Наведені статистичні дані свідчать про неефективність роботи податкової міліції і необхідність реформування органів розслідування. Додатково зазначимо, що все більш значна частина економічних злочинів вчиняється проти приватних або публічних корпорацій, фінансових установ їхніми власними співробітниками, клієнтами або партнерами. Викриття більшості таких злочинів здійснюється власними службами безпеки корпорацій і фінансових установ, і тільки після цього інформація передається до правоохоронних органів. Нав'язування бізнесу правоохоронного захисту з боку держави у таких випадках може бути контрпродуктивним для розвитку економіки.

Вважаємо, що процес виявлення та розслідування економічних злочинів повинен бути зосереджений в межах повноважень одного правоохоронного органу, який би перебував у віданні Міністерства внутрішніх справ України, структурно відокремлений і незалежний від органів ДФС, міністерства фінансів чи інших контролюючих органів.

Відповідаючи на питання: «чим забезпечувати?», зазначимо, що завданням криміналістичної методики є забезпечення специфічними методами та прийомами протидії злочинності та удосконалення досудового і судового слідства з метою виконання завдань кримінального судочинства.

Як нами вже зазначалося методико-криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів повинно полягати не лише у розробці та вдосконаленні засобів і методів розслідування цієї групи злочинів, а й у виявленні латентних злочинів. Дослідження цієї проблеми вимагає міжнаукової взаємодії, участі криміналістів, кримінологів, фахівців інших юридичних

галузей знань разом з економістами, математиками, кібернетиками тощо [114, с. 48]. Так, наприклад, використання економічних методів порівняльного аналізу допомагає виявити економічні злочини, застосування поліграфа є новим і недостатньо розробленим напрямком розслідування, проте його використання дозволяє встановити невідомі слідству обставини тощо.

Оновлення методик розслідування економічних злочинів, приведення їх у відповідність до потреб сучасності, вивчення нових тенденцій економічної злочинності і їх врахування в наукових рекомендаціях для органів розслідування є основним завданням методико-криміналістичного забезпечення.

Методико-криміналістичне забезпечення до стадії власне розробки методик розслідування злочинів повинно пройти певні етапи (стадії). Ці етапи дозволять виявити проблеми, які існують під час розслідування економічних злочинів, та врахувати їх при розробці окремих методик розслідування окремих видів економічних злочинів.

Ми вважаємо, що до розробки методики розслідування окремих видів злочинів методико-криміналістичне забезпечення повинно пройти такі п'ять стадій.

Перша стадія – вивчення стану економічної злочинності в державі (криміногенної обстановки).

Друга стадія – аналіз законодавства України, яке встановлює кримінальну відповідальність за вчинення економічних злочинів.

Третя стадія – вивчення та систематичного узагальнення слідчої, судової, експертної практики розслідування економічних злочинів.

Четверта стадія – аналіз процесуального законодавства та виявлення процесуальних проблем, які існують під час розслідування економічної злочинності.

П'ята стадія – розробка криміналістичних аспектів подолання високої латентності економічної злочинності.

І нарешті останньою стадією є розробка найбільш ефективних методів і засобів розкриття і розслідування економічних злочинів, яке здійснюється на основі всіх стадій вивчення та аналізу проблем існування економічної злочинності в державі.

Вивчення стану економічної злочинності в державі вже було розкрито нами в першому розділі. Додатково зазначимо, що головним результатом (висновком) дослідження на цьому етапі є те, що економічна злочинність в державі щороку зростає. В останні роки вона набула загрозливих для економіки країни в цілому розмірів, фактично обсяг тіньової економіки держави перевищує обсяг легальної економіки. Лише 10-11% розпочатих кримінальних проваджень по економічних злочинах завершуються успішним розслідуванням – винесенням обвинувального вироку суду. З викладеного можна зробити висновок про наявність проблем з розкриттям і розслідуванням цієї категорії злочинів, пов'язаних в тому числі і з незадовільним рівнем методико-криміналістичного забезпечення їх розслідування.

Аналізуючи законодавство України, яке встановлює кримінальну відповідальність за вчинення економічних злочинів, зазначимо, що наступною проблемою методико-криміналістичного забезпечення злочинів є постійні зміни кримінального законодавства, яким передбачені економічні злочини: декриміналізація окремих діянь, зменшення тяжкості злочинів, зміна видів покарання тощо. Все це обумовлює і певні зміни в методиці розслідування злочинів. Наприклад, зменшення тяжкості злочину впливає на можливість використовувати при його розслідування негласні слідчі (розшукові) дії. Скасування повноваження слідчого (прокурора) по ініціюванню проведення перевірок та ревізій фінансово-господарської діяльності підприємства ускладнює процес доказування певних обставин кримінального правопорушення тощо.

Такі постійні зміни державної політики щодо криміналізації економічних правопорушень, процесу розслідування, повноважень органів

розслідування потребують адаптації вже існуючих та розробки нових методик розслідування окремих видів економічних злочинів.

Наприклад, у 2012 році Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» [105] від 15 листопада 2011 року №4025-VI (набрав чинності 01 червня 2012 року) було декриміналізовано такі діяння, як: порушення порядку зайняття господарською діяльністю на діяльністю з надання фінансових послуг (ст. 202); зайняття забороненими видами господарської діяльності (ст. 203); ухилення від повернення виручки в іноземній валюті (ст. 207); незаконне відкриття та використання за межами України валютних рахунків (ст. 208); порушення правил здачі дорогоцінних металів дорогоцінного каміння (ст. 214); підроблення знаків поштової оплати і проїзних квитків (ст. 215); незаконне виготовлення, збут або використання державного пробірної клейма (ст. 217); фіктивне банкрутство (ст. 218); приховування стійкої фінансової неспроможності (ст. 220); незаконні дії у разі банкрутства (ст. 221); розміщення цінних паперів без реєстрації їх випуску (ст. 223); обман покупців та замовників (ст. 225); фальсифікація засобів вимірювання (ст. 226); примушування до антиконкурентних узгоджених дій (ст. 228); незаконні дії щодо приватизаційних паперів (ст. 234); недотримання особою обов'язкових умов щодо приватизації майна (ст. 235). Більшість з зазначених діянь цим же законом перенесено в Кодекс України про адміністративні правопорушення і визнано адміністративними проступками. Відповідно і методики розслідування цих видів злочинів втратили свою актуальність. Всі кримінальні справи, які було відкрито за цими статтями, підлягали закриттю.

Іншим яскравим прикладом необхідності постійної адаптації методико-криміналістичного забезпечення до постійних змін кримінальної політики держави стало зайняття гральним бізнесом. Так, в 2009 році його було заборонено в Україні. Кримінальні справи за незаконне зайняття цим бізнесом порушувалися і розслідувалися за ст. 203 КК України. Проте з 2011 року КК

України було доповнено ст. 203-2 КК України – зайняття гральним бізнесом. Цей злочин було віднесено до злочинів невеликої тяжкості. Відповідно необхідною була розробка і нової методики його розслідування. В подальшому, як зазначено нами вище, у 2012 році ст. 203 декриміналізовано, а тому частину «старих» кримінальних справ про зайняття гральним бізнесом (порушених до доповнення КК статтею 203-2) було закрито.

В подальшому цим же Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» було змінено ст. 12 КК України щодо класифікації злочинів. Тяжкість злочину почала визначатися і за розміром штрафу, який може бути призначений за його вчинення. Відповідно зайняття гральним бізнесом було віднесено до особливо тяжких злочинів, а отже можливості його розслідування значно розширилися, зокрема, щодо застосування негласних слідчих (розшукових) дій, запобіжних заходів тощо [136, с. 120].

Цим же Законом аналогічно змінено види та розміри покарань за вчинення інших господарських злочинів, що також потягло за собою зміну тяжкості злочинів, а отже і необхідність зміни методики їх розслідування.

Третя стадія – вивчення та систематичного узагальнення слідчої, судової, експертної практики розслідування економічних злочинів.

Автором проведено анкетування та інтерв'ювання практичних працівників: слідчих національної поліції, які проводять розслідування економічних злочинів, та прокурорів за для виявлення практичних проблем, які виникають в них при розслідуванні цієї групи злочинів. В ході такого анкетування вдалося виявити труднощі, які виникають під час практичної діяльності та запропонувати шляхи їх вирішення. Вказані питання розкриті нами в другому розділі щодо використання спеціальних знань в ході розслідування та в першому питанні цього розділу щодо практичних проблем, які виникають під час проведення окремих слідчих (розшукових) та інших

процесуальних дій, які найчастіше проводяться під час розслідування цієї категорії злочинів.

Крім того, проведено дослідження матеріалів кримінальних проваджень, які перебувають в органах розслідування, а також матеріалів судової практики, доступної на порталі Судової влади України, а також архівних матеріалів кримінальних проваджень. Дослідження цих матеріалів дозволило встановити, яким чином слідчі судді, суди тлумачать та вирішують певні проблеми, а також позицію судів вищої ланки щодо погодження чи непогодження з позицією слідчого судді чи суду щодо вирішення того чи іншого питання.

Проведене дослідження дозволило сформулювати рекомендації щодо техніко- (включаючи експертне) та тактико-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів. Крім того, виявлені проблеми та надані в попередніх розділах рекомендації повинні бути враховані і при розробці окремих методик розслідування окремих економічних злочинів.

Четверта стадія – аналіз процесуального законодавства та виявлення процесуальних проблем, які існують під час розслідування економічної злочинності.

Реформування кримінального процесу України, результатом якого стало прийняття в 2012 році нового КПК України, внесло ряд концептуальних змін в процес розслідування злочинів. Такі трансформації не могли не відобразитися і на методиці розслідування економічних злочинів. Насамперед, мова йде про такі зміни, як скасування стадії порушення кримінальної справи, запровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій, зміна концепції прокурорського нагляду на процесуальне керівництво, зміна ролі оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі тощо.

Як слушно сьогодні зазначають в науці, суттєва зміна підходів до регламентації порядку досудового розслідування, повноважень його суб'єктів, правил провадження окремих слідчих дій та інші новації кримінального процесуального закону вимагають від криміналістичної науки перегляду багатьох усталених положень і рекомендацій, зокрема, у галузі методики

розслідування окремих видів злочинів, із метою їх приведення у відповідність до реалій практики [127, с. 237].

Отже найбільшого впливу на зміну методики розслідування економічних злочинів все ж внесло скасування стадії порушення кримінальної справи. Так, це суттєво вплинуло на підстави та особливості початку кримінального провадження, а отже і на сам процес розслідування цієї категорії злочинів. Існує ряд і інших проблем.

Зокрема, В. А. Журавель наголошує на проблемах початку досудового розслідування, пов'язаного із скасуванням стадії порушення кримінальної справи; невизначенням строків від внесення відомостей до ЄРДР і повідомленням особі про підозру; значною інтенсифікацією праці слідчого у перші 24 години з моменту надходження заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного його виявлення; відсутністю чітко встановлених строків проведення допиту підозрюваного після повідомлення йому про підозру; ускладненістю процесуальної регламентації провадження обшуку; суперечливістю регламентації пред'явлення для впізнання [40, с. 253].

Введення інституту негласних слідчих (розшукових) дій призвело фактично до включення результатів негласної таємн діяльності в кримінальний процес України. Так, якщо процес ведення оперативно-розшукової діяльності раніше не розроблявся криміналістикою, то на сьогодні доповнення КПК України новим розділом про негласні слідчі (розшукові) дії вимагає врахування в методиці розслідування економічних злочинів також і особливостей проведення цих негласних слідчих (розшукових) дій на початковому та подальшому етапах розслідування.

Зміна видів слідчих (розшукових) дій, зміна порядку їх проведення, доповнення процесу новими процесуальним діями, розширення одних і скасування інших повноважень слідчого, зміни в особливостях використання спеціальних знань без сумніву вплинули на формування методики розслідування економічних злочинів і також потребують врахування при

розробці методики їх розслідування, зокрема щодо особливостей розслідування на початковому та подальшому етапах. Зокрема, як нами вже зазначалося, скасування повноважень слідчого щодо призначення ревізії чи перевірки фінансово-господарської діяльності підприємства ускладнило процес доказування наявності та розміру збитків, заподіяних економічним правопорушенням.

П'ята стадія – розробка криміналістичних аспектів подолання високої латентності економічної злочинності.

Перш за все необхідно встановити причини такої високої латентності. Частково це питання вже було предметом нашого дослідження в попередніх розділах. Узагальнюючи, зазначимо, що головною причиною високої латентності цієї групи злочинів є глибока корупція у всіх органах державної влади по всій вертикалі влади, включаючи правоохоронні органи, адже отримуючи неправомірну вигоду за «прикривання» злочинних дій економічного характеру представник влади сам зацікавлений в тому, щоб інформація про певний злочин не була розголошена. Так, проводячи перевірку фінансово-господарської діяльності і встановивши певні порушення (неправомірне отримання податкового кредиту, надмірне відшкодування ПДВ з бюджету, ухилення від сплати податків, заниження суми доходів підприємства тощо) корумпований працівник контролюючого органу сам вкаже керівнику підприємства на недоліки в бухгалтерському обліку і порадить, яким чином «підкорегувати» документи, щоб уникнути кримінальної відповідальності за такі порушення.

І нарешті остання стадія – розробка найбільш ефективних методів і засобів розкриття і розслідування економічних злочинів.

Враховуючи результати дослідження на викладених вище стадіях, окресливши тенденції останніх років, пов'язані з реформуванням як кримінального процесу, так і сфери економічної злочинності зазначимо наступне.

Як зазначає Р. Л. Степанюк, дискусійними в галузі розробки криміналістичних методик залишаються: а) класифікація окремих криміналістичних методик за призначенням; б) структура методики розслідування певного виду (групи) злочинів; в) формування й реалізація комплексних методик розслідування; г) питання етапізації процесу розслідування за чинним КПК України; д) необхідність включення до окремих методик розслідування особливостей тактики негласних слідчих (розшукових) дій; е) проблеми формування методик судового розгляду кримінальних справ [127, с. 240]. Сучасний стан і перспективи розвитку криміналістичних методик досліджені також і в інших наукових працях [39; 50; 132; 131; 133; 172; 41; 44; 42; 134; 135; 72; 9; 115 та ін.].

Починаючи з класифікації криміналістичних методик, зазначимо, що до сьогодні в науковій літературі немає єдності щодо такої класифікації. В криміналістиці сформувалися два основні підходи щодо цього питання: згідно з першим підходом ця класифікація може бути лише складною і вміщувати різні рівні (від окремого до загального). Прихильники другого схиляються до універсальної класифікації і виокремлюють: базову, прості (видові, підвидові), ускладнені або групові (родові, міжродові, комплексні) методики розслідування [39, с. 92-94].

На нашу думку, для формування методики розслідування економічних злочинів більш прийнятним є другий підхід, оскільки ці злочини розпорошені по різних розділах КК України і для систематизації методик розслідування недостатньо класифікації за рівнями. Проте ми не виключаємо можливості систематизації окремих методик розслідування щодо певної категорії діянь за ступенем загальності (від найбільш загальної до найбільш вузької). Наприклад, методика розслідування злочинів у сфері господарської діяльності – методика розслідування злочинів у сфері неплатоспроможності та банкрутства – методика розслідування доведення банку до неплатоспроможності.

В останні роки почастишали спроби формування комплексних методик розслідування, виокремлення яких пояснюється доцільністю розробки

рекомендацій з розслідування різних за кримінально-правовою кваліфікацією діянь, які вчинюються у єдиному ланцюзі, тобто мають характер складної системної злочинної діяльності [71, с. 350]. Вважаємо цей напрямок дуже перспективним для створення ефективних методик (програм) розслідування складних за механізмом вчинення економічних злочинів (включаючи транскордонну злочинність).

Досі точаться дискусії і щодо структури методики розслідування злочинів, етапізації процесу досудового розслідування в криміналістичній методиці, включення до методики розслідування окремих видів злочинів тактики проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Вважаємо, що для формування методики розслідування економічних злочинів доцільно використовувати сформовану і обґрунтовану в криміналістиці структуру криміналістичної методики, яка включає в себе: криміналістичну характеристику злочину; особливості початку кримінального провадження та обставини, що підлягають встановленню під час розслідування; типові слідчі ситуації та версії, які висуваються та перевіряються на початковому і подальшому етапах розслідування, та відповідні їм алгоритми розслідування; організаційно-тактичні засади проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій на початковому та наступному етапах розслідування; особливості використання спеціальних знань в ході розслідування; особливості взаємодії слідчого з правоохоронними та іншими державними органами, підприємствами, установами, організаціями та громадянами при розслідуванні [116, с. 19]. При цьому, методика розслідування окремих видів злочинів повинна постійно оновлюватися та враховувати особливості кримінальної політики держави, особливості нового кримінального процесу, реформи органів кримінальної юстиції тощо. Тому організаційно-тактичні засади провадження негласних слідчих (розшукових) дій в розслідуванні, повинні стати невід'ємною частиною оновлених методиках розслідування окремих видів злочинів.

Важливою тенденцією сьогодні є також розширення сфери застосування криміналістичних методик не лише щодо досудового розслідування, а й до судового розгляду кримінальних справ, що відображається в наукових роботах [57]. Така ініціатива є прогресивною з точки зору того, що всі отримані в ході досудового розслідування фактичні дані обов'язково підлягають безпосередньому дослідженню судом і отримують остаточну оцінку суду як докази [171, с. 206-211]. Відповідно під час судового розгляду суддя може використовувати ряд рекомендацій криміналістики для встановлення обставин, які підлягають доказуванню в конкретному кримінальному провадженні. Проте, на нашу думку, немає необхідності створювати методики судового розгляду окремих видів чи категорій злочинів, слід обмежитися заснованими на досягненнях криміналістики рекомендаціями для суду щодо проведення певних процесуальних дій. Тобто у цьому випадку мова йде не про новий вид окремих криміналістичних методик, а про криміналістичне забезпечення судового розгляду.

Однією з нових тенденцій є криміналістичне забезпечення діяльності адвоката, а також процесу доказування, яке розглядається як щодо сторони захисту, так і щодо сторони обвинувачення. Зокрема в окремих науково-практичних виданнях України цьому питанню присвячено окрему рубрику [15]. Це пов'язано знову ж таки з переформатуванням кримінального процесу і визнанням сторони захисту активним учасником процесу доказування.

Водночас методика розслідування окремих видів злочинів розробляється за для забезпечення методами та прийомами протидії злочинності органів, які ведуть боротьбу зі злочинністю. Мета ж захисту, виходячи з аналізу норм ч. 1 ст. 47 КПК України, полягає в забезпеченні дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого. Для захисника предмет доказування обумовлюється спростуванням відповідних обставин, встановлених стороною обвинувачення, або ж встановленням обставин, що

можуть покращити процесуальне становище підзахисного на досудовому розслідуванні [124, с. 54]. Тому щодо сторони захисту доцільно говорити про криміналістичне забезпечення її діяльності лише з точки зору доказування.

Підсумовуючи викладене вище щодо методико-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів, зазначимо, що сьогодні актуальними напрямками її розвитку є формування сучасних науково обґрунтованих рекомендацій з розслідування окремих груп та видів економічних злочинів за оновленим змістом та структурою з урахуванням останніх змін, які сталися кримінально-правовому регулюванню економічної злочинності, змін у кримінальному процесі, у економіці країни, а також тенденцій та реформ, які ще не завершилися, проте вже мають вплив на процес розслідування цих кримінальних правопорушень.

Перспективними, на нашу думку, є подальші наукові дослідження, спрямовані на розробку та впровадження в практичну діяльність комплексних методик розслідування економічних злочинів, включаючи економічні правопорушення транскордонного характеру з залученням організованих злочинних угруповань міжнародного характеру, мережі інтернет, найновіших досягнень у галузі комп'ютерної техніки. Щодо розробки окремих методик розслідування певного виду економічних злочинів перспективними дослідженнями повинні стати впровадження особливостей тактики негласних слідчих (розшукових) дій, використання міжнародної правової допомоги в розслідуванні, застосування поліграфа для встановлення певних обставин кримінального правопорушення, створення методичних рекомендацій як для досудового розслідування, так і для судового розгляду кримінальних проваджень.

Враховуючи викладене вище, можемо виділити такі перспективні напрямки формування криміналістичних методик розслідування економічних злочинів:

а) загальної міжвидової комплексної методики розслідування економічних злочинів, яка включатиме в себе відповідно до запропонованої

нами класифікації економічних злочинів всі кримінальні правопорушення економічної спрямованості;

б) спеціальних комплексних групових методик розслідування окремих груп економічних злочинів: а саме: злочини у сфері господарської діяльності; злочини у сфері банківської діяльності та фінансових відносин; злочини, пов'язані з порушенням бюджетного законодавства; злочини у сфері оподаткування; злочини у сфері захисту від монополізму та недобросовісної конкуренції; злочини у сфері обслуговування населення; злочини у сфері приватизації; окремі корупційні та службові злочини, якщо вони містять перелічені нами у першому розділі ознаки економічних злочинів;

в) видових та особливих (окремих) методик розслідування економічних злочинів за видом злочину, передбаченим в особливій частині КК України (методика розслідування ухилення від сплати податків, зайняття гральним бізнесом, доведення до банкрутства тощо) або за певними підставами (ознаками), визначеними в КК України щодо окремого виду злочину (внесення в звітність банку, яка подається до Фонду гарантування вкладів, завідомо неправдивих відомостей; умисне пошкодження або знищення бази даних про вкладників (ст. 220-1 КК України)).

г) позавидових методик розслідування економічних злочинів, сформованих за певними ознаками (вчинених організованими злочинними групами; на транскордонному рівні; з використанням мережі Інтернет; з використанням міжнародних платіжних систем тощо).

Висновки до розділу 3

Тактико-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів є другим елементом криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. Тактико-криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів

розглядається нами як діяльність зі створення умов для практичної реалізації, а також безпосередньої реалізації у кримінальних провадженнях наукових теоретичних положень та розроблених на їх основі практичних рекомендацій з організації та планування досудового розслідування, проведення окремих слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій, спрямованих на отримання, перевірку, оцінку і використання криміналістично значущої інформації, що в подальшому може бути визнана доказом у кримінальному провадженні.

Документи є основним джерелом доказів у кримінальних провадженнях про вчинення економічних злочинів. Більшість слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій спрямовані саме на пошук та вилучення документів. Найбільш результативними діями, спрямованими на отримання таких документів під час розслідування є тимчасовий доступ до документів та обшук.

Тимчасовий доступ до документів є новим засобом доказування, який з'явився з прийняттям в 2012 р. КПК України, тому на практиці виникає ряд проблем з його застосуванням. Нами пропонується виділяти типові слідчі ситуації тимчасового доступу до документів, що проводиться у кримінальних провадженнях про економічні злочини стороною обвинувачення, відповідно до яких і формувати тактичні рекомендації щодо його проведення.

Такими типовими слідчими ситуаціями є наступні: 1) тимчасовий доступ до документів проводиться в особи, яка не створює конфліктної ситуації під час проведення заходу; підстави вважати, що необхідні документи не будуть видані, можуть бути приховані чи знищені – відсутні; 2) є підстави вважати, що особа, у володінні якої знаходяться документи, не здійснить передачу документів добровільно; 3) є підстави вважати, що особа, у володінні якої знаходяться документи, намагатиметься змінити або знищити відповідні документи.

В цілому врегульована нормами кримінального процесуального закону процедура здійснення тимчасового доступу до речей документів є позитивним кроком вітчизняного законодавця на шляху до наближення правового

регулювання кримінально-процесуальної діяльності до міжнародних стандартів та більш високого рівня забезпечення прав особи.

Обшук з прийняттям КПК 2012 р. також зазнав значної трансформації. Більшість змін відповідають міжнародній практиці і носять позитивний характер. Водночас залишається досить багато практичних проблем під час його провадження. При розслідуванні економічних злочинів найчастіше під час обшуку вилучають документи. Складним для органів розслідування є чітке, повне та правильне формулювання в клопотанні про дозвіл на обшук переліку документів, які необхідно знайти та вилучити. Часто слідчий обмежується загальним формулюванням «бухгалтерські», «фінансово-господарські» документи за певний період часу. Проте нечіткість формулювання призводить до того, що слідчому в подальшому потрібно доводити значимість таких документів для кримінального провадження.

Тому важливим є залучення спеціаліста до провадження обшуку як на стадії підготовки клопотання, так і під час обшуку. Саме спеціаліст допоможе слідчому вказати назви та обсяг документів, які потрібно відшукати. Безпосередньо під час проведення обшуку й вилучення документів у розслідуванні економічних злочинів спеціаліст-економіст, бухгалтер, аудитор може надати допомогу у встановленні необхідних документів, у визначенні найменування, комплектності й достатності їх обсягу. Крім того, спеціаліст допоможе в складенні протоколу обшуку й додатків до нього, пакуванні вилучених матеріалів тощо.

Завданням слідчого під час обшуку є чітка організація процесу обшуку та неухильне дотримання вимог закону, адже в іншому разі всі зібрані об'єкти можуть бути визнані недопустимим доказом.

Всі отримані в процесі розслідування документи підлягають огляду та вивченню слідчим. Особливістю розслідування економічних злочинів є те, що таке вивчення документів є аналітичною діяльністю, що безпосередньо не фіксується у процесуальних документах. Вивчення документів при розслідуванні економічних злочинів відрізняється від їхнього огляду тим, що:

а) весь масив документів аналізується у взаємозв'язку, а не кожний окремо, як при огляді; б) аналізу піддається значно більш широке коло документів ніж при огляді; в) ця діяльність не регулюється нормами КПК України, її результати не фіксуються в окремих процесуальних документах; г) вивчення документів проводиться на протязі всього досудового розслідування; г) якщо при огляді дослідженню підлягає в основному форма документів, то вивчення спрямоване, перш за все, на встановлення і оцінку певних даних, які містяться в їхньому змісті.

Розглядаючи питання методико-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів необхідно насамперед зауважити про те, що в Україні сьогодні дуже багато органів наділені функцією досудового розслідування економічних злочинів, їх повноваження дублюються, часто існує конфлікт підслідності (коли декілька органів починають розслідування одного факту економічного кримінального правопорушення), що не може не позначитися на якості та ефективності розслідування. Плани реформування органів, відповідальних за протидію економічній злочинності, активно обговорюються впродовж останніх років. Значною мірою, зміни вже відбуваються в рамках реформування центральних органів державної влади, зокрема, внаслідок створення Міністерства доходів і зборів України. Остаточна інституційна модель нової системи протидії економічній злочинності ще не сформована.

Не вдаючись в глибоку дискусію щодо моделі функціонування правоохоронних органів по боротьбі з економічною злочинністю, зазначимо, що на нашу думку, Україна йде по правильному шляху їх реформування. Ліквідація податкової міліції та виключення з повноважень органів ДФС правоохоронних функцій і обмеження їх лише адмініструванням податків і зборів позитивно вплине на розвиток бізнесу.

Процес виявлення та розслідування економічних злочинів повинен бути зосереджений в межах повноважень одного правоохоронного органу, який би перебував у віданні Міністерства внутрішніх справ України, структурно

відокремлений і незалежний від органів ДФС, міністерства фінансів чи інших контролюючих органів.

Зазначимо, що завданням криміналістичної методики є забезпечення специфічними методами та прийомами протидії злочинності та удосконалення досудового і судового слідства з метою виконання завдань кримінального судочинства. Оновлення методик розслідування економічних злочинів, приведення їх у відповідність до потреб сучасності, вивчення нових тенденцій економічної злочинності і їх врахування в наукових рекомендаціях для органів розслідування є основним завданням методико-криміналістичного забезпечення.

Методико-криміналістичне забезпечення до стадії власне розробки методик розслідування злочинів повинно пройти певні етапи (стадії). Ці етапи дозволять виявити проблеми, які існують під час розслідування економічних злочинів, та врахувати їх при розробці окремих методик розслідування окремих видів економічних злочинів.

До розробки методики розслідування окремих видів злочинів криміналістичне забезпечення повинно пройти такі п'ять стадій: перша стадія – вивчення стану економічної злочинності в державі (криміногенної обстановки); друга стадія – аналіз законодавства України, яке встановлює кримінальну відповідальність за вчинення економічних злочинів; третя стадія – вивчення та систематичного узагальнення слідчої, судової, експертної практики розслідування економічних злочинів; четверта стадія – аналіз процесуального законодавства та виявлення процесуальних проблем, які існують під час розслідування економічної злочинності; п'ята стадія – розробка криміналістичних аспектів подолання високої латентності економічної злочинності.

Методика розслідування економічних злочинів в останні роки набуває характеру комплексної, що пов'язано з доцільністю розробки рекомендацій з розслідування різних за кримінально-правовою кваліфікацією діянь, які

вчинюються у єдиному ланцюзі, складним механізмом взаємоузгоджених дій, тобто мають характер складної системної злочинної діяльності.

Сьогодні актуальними напрямками її розвитку є формування сучасних науково обґрунтованих рекомендацій з розслідування окремих груп та видів економічних злочинів за оновленим змістом та структурою з урахуванням останніх змін, які сталися кримінально-правовому регулюванню економічної злочинності, змін у кримінальному процесі, у економіці країни, а також тенденцій та реформ, які ще не завершилися, проте вже мають вплив на процес розслідування цих кримінальних правопорушень.

Перспективними, на нашу думку, будуть подальші наукові дослідження, спрямовані на розробку та впровадження в практичну діяльність комплексних методик розслідування економічних злочинів, включаючи економічні правопорушення транскордонного характеру з залученням організованих злочинних угруповань міжнародного характеру, мережі інтернет, найновіших досягнень у галузі комп'ютерної техніки. Щодо розробки окремих методик розслідування певного виду економічних злочинів перспективними дослідженнями повинні стати впровадження особливостей тактики негласних слідчих (розшукових) дій, використання міжнародної правової допомоги в розслідуванні, застосування поліграфа для встановлення певних обставин кримінального правопорушення, створення методичних рекомендацій як для досудового розслідування, так і для судового розгляду кримінальних проваджень.

Враховуючи викладене вище, можемо виділити такі перспективні напрямки формування криміналістичних методик розслідування економічних злочинів:

а) загальної міжвидової комплексної методики розслідування економічних злочинів, яка включатиме в себе відповідно до запропонованої нами класифікації економічних злочинів всі кримінальні правопорушення економічної спрямованості;

б) спеціальних комплексних групових методик розслідування окремих груп економічних злочинів: а саме: злочини у сфері господарської діяльності; злочини у сфері банківської діяльності та фінансових відносин; злочини, пов'язані з порушенням бюджетного законодавства; злочини у сфері оподаткування; злочини у сфері захисту від монополізму та недобросовісної конкуренції; злочини у сфері обслуговування населення; злочини у сфері приватизації; окремі корупційні та службові злочини, якщо вони містять перелічені нами у першому розділі ознаки економічних злочинів;

в) видових та особливих (окремих) методик розслідування економічних злочинів за видом злочину, передбаченим в особливій частині КК України (методика розслідування ухилення від сплати податків, зайняття гральним бізнесом, доведення до банкрутства тощо) або за певними підставами (ознаками), визначеними в КК України щодо окремого виду злочину (внесення в звітність банку, яка подається до Фонду гарантування вкладів, завідомо неправдивих відомостей; умисне пошкодження або знищення бази даних про вкладників (ст. 220-1 КК України)).

г) позавидових методик розслідування економічних злочинів, сформованих за певними ознаками (вчинених організованими злочинними групами; на транскордонному рівні; з використанням мережі Інтернет; з використанням міжнародних платіжних систем тощо).

ВИСНОВКИ

Проведене криміналістичне дослідження дозволило вирішити наукову задачу – сформулювати теоретичні засади та практичні рекомендації, спрямовані на удосконалення криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів. Обґрунтовано низку теоретичних положень і рекомендацій, що мають теоретичне та практичне значення, зокрема:

1. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів – це науково-дослідна, навчально-методична та організаційна діяльність відповідних суб'єктів зі створення належних умов для практичної реалізації методів, прийомів, засобів криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики, а також їх безпосередня реалізація у кримінальному провадженні, спрямована на виконання його завдань.

2. Зміст криміналістичного забезпечення полягає у постійній розробці нових та удосконаленні вже існуючих методів, прийомів, засобів криміналістичної техніки, тактики й методики, що ґрунтуються на загальнотеоретичних засадах криміналістики, впровадженні криміналістичних знань та засобів у практичну діяльність правоохоронних, правозахисних та судових органів через набуття та удосконалення професійних знань і навичок суб'єктами їх застосування.

Етапами (стадіями) криміналістичного забезпечення розслідування є наукова розробка та удосконалення криміналістичних технічних, тактичних і методичних засобів, методів, способів їх застосування тощо в межах науки криміналістики; набуття професійних знань і навичок їх застосування суб'єктами кримінального процесу в ході навчання, підвищення професійної кваліфікації, обміну досвідом тощо; безпосередня їх реалізація суб'єктом у кримінальному провадженні.

3. Складовими системи криміналістичного забезпечення розслідування злочинів є техніко-криміналістичне забезпечення, тактико-криміналістичне забезпечення й методико-криміналістичне забезпечення розслідування.

4. Економічними злочинами є: злочини у сфері банківської діяльності та фінансових відносин: ст.ст. 200, 218-1, 219, 220-1, 220-2, 222, 222-1, 223-1, 223-2, 224, 231, 232, 232-1, 232-2 КК України (а також інші злочини, якщо їх вчинення пов'язане з посяганням на фінансові ресурси банків чи інших фінансових установ або з використанням цих установ: ст.ст. 209, 361-363-3, 190, 191 КК України); злочини, пов'язані з порушенням бюджетного законодавства: ст.ст. 210, 211 (до цієї групи можуть бути віднесені і злочини, передбачені ст.ст. 191, 222, 364, 365, 366, 367, 368 КК України тощо, якщо вони вчиняються на стадії виконання бюджету за видатками, тобто пов'язані з використанням бюджетних коштів); злочини у сфері оподаткування: ст.ст. 212, 212-1 КК України (а також інші злочини, якщо вони спрямовані проти податкової системи та на заподіяння шкоди у вигляді ненадходження податків, зборів (інших обов'язкових платежів: ст.ст. 201, 204, 205, 209, 213, 216, 219, 222, 358, 366 КК України); злочини у сфері приватизації: ст. 233 КК України; злочини суб'єктів господарювання, вчинені під час здійснення ними господарської діяльності (власне господарські злочини у вузькому розумінні): ст.ст. 199, 203-1, 203-2, 204, 205, 205-1, 213, 216, 219, 222, 227, 229 та інші злочини, якщо вони вчинені суб'єктом господарювання під час здійснення своєї господарської діяльності. Окремі корупційні злочини (ст.ст. 364, 365, 365-2, 368, 368-2 КК України та ін.) також можуть бути віднесені до економічних злочинів.

5. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів – це діяльність зі створення належних умов для практичного застосування сучасних технічних засобів, наукових положень та практичних рекомендацій їх застосування, а також власне застосування цих сучасних технічних засобів, наукових положень та практичних рекомендацій в ході розслідування економічних злочинів.

Завданнями техніко-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів є: фіксація ходу і результатів проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів у кримінальних провадженнях про економічні злочини; виявлення,

фіксація, вилучення, огляд та попереднє дослідження документів та інших об'єктів (слідів злочину), що в подальшому можуть бути визнані доказами у кримінальних провадженнях про економічні злочини; формування й використання систем криміналістичної реєстрації; проведення криміналістичних досліджень документів та інших судових експертиз.

6. Сучасні криміналістичні дослідження документів у кримінальних провадженнях про економічні злочини являють собою ТКДД, комп'ютерно-технічні та почеркознавчі дослідження документів. Їх питома вага у кримінальних провадженнях вказаної категорії становить близько 80% експертних досліджень.

7. Типовими завданнями, що вирішуються проведенням комплексного дослідження документів у кримінальних провадженнях про економічні злочини є: виявлення ознак підробки роздрукованого документа (співставлення електронного документа з його друкованою матеріальною копією); встановлення ознак та способу підробки електронного документа (виявлення фактів втручання у програмне забезпечення, електронний файл з допомогою, якого створювався документ чи накладався електронний цифровий підпис), а також способу втручання в електронний файл; встановлення ознак та способу підробки друкованого документа (виготовлення шляхом монтажу з застосуванням копіювально-розмножувальної, комп'ютерної техніки, спеціальних комп'ютерних програм adobe photoshop, paint.net тощо); встановлення ознак та способу підробки відтисків печаток та штампів у паперових документах; встановлення вихідних файлів, на основі яких створений досліджуваний друкований документ (файли-копії, зразки на комп'ютері чи носіях інформації, скановані документи, комп'ютерні програми чи їх компоненти, які використовувалися для створення документа, який наданий на дослідження); встановлення послідовності виконання частин документа, внесення реквізитів в документ та інші.

8. Типовими причинами невизнання судом доказами у кримінальних провадженнях про економічні злочини висновків експерта за проведеними

криміналістичними дослідженнями документів є: встановлення порушень законності отримання таких документів стороною обвинувачення (понад 80% виявлених випадків); розбіжність висновку експерта з іншими доказами у кримінальному провадженні (6% виявлених випадків); розбіжність висновків двох досліджень одного об'єкта (8%); відсутність окремих реквізитів у висновку експерта, у більшості випадків – підпису експерта (2%); відсутність підтвердженої кваліфікації експерта (менше 1%) та інші. Встановлені випадки, у яких суд дійшов висновку про необхідність призначення повторної комплексної техніко-криміналістичної та судово-почеркознавчої експертизи без оцінки висновку експерта первинної експертизи та не зазначивши в ухвалі підстав для призначення повторної.

9. Іншими видами експертних досліджень, що проводяться у кримінальних провадженнях про економічні злочини є: судово-економічна експертиза (бухгалтерська, фінансово-кредитна та фінансово-економічна), психологічна, дактилоскопічна та ін. У непроцесуальній формі спеціальні знання у кримінальних провадженнях про економічні злочини використовуються у вигляді консультацій спеціалістів (бухгалтерів, аудиторів, програмістів та ін.).

Недоцільним є виключення зі змісту ч. 2 ст. 40 КПК України повноваження слідчого призначати ревізії та перевірки в кримінальному провадженні (п. 4), оскільки призначення економічних експертиз без попереднього проведення документальної перевірки або за умов неякісного її проведення не є можливим, а проведення ревізійних дій (визначення експертами-економістами будь-яких економічних показників без попереднього проведення документальних перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктом контролю) не належить до завдань економічної експертизи.

10. На підставі системного аналізу проблем практики, виокремлення типових слідчих ситуацій провадження процесуальних дій, сформульовані криміналістичні рекомендації тактичного й організаційного характеру провадження обшуку, огляду та тимчасового доступу до документів.

11. Шляхами вирішення проблемних аспектів у сфері розробки криміналістичних методик та забезпечення ними практичних працівників є такі: систематичне проведення науково-практичних заходів із залученням провідних науковців та практиків, які спеціалізуються на розслідуваннях економічних злочинів, їх заохочення до активної участі у таких заходах; обрання об'єктом обговорення на таких заходах практичних проблем розслідування економічних злочинів; створення інформаційної бази наукових даних з проблем розслідування економічних злочинів; запровадження практики обов'язкової апробації результатів дисертаційних досліджень у вигляді методичних рекомендацій практичним працівникам з розслідування економічних злочинів; забезпечення науково-практичною літературою з розслідування економічних злочинів практичних працівників та ін.

12. Перспективними напрямками методико-криміналістичного забезпечення розслідування економічних злочинів є формування: загальної міжвидової комплексної методики розслідування економічних злочинів, яка включатиме в себе відповідно до встановлених видів економічних злочинів всі кримінальні правопорушення економічної спрямованості; спеціальних комплексних групових методик розслідування окремих груп економічних злочинів; видових та особливих (окремих) методик розслідування економічних злочинів за видом злочину, передбаченим в особливій частині КК України (методика розслідування ухилення від сплати податків, зайняття гральним бізнесом, доведення до банкрутства тощо) або за певними підставами (ознаками), визначеними в КК України щодо окремого виду злочину (внесення в звітність банку, яка подається до Фонду гарантування вкладів, завідомо неправдивих відомостей; умисне пошкодження або знищення бази даних про вкладників (ст. 220-1 КК України)); позавидових методик розслідування економічних злочинів, сформованих за певними ознаками (вчинених організованими злочинними групами; на транскордонному рівні; з використанням мережі Інтернет; з використанням міжнародних платіжних систем тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батюк О. В. Розслідування злочинів, учинених у пенітенціарних закладах: відповідно до кримінально-процесуального законодавства / О. В. Батюк // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 149-154.
2. Бахин В. П. Следственные ситуации как основа разработки конкретных методик расследования преступлений / В. П. Бахин // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования преступлений: матер. конф. – М.: Всесоюз. коорд. бюро по пробл. криминалист., 1973. – С. 94-95.
3. Бекряшев А. К. Теневая экономика и экономическая преступность / А. К. Бекряшев, И. П. Белозеров, Н. С. Бекряшева. – Омск: Омский государственный университет, 2000. – 459 с.
4. Белкин Р. С. Курс криминалистики / Р. С. Белкин. – в 3-х т. – Т. 1 : Общая теория криминалистики. – М. : Юристъ, 1997. – 408 с.
5. Бусол О. Правові підстави застосування поліграфа в Україні / О. Бусол // Центр досліджень соціальних комунікацій: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuvip.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2097:pravovi-pidstavi-zastosuvannya-poligrafa-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350.
6. Великий тлумачний словник сучасної української / голов. ред. і уклад. В.Т. Бусол. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
8. Веліканов С. В. Питання розв'язання складних слідчих ситуацій у методиці розслідування злочинів / С. В. Веліканов // Актуальні проблеми криміналістики: матер. конф. – Харків: Гриф, 2003. – С. 140-143.

9. Весельський В. К. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. / авт. кол.: В. П. Бахін, В. К. Весельський, В. С. Кузьмічов та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужа. – К.: НАВС, 2010. – 560 с.

10. Вирок Євпаторійського міського суду Автономної Республіки Крим від 12 березня 2013 року у справі № 1/106/4/2013 // Єдиний державний реєстр судових рішень: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29937867>

11. Вирок Жовтневого районного суду м. Харкова від 15 червня 2016 року у справі № 639/6213/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58318809>.

12. Вирок Корольовського районного суду м. Житомира від 18 лютого 2014 року у справі № 296/7/12-к // Єдиний державний реєстр судових рішень: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37270845>.

13. Вирок Новозаводського районного суду міста Чернігова від 29 лютого 2016 року у справі №751/123/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56184783>.

14. Вирок Хмельницького міськрайонного суду від 13 січня 2015 року у справі №686/24628/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42402358>.

15. Вісник кримінального судочинства України. – 2016. – № 2. – 191 с.

16. Волынский А. Ф. Концептуальные основы технико-криминалистического обеспечения раскрытия и расследования преступлений: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / А. Ф. Волынский; Юридический институт МВД России. – М., 1999. – 65 с.

17. Волынский В. А. Закономерности и тенденции развития криминалистической техники: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук.: спец. 12.00.09 / В. А. Волынский. – М., 2001. – 46 с.
18. Волынский В. А. Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений: пособие / В. А. Волынский. – М.: ВНИИ МВД РФ, 1994. – 80 с.
19. Галаган В. І. Криміналістичне забезпечення проведення процесуальних дій у кримінальному судочинстві України / В. І. Галаган // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.– 2011. – Том 116. – С. 106-109.
20. Галаган В. І. Сутність криміналістичного забезпечення розкриття злочинів / В. І. Галаган // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 2001. – № 6. – С. 73–77.
21. Гонгало С. Й. Судова техніко-криміналістична експертиза документів: сучасні можливості дослідження та перспективи розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / С. Й. Гонгало; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2013 – 20 с.
22. Гонгало С. Сучасні можливості техніко-криміналістичної експертизи документів та перспективи її розвитку / С. Гонгало // Право України. – 2009. – № 10. – С. 162-169.
23. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве (Методологические вопросы): монографія / В. И. Гончаренко. – К.: Вища школа, 1980. – 157 с.
24. Гончаренко В. И. Научно-технические средства в следственной практике / В. И. Гончаренко. – К., 1984. – 60 с.
25. Гора І. В. Сучасні проблеми техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів органами Служби безпеки України / І. В. Гора // Криміналістика ХХІ століття: матер. між нар. наук.-практ. конф. – Харків, 2010. – С. 120-124.

26. Горячев Э. К. Тактико-криминалистическое обеспечение расследования преступлений / Э. К. Горячев, И. В. Тишутина. – М.: Юрлитинформ, 2006. – 128 с.

27. Грамович Г. И. Некоторые вопросы технико-криминалистического обеспечения уголовного судопроизводства / Г. И. Грамович // Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики: тезисы науч.-практ. конференции. – К., 1993. – С. 86-88.

28. Дановська І. І. Техніко-криміналістичне забезпечення процесу розкриття та розслідування злочинів: міжнародний досвід / І. І. Дановська // Міжнародне співробітництво ОВС у боротьбі з транснаціональною злочинністю: тези доп. міжнар. наук-теорет. конф. / Редкол: М. Г. Вербенський, В. Я. Горбачевський, Є. М. Моїсєєв, О. М. Джу́жа та ін. – К., 2010. – С. 68-70.

29. Демографічна та соціальна статистика. Правосуддя та злочинність. Правопорушення (1990-2015) / Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

30. Денисюк С. Ф. Криміналістичне забезпечення: проблеми визначення та шляхи їх подолання / С. Ф. Денисюк // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 281-285: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_4_44.

31. Денисюк С. Ф. Процес доказування на досудовому слідстві: криміналістичне забезпечення / С. Ф. Денисюк // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 227–231: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_37.

32. Дондик Н. Я. Прийом порівняння показників в економічному аналізі господарської діяльності підприємств та його криміналістична оцінка / Н. Я. Дондик // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 3. – С. 199-205.

33. Дроздов А. В. Развитие правовых взглядов на понятие и содержание криминалистического обеспечения расследования преступлений / А. В. Дроздов // Криміналістичний вісник. – 2013. – № 1 (19). – С. 63-70.
34. Економічними злочинами часів Януковича буде займатися новий спецдепартамент ГПУ. - Луценко / РБК-Україна: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/ekonomicheskimi-prestupleniyami-vremen-nukovicha-1479320419.html>.
35. Експертизи у судовій практиці / Т. М. Арсенюк, Ю. М. Беляк, В. І. Бояров та ін.; за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 388 с.
36. Європейський досвід організації системи протидії економічній злочинності. Аналітична записка: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1106/>.
37. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2014 року / Офіційний веб-сайт Генеральної прокуратури України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820.
38. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2015 року / Офіційний веб-сайт Генеральної прокуратури України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112171&libid=100820&c=edit&_c=fo#.
39. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія / В. А. Журавель. – Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2012. – 304 с.
40. Журавель В. А. Початок досудового розслідування: деякі процесуальні та організаційно-тактичні проблеми / В. А. Журавель // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2015. – Вип. № 1 (69). – С. 251–257.
41. Журавель В. А. Сучасні концепції формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів / В. А. Журавель // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 2. – С. 177-186.

42. Журавель В. А. Технології побудови окремих криміналістичних методик розслідування злочинів / В. А. Журавель // Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична. – 2015. – Вип. 2. – С. 305-315.

43. Журавель В. Окрема криміналістична методика: поняття та сфера застосування / В. Журавель // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 2. – С. 202-213.

44. Журавель В. Сучасні концепції формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів / В. Журавель // Вісник АПРН України. – 2007. – № 2 (49). – С. 177-187.

45. За результатами податкового компромісу до бюджету надійшло майже 359 млн. гривень / Офіційний портал Державної фіскальної служби України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/194554.html>.

46. Зернов С. И. Применение технико-криминалистических средств и методов при раскрытии и расследовании поджогов: учебное пособие / С. И. Зернов, А. И. Колмаков, А. В. Маковкин, И. А. Попов. – М. : ЭКЦ МВД России, 1998. – 112 с.

47. Золотых В. В. Проверка допустимости доказательств в уголовном процессе / В. В. Золотых. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1999. – 288 с.

48. Зуев Е. И. Криминалистику – на уровень современных задач борьбы с преступностью / Е. И. Зуев // Актуальные вопросы использования достижений науки и техники в расследовании преступлений органами внутренних дел (вопросы криминалистики): труды Академии МВД СССР. – М., 1990. – С. 9-12.

49. Иванов П. Ю. Порча земли: криминалистическое обеспечение расследования: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / П. Ю. Иванов. – Новгород, 2004. – 23 с.

50. Інформаційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції: монографія / кол. автор. В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, Г. К. Авдеева та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. – Х.: Видавнича агенція «Апостіль», 2017. – 260 с.

51. Іщенко А. В. Висвітлення слідчих ситуацій при викладанні криміналістики / А. В. Іщенко, Г. В. Щербакова // Актуальні проблеми криміналістики: матер. конф. – Харків: Гриф, 2003. – С. 41-44.
52. Іщенко А. В. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів (постановка проблеми) / А. В. Іщенко, В. В. Матвієнко // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 1998. – № 2. – С. 171–178.
53. Іщенко А. В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів: навч. посібник / А. В. Іщенко, І. О. Ієрусалимов, Ж. В. Удовенко. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 224 с.
54. Іщенко А. В. Цілі та завдання криміналістичного забезпечення слідчої діяльності / А. В. Іщенко, І. О. Ієрусалимов // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2006. – Вип. 4. – С. 195–201.
55. Карнеева Л. М. Доказательства в советском уголовном процессе: учеб. пособие / Л. М. Карнеева. – Волгоград, 1988. – 68 с.
56. Кирсанов З. И. Система общей теории криминалистики / З. И. Кирсанов. – М. : Акад. МВД РФ, 1992. – 172 с.
57. Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / І. І. Когутич; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2010. – 529 с.
58. Колесник В. А. Розвиток наукових уявлень про тактико-криміналістичне забезпечення діяльності правоохоронних органів / В. А. Колесник // Часопис Академії адвокатури України. – 2011. – № 13 (4). – С. 1–7.
59. Кони А. Ф. Собрание сочинений: в 8 т. / А. Ф. Кони. – М.: Юридическая литература, 1966. – Т. 1. – 617 с.
60. Коновалова В. Е Версия: концепция и функции в судопроизводстве: монография / В. Е. Коновалова. – Х. : Косум, 2000. – 176 с.
61. Корж В. П. Економічні злочини, що вчиняються в умовах ринкового господарювання: криміналістичний аналіз / В. П. Корж // Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право). – 2013. – № 2. – С. 107-114.

62. Костенко Р. В. Оценка уголовно-процессуальных доказательств: монография / Р. В. Костенко. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 152 с.
63. Кравченко А. А. Применение специальных познаний при раскрытии и расследовании преступлений / А. А. Кравченко, М. Г. Щербаковский. – Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. – 157 с.
64. Криминалистика: учебник / Отв. ред. Н. П. Яблоков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2005. – 781 с.
65. Криминалистика: учебник / под ред. В. А. Образцова. – М.: Юристъ, 1997. – 756 с.
66. Криминалистика: учебник для вузов / Под ред. проф. Р. С. Белкина. – М.: Издательство НОРМА, 2008. – 990 с.
67. Криминалистика: учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов и др. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2007. – 944 с.
68. Криминалистика: учебник для студентов вузов / под ред. А. Ф. Волынского, В. П. Лаврова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2008. – 943 с.
69. Криминалистические аспекты совершенствования доказывания при расследовании преступлений / Редкол.: к.ю.н., доц. В. Г. Коломацкий и др. – М.: Акад. МВД РФ, 1992. – 170 с.
70. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, А. И. Бородулин и др.; под ред. Т. В. Аверьяновой и Р. С. Белкина. – М.: Новый Юрист, 1997. – 400 с.
71. Криміналістика: навч. посібник / за ред. А. Ф. Волобуєва. – Київ: КНТ; Самміт-Книга, 2011. – 504 с.
72. Криміналістика: підручник / А. В. Іщенко, Ю. М. Черноус, В. В. Пясковський та ін. – К.: «Центр учбової літератури», 2015. – 544 с.
73. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. – 5-е вид., перероб. і доп. – Х.: Право, 2011. – 464 с.

74. Криміналістика: підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / В. М. Глібко, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін.; за ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2001. – 684 с.

75. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинів (Курс лекцій). – К.: ХмЦНП, 2011. – 178 с.

76. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III / Офіційний портал Верховної Ради України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/2341-14/page14>.

77. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10. – Ст. 474.

78. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» станом на 25 травня 2012 року: (Відповідає офіційному текстові). – К.: Алерта, 2012. – 304 с.

79. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон від 28.12.1960 р. // Відомості Верховної Ради. – 1961. – № 2. – Ст. 15.

80. Кузьмічов В. С. Криміналістика: навч. посіб. / В. С. Кузьмічов, Г. І. Прокопенко; за заг ред. В. Г. Гончаренка та Є. М. Моїсєєва. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 368 с.

81. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія та практика): моногр. / В. В. Лисенко. – К.: Логос, 2004. – 324 с.

82. Лисиченко В. К. Юридическое понятие документа и его значение / В. К. Лисиченко // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1972. – Вып. 9. – С. 179–188.

83. Лісогор В. Г. Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / В. Г. Лісогор. – К., 2003. – 21 с.

84. Лук'янчиков Є. Д. Типові слідчі ситуації і шляхи їх розв'язання в окремих позавидових методиках розслідування / Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д.

Лук'янчиков // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. – 2001. – № 1. – С. 261-268.

85. Лук'янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення пред'явлення для впізнання / Є. Д. Лук'янчиков // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 1998. – № 2. – С.144–153.

86. Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: монографія / Є. Д. Лук'янчиков. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 360 с.

87. Матвієнко В. В. Криміналістичне забезпечення методики розслідування злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. В. Матвієнко; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2000. – 20 с.

88. Матвієнко В. В. Криміналістичне забезпечення методики розслідування злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / В. В. Матвієнко – К., 1999. – 248 с.

89. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ: монография / Г. А. Матусовский. – Харьков: Консум, 1999. – 480 с.

90. Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника / В. А. Образцов. – М.: Юристъ, 1997. – 336 с.

91. Образцов В. А. Судопроизводство как объект межотраслевого научного обеспечения / В. А. Образцов, Г. А. Туманов // Труды Моск. гос. юрид. академии. – М., 1997. – № 2. – С. 308–310.

92. Овдиенко В. В. Криминалистическое обеспечение расследования фальшивомонетничества: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / В. В. Овдиенко. – М., 2008. – 22 с.

93. Павлишин Б. О. До поняття техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів / Б. О. Павлишин // Вісник Академії адвокатури України. – 2016. – №1 (35). – С. 95-97.

94. Павлишин Б. О. Поняття «техніко-криміналістичного забезпечення» розслідування злочинів проти життя і здоров'я особи / Б. О. Павлишин // Вісник Академії адвокатури України. – 2014. – № 3 (31). – С. 116-123.

95. Пацкевич А. П. К вопросу о дефиниции «Криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений» / А. П. Пацкевич, И. И. Лузгин // Вестник Полоцкого государственного университета. – 2012. – № 13. – С. 195-199.

96. Погорецький М. А. Імовірність і вірогідність у кримінально-процесуальному пізнанні на досудовому слідстві / М. А. Погорецький // Держава та регіони. Сер. Право. – Запоріжжя, 2003. – № 2. – С. 25-31.

97. Погорецький М. А. Криміналістичне забезпечення досудового провадження: проблеми теорії та практики / М. А. Погорецький // Сучасні проблеми криміналістики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції присвячена 100 річчю з дня народження д.ю.н., проф. В. П. Колмакова (27-28 вересня). – Одеса, 2013. – С. 250-253.

98. Погорецький М. А. Тактика захисника: поняття, зміст та місце в системі криміналістичної тактики / М. А. Погорецький, Д. Б. Сергеева // Вісник кримінального судочинства. – 2016. – № 2. – С. 113-123.

99. Поджаренко К. Є. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / К.Є. Поджаренко. – К., 2009. – 18 с.

100. Полевой Н. С. Криминалистическая кибернетика / Н. С. Полевой. – 2-е изд. – М. : МГУ, 1989. – 328 с.

101. Постанова Березівського районного суду Одеської області від 22 жовтня 2013 року у справі №1-203/11 / Єдиний державний реєстр судових рішень: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34382175>.

102. Постанова Бориславського міського суду Львівської області від 10 жовтня 2011 року у справі № 1-23/2010р. / Єдиний державний реєстр судових рішень: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/20777042>.

103. Постанова Франківського районного суду міста Львова від 16 квітня 2012 року у справі №1/465/95/13 / Єдиний державний реєстр судових

рішень: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31780000>.

104. Пошюнас П. К. Судебная ревизия и судебно-экономическая экспертиза / П. К. Пошюнас. – Вильнюс: Минтис, 1990. – 232 с.

105. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон України від 15 листопада 2011 року № 4025-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 25. – Ст. 263.

106. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України: Закон України від 25 грудня 2008 року № 807-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 19. – Ст. 261.

107. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40-41. – Ст. 1970.

108. Про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Інструкція, затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // Офіційний вісник України від 03.12.1998 року. – 1998 р. – № 46. – С. 172.

109. Про узагальнення судової практики про застосування судами кримінально-процесуального законодавства при призначенні судових експертиз і використання їх висновків у кримінальному судочинстві: Постанова Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.09.2011 № 8 // Відомості Верховної Ради України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0008740-11>.

110. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів / А. В. Іщенко, І. П. Красюк, В. В. Матвієнко; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2002. – 211 с.

111. Процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням: організаційно-правові та криміналістичні основи: наук.-практ. посіб. / ред. кол.:

І. М. Козьяков, В. Т. Маляренко, Г. П. Серета та ін. – Київ: Національна академія прокуратури України, 2014. – 750 с.

112. Процесуальні документи у кримінальному провадженні. Зразки. Роз'яснення: наук.-практ. посібник / колектив авторів; за заг. ред. М. А. Погорецького, О. П. Кучинської. – К.: Юрінком Інтер, 2015. – 560 с.

113. Рівень корупції в Україні та світі (Інфографіка) // 24 канал. – 2016: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://24tv.ua/riven_koruptsiyi_v_ukrayini_ta_sviti_infografika_n652232.

114. Розслідування економічних злочинів: навч. посібник. – 2-ге вид., перероб. та доп. / М. А. Погорецький, О. О. Вакулик, Д. Б. Сергєєва; за ред. проф. М. А. Погорецького. – К.: ВД «Дакор», 2015. – 184 с.

115. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. для студ. ВНЗ / О. О. Алексєєв, В. К. Весельський, В. В. Пясковський. – Київ: ЦУЛ, 2013. – 277 с.

116. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посібник / О. В. Бишевець, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва та ін.; за ред. М. А. Погорецького та Д. Б. Сергєєвої. – К.: Алерта, 2015. – 536 с.

117. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Б. В. Романюк; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2002. – 20 с.

118. Сегай М. Я. Современные возможности судебных экспертиз в свете достижений науки и техники / М. Я. Сегай. – К., 1987. – 72 с.

119. Сергєєва Д. Б. Поняття та види слідчих (розшукових) дій за чинним КПК України / Д. Б. Сергєєва // Право України. – 2013. – № 11. – С. 180-188.

120. Скорченко П. Т. Проблемы технико-криминалистического обеспечения досудебного уголовного процесса: дисс. ... докт. юрид.: спец. 12.00.09 / П. Т. Скорченко. – М., 2000. – 69 с.

121. Слинько С. В. Сущность, формы и правовые основы взаимодействия следователя с органом дознания: автореф. дисс. ... канд. юрид.

наук: спец. 12.00.09 / С. В. Слинко; Укр. юрид. акад. им. Ф. Э. Дзержинского. – Х., 1991. – 26 с.

122. Словник української мови: в 11 томах. – 1972. – Том 3. – Ст. 17: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/zabezpechennja>.

123. Сокол В. Ю. Тактико-криміналістическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений (методологические и организационные аспекты): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / В. Ю. Сокол. – М., 1998. – 188 с.

124. Старенький О. С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні: теорія та практика: монографія / О. С. Старенький; за загал. ред. д.ю.н., проф. М. А. Погорецького. – К.: Алерта, 2016. – 336 с.

125. Статус майна вилученого під час обшуку? / Протокол. Юридичний інтернет-ресурс: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://protokol.com.ua/ua/status_mayna_viluchеноgo_pid_chas_obshuku/.

126. Степанюк Р. Л. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів у бюджетній сфері України / Р. Л. Степанюк // Криміналістичний вісник: наук.-практ. зб. – К.: ТОВ «Еліт Прінт», 2012. – № 17. – С. 102-108.

127. Степанюк Р. Л. Проблеми розвитку криміналістичної методики в умовах реформування кримінальної юстиції України / Р. Л. Степанюк // Вісник кримінологічної асоціації України. – 2016. – № 1(12). – С. 236-245.

128. Стригун Д. Ю. Техніко-криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування контрабанди наркотичних засобів: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Д. Ю. Стригун; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2011. – 20 с.

129. Таран О. В. Науково-методичний аспект криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням законодавства про охорону праці / О. В. Таран // Боротьба з організованою злочинністю та корупцією (теорія і практика). – 2010. – № 23. – С. 276-283.

130. Таран О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / О. В. Таран. – Київ, 2013 . – 34 с.

131. Тищенко В. В. Криміналістическая методика расследования: современное состояние и перспективы развития / В. В. Тищенко // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2010. – Т. 9. – С. 170-181: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nponyua_2010_9_19.

132. Тищенко В. В. Про нові тенденції в криміналістичній методиці розслідування злочинів / В. В. Тищенко // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2009. – Т. 8. – С. 260-269: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom8/30.pdf>.

133. Тищенко В. В. Теоретичні засади формування технологічного підходу в криміналістиці: монографія / В. В. Тищенко, А. А. Барцицька. – Одеса: Фенікс, 2012. – 198 с.

134. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія / В. В. Тищенко; Одеська національна юридична академія. – О.: Фенікс, 2007. – 260 с.

135. Тищенко В. В. Теоретичні та практичні проблеми методики і тактики розслідування злочинів: навч.-метод. посіб. / В. В. Тищенко, А. А. Барцицька, О. П. Вашук; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса: Юридична література, 2015. – 75 с.

136. Топорецька З. М. Особливості початку кримінального провадження по фактах зайняття гральним бізнесом / З. М. Топорецька // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – №1. – С. 119-125.

137. Топорецька З. М. Проблеми визначення поняття та змісту криміналістичного забезпечення доказування у кримінальному провадженні/ З. М. Топорецька // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 4. – С. 135-140.

138. Трофименко Н. С. Питання призначення та проведення деяких видів судових експертиз (за матеріалами узагальнення експертної практики) /

Н. С. Трофименко // Вісник Академії митної служби України. Серія: «Право». – 2013. – № 1 (10). – С. 107-112.

139. Удовенко Ж. В. Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Ж. В. Удовенко. – К., 2004. – 16 с.

140. Удовенко Ж. В. Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Ж. В. Удовенко. – К., 2004. – 205 с.

141. Узагальнення судової практики розгляду місцевими загальними судами Кіровоградської обл. клопотань слідчих, прокурорів про надання дозволу на проведення позапланової виїзної ревізії для забезпечення розслідування під час кримінального провадження у 2013 р. / Офіційний веб-портал судової влади України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kra.court.gov.ua/sud1190/150/1568/>.

142. Управління протидії злочинності у сфері економіки / Офіційний веб-сайт Головного управління національної поліції у Львівській області: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lv.npu.gov.ua/uk/publish/article/80580>.

143. Ухвала Апеляційного суду Донецької області від 02 березня 2016 року у справі № 11-сс/775/97/2016 / Єдиний державний реєстр судових рішень: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56322165>.

144. Ухвала Апеляційного суду Закарпатської області у справі № 11-сс/777/128/14 від 29 травня 2014 року / Єдиний державний реєстр судових рішень: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39752210>.

145. Ухвала Апеляційного суду Запорізької області від 16 грудня 2016 року у справі № 336/8504/14-к / Єдиний державний реєстр судових рішень: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63784068>.

146. Ухвала Апеляційного суду Запорізької області у кримінальному провадженні №11-кп/778/760/15 від 12 жовтня 2015 року / Єдиний державний реєстр судових рішень: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52557248>.

147. Ухвала Апеляційного суду Запорізької області у кримінальному провадженні № 11-сс/778/569/16 від 30 вересня 2016 року / Єдиний державний реєстр судових рішень: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61745196>.

148. Ухвала Апеляційного суду Запорізької області у справі № 335/7369/15-к від 31 серпня 2015 року / Єдиний державний реєстр судових рішень: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/49447725>.

149. Ухвала Апеляційного суду Одеської області від 14 червня 2016 року у справі № 11/785/11/16 / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58719608>.

150. Ухвала Кременського районного суду Луганської області від 12 вересня 2016 року у справі № 414/2094/15-к / / Єдиний державний реєстр судових рішень: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61212439>.

151. Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 05 жовтня 2016 року у справі № 335/10468/16-к / Єдиний державний реєстр судових рішень: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61893751>.

152. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 14 січня 2014 року у справі №569/23816/13-к / Єдиний державний реєстр судових рішень: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/47318647>.

153. Фаринник В. Які хитрощі можуть застосовуватися стороною обвинувачення для обмеження прав громадян, у котрих проводиться обшук? / В.

Фаринник // Закон і бізнес. – 2015. – №3 (1197): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/113888-scho_potribno_znati_gromadyanam_pro_poryadok_provedennya_obs.html.

154. Форма 2А. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ в порядку адміністративного судочинства у 2014 році / Офіційний веб-портал судової влади України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/lkflghkjlh/.

155. Форма № 1-1 Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2015 рік / Офіційний веб-портал судової влади України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015/.

156. Форма №1-1 Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за перше півріччя 2016 року / Офіційний веб-портал судової влади України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/I_pivricha_zvit/.

157. Хрусталеv В. Н. Особенности технико-криминалистического обеспечения раскрытия и расследования преступлений, совершенных организованными группами / В. Н. Хрусталеv // Вопросы технико-криминалистического обеспечения раскрытия и расследования преступлений: сб. науч. ст. – Саратов: СВШ МВД РФ, 1996. – С. 3-8.

158. Ціркаль В. В. Тактика проведення обшуку з участю фахівців / В. В. Ціркаль // Вісник. Серія «Юридичні науки». – 2002. – Вип. 45-48. – С. 59-61.

159. Через реформу правоохоронних органів, в Україні зросла злочинність (статистика): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korupciya.com/cherez-reformu-pravoohoronnih-organiv-v-ukrayini-zrosla-zlochinnist-statistika/>.

160. Чернявський С. С. Предмет злочинів у сфері господарської діяльності / С. С. Чернявський // Вісник Національного університету державної податкової служби України. – 2009. – № 4. – С. 258-266.

161. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення кримінального провадження / Ю. М. Черноус // Криміналістичний вісник. – 2014. – № 1 (21). – С. 32-37.

162. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення як наукова категорія та практичне завдання криміналістики / Ю. М. Черноус // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2012. – № 1. – С. 149-155.

163. Черноус Ю. М. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів / Ю. М. Черноус // Право і суспільство. – 2011. – № 6. – С. 213-217.

164. Чучукало О.І. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу: автореф. дис.. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / О.І. Чучукало. – К., 2004. – 18 с.

165. Шведова О. В. Комплексне криміналістичне дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / О. В. Шведова; Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2006 – 23 с.

166. Шеломенцев В. П. Борьба с организованными злочинными угруппованиями у сфері використання банківських платіжних карток / В. П. Шеломенцев: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mndc.naiu.kiev.ua/Gurnal/10text/g10_24.htm.

167. Шепитько В. Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями: монография / В. Ю. Шепитько; Национальная юридическая академия Украины им. Ярослава Мудрого, Харьковский Центр изучения организованной преступности. – Х. : Б. и., 2000. – 88 с.

168. Шепитько В. Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике: монография / В. Ю. Шепитько. – Харьков: Оригинал, 1995. – 197 с.

169. Шепитько В. Ю. Теория криминалитической тактики: монография / В. Ю. Шепитько. – Х.: Гриф, 2002. – 349 с.

170. Шепітько В. Ю. Тактичні основи обшуку в сучасних умовах боротьби з організованою злочинністю / В. Ю Шепітько // Вибрані твори. – К.: «Апостіль», 2010. – С. 391-398.

171. Шумило М. Докази досудового і судового провадження в КПК України: співвідношення та їх функціональне призначення / М. Шумило // Право України. – 2013. – № 11. – С. 206-215.

172. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія / Б. В. Щур; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х.: Харків юридичний, 2010. – 319 с.

173. Юридические основания достоверности доказательств / Н. А. Терновский; под редакцией и с предисловием В. А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2011. – 216 с.

174. Яблоков Н. П. Криминалістика: учебник / Н. П. Яблоков. – М.: ЛексЭст, 2003. – 281 с.

175. Яблоков Н. П. Следственные ситуации в методике расследования преступлений / Н. П. Яблоков // Актуальные направления развития криминалистической методики и тактики расследования: матер. засед. учен. совета. – М.: ВИИПИРМПЦ, 1978. – С. 21-26.

176. Яновська О. Г. Оскарження адвокатом рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора та слідчого судді під час досудового розслідування: наук.-практ. посібн. / О. Г. Яновська. – К.: Прецедент, 2013. – 32 с.

177. Effective Inter-Agency Co-Operation in Fighting Tax Crimes and Other Financial Crimes: second edition / OECD. – 380 с: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oecd.org/tax/crime/effective-inter-%20agency-cooperation-report.pdf>.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ
МИСИК ВОЛОДИМИР ЮРІЙОВИЧ

Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності
Голова підкомітету з питань діяльності органів прокуратури

01008, м. Київ, вул. Грушевського, 5, Верховна Рада України
факс: (044) 255-24-13

№ М-370-150

«15» листопада 2016 р.

**Завідувачу
кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
д.ю.н., проф. М. А. Погорецькому
м. Київ, вул. Володимирська, 60**

Шановний Миколо Анатолійовичу!

Повідомляємо, що надіслані Вами пропозиції щодо змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу України, підготовлені аспіранткою кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Шаповал Оленою Вікторівною, були розглянуті підкомітетом з питань діяльності органів прокуратури Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, визнані слушними та використані при доопрацюванні зазначених законодавчих актів.

Дякуємо за надіслані пропозиції й сподіваємося на подальшу плідну співпрацю.

З повагою,

**народний депутат України,
голова підкомітету
з питань діяльності органів прокуратури**

В. Ю. Мисик

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника
управління Головного
слідчого управління
Національної поліції України
кандидат юридичних наук

М.С. Цуцкірідзе

30 серпня 2016 року

А К Т

впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування матеріалів дисертаційного дослідження Шаповал Олени Вікторівни на тему: «Криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів»

Комісія у складі: заступника начальника відділу ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Мірковця Д.М., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Шевчишена А.В., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України, Тарасенка А.С., склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження Шаповал Олени Вікторівни на тему: «Криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів» можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

**Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук**

Д.М. Мірковець

**Старший слідчий в особливо важливих
справах ГСУ НП України
кандидат юридичних наук**

А.В. Шевчишен

**Старший слідчий в особливо важливих
справах ГСУ НП України**

А.С. Тарасенко

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник декана
 юридичного факультету
 Київського національного університету
 імені Тараса Шевченка
 факультет, проф. О.О. Отрадна
 « 13 » _____ 2017 р.

АКТ

впровадження у навчальний та науково-дослідний процес юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка результатів дисертаційного дослідження Шаповал Олени Вікторівни на тему: «Криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Комісія викладачів кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка у складі:

1. Завідувача кафедри правосуддя, д.ю.н., проф. М. А. Погорецького
2. Професора кафедри правосуддя, д.ю.н., проф. О.П. Кучинської
3. Професора кафедри правосуддя, д.ю.н., проф. О.Г. Яновської

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Шаповал Олени Вікторівни на тему: «Криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів», поданих на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність, мають належний науковий рівень та вагоме практичне значення для використання в навчальному процесі кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка при викладанні навчальних дисциплін «Розслідування економічних злочинів», «Криміналістичне забезпечення доказування у кримінальному провадженні», «Розслідування окремих видів злочинів», а також у науково-дослідній роботі аспірантів та викладачів.

Завідувач кафедри правосуддя,
 д.ю.н., проф.

 М.А. Погорецький

Професор кафедри правосуддя,
 д.ю.н. проф.

 О.П. Кучинська

Професор кафедри правосуддя,
 д.ю.н. проф.

 О.Г. Яновська

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор
 Національної академії
 внутрішніх справ,
 доктор юридичних наук,
 професор

АКТ

**про впровадження результатів дисертації
 Шаповал Олени Вікторівни на тему:
 «Криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів» у
 освітній процес та науково-дослідну діяльність Національної академії
 внутрішніх справ**

Комісія у складі: директора Інституту післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Удалової Лариси Давидівни (голова комісії), завідувача кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента Рожнової Вікторії Василівни, завідувача кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента Самодіна Артема Володимировича, склала цей акт про те, що опубліковані наукові статті, тези доповідей, які були підготовлені за результатами дисертаційного дослідження Шаповал Оленою Вікторівною на тему: «Криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів» є цілком обґрунтованими, мають належний науковий рівень та вагоме практичне значення і були використані у освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ при викладанні навчальних дисциплін «Криміналістика», «Розслідування окремих видів злочинів», «Особливості розслідування окремих видів злочинів», а також у науково-дослідній роботі викладачів.

Голова комісії:

Л.Д. Удалова

Члени комісії:

В.В. Рожнова

А.В. Самодін

ДОДАТОК Б

ЗВЕДЕНІ ДАНІ АНКЕТУВАННЯ ТА ОПИТУВАННЯ

(200 слідчих, 150 прокурорів і 50 суддів м. Києва, Житомирської, Київської, Харківської, Хмельницької та Чернігівської областей)

1. *Чи розслідували Ви або розглядали кримінальні провадження про вчинення економічних злочинів?*

А) так – 320 осіб, що становить 80% опитаних;

Б) ні – 80 осіб, що становить 20% опитаних.

2. *У зв'язку з високою латентністю економічних злочинів, на Вашу думку, який відсоток фактів вчинення економічних злочинів вдається виявити правоохоронним органам?*

Середній показник, зазначений опитаними, становить 17%.

Якщо Ви відповіли «так» на перше питання, прошу надати відповідь на наступні питання (для подальшого розрахунку взято 320 респондентів як 100% опитаних)

3. *Лише 7-9% розпочатих кримінальних проваджень про ухилення від сплати податків передаються до суду з обвинувальним актом. Які, на Вашу думку, причини на стільки низького рівня розкриття та розслідування економічних злочинів?*

А) недостатнє криміналістичне забезпечення їх розслідування, у тому числі відсутність рекомендацій їх техніко-, тактико- та методико-криміналістичного забезпечення, що відповідали б актуальним потребам правоохоронних органів, які здійснюють розслідування економічних злочинів – 275 осіб, що становить 86% опитаних;

Б) низька кваліфікація чи недостатність досвіду слідчих, які проводять розслідування – 174 особи, що становить 54% опитаних;

В) непризначення слідчими експертиз, а також незалучення спеціалістів економічного спрямування до процесу розслідування – 112 осіб, що становить 35% опитаних;

Г) високий професіоналізм злочинців, їх поінформованість про дії слідчого, протидія розслідуванню – 258 осіб, що становить 80% опитаних.

4. Чи використовуєте Ви допомогу спеціалістів економічного профілю під час розслідування і коли?

А) не використовую – 230 осіб, що становить 72% опитаних;

Б) залучаю для участі в слідчих (розшукових) діях – 43 особи, що складає 13% опитаних;

В) залучаю для консультацій під час формулювання запитань для проведення експертизи – 73 особи, що становить 23% опитаних;

Г) залучаю для консультацій під час підготовки клопотань про дозвіл на обшук, тимчасовий доступ до речей і документів під час формування переліку документів, які необхідно знайти, отримати, вилучити – 5 осіб, що становить 1,5% опитаних.

5. Які питання, на Вашу думку, під час розслідування економічних злочинів є проблемними для слідчого і потребують консультацій зі спеціалістом?

А) визначення переліку та обсягу документів, які необхідно отримати, знайти, вилучити для доказування певних обставин кримінального провадження – 184 особи, що становить 57% опитаних;

Б) визначення виду експертизи, яку необхідно призначити – 83 особи, що становить 26% опитаних;

В) формулювання питань експерту – 248 осіб, що становить 77% опитаних;

Г) ваш варіант. Пошук спеціального законодавства, яким регулюється певний вид діяльності чи визначаються певні специфічні вимоги; допомога у

дослідженні спеціальних комп'ютерних програм з допомогою яких ведеться бухгалтерський облік, формується звітність та створюються документи (в тому числі і електронні, включаючи електронну звітність).

6. *Чи завжди в клопотанні про дозвіл на обшук при розслідуванні економічних злочинів слідчі чітко визначають перелік документів, які необхідно вилучити?*

А) так, чітко вказані назви і реквізити усіх документів – 15 осіб, що становить 4,6% опитаних;

Б) ні, зазвичай обмежуються вказівкою назв документів (акти, накладні тощо) – 43 особи, що становить 13% опитаних;

В) ні, зазвичай вказують період, за який бажають вилучити документи (наприклад, бухгалтерську документацію за I квартал 2016 року) – 127 осіб, що становить 40% опитаних;

Г) ні, вказують назви документів та період їх оформлення – 295 осіб, що становить 92% опитаних.

7. *Як ви ставитеся до скасування повноваження слідчого ініціювати проведення перевірок та ревізій в кримінальному провадженні. Чи вплинуло це на ефективність розслідування економічних злочинів?*

А) позитивно, таке повноваження призводило до зловживань і тиску на бізнес – 19 осіб, що становить 6% опитаних;

Б) негативно, це значно ускладнило процес розслідування – 301 особа, що становить 94% опитаних;

В) не вплинуло на ефективність розслідування економічних злочинів – 0 осіб.

8. *Які недоліки в науковому криміналістичному забезпеченні сьогодні впливають на ефективність розслідування?*

А) застарілі методики розслідування економічних злочинів, які не враховують сучасні зміни законодавства, яке регулює економічну діяльність, а також нових способів вчинення економічних злочинів; відірваність наукових теоретичних рекомендацій від потреб практики – 58 осіб, що становить 18% опитаних;

Б) недоступність практичним працівникам результатів останніх наукових досліджень (дисертацій, монографій, наукових статей тощо) з методик розслідування економічних злочинів, у тому числі через нестачу часу на їх пошук – 283 особи, що становить 88% опитаних;

В) відсутність контакту практичних працівників з науковцями (освітня діяльність: лекції, семінари, конференції, підвищення кваліфікації) – 207 осіб, що становить 65% опитаних.

9. Які, на Вашу думку, напрямки методико-криміналістичного забезпечення економічних злочинів дозволять підвищити ефективність їх розкриття та розслідування?

А) оновлення загальної міжвидової комплексної методики розслідування економічних злочинів – 93 особи, що становить 29% опитаних;

Б) оновлення та розроблення спеціальних комплексних групових методик розслідування окремих груп економічних злочинів – 172 особи, що становить 54% опитаних;

В) розробка видових та особливих (окремих) методик розслідування економічних злочинів (у тому числі і нових) за видом злочину – 312 осіб, що становить 97,5% опитаних;

Г) розробка позавидових методик розслідування економічних злочинів, сформованих за певними ознаками (латентних, вчинених організованими злочинними групами; на транскордонному рівні; з використанням мережі Інтернет; з використанням міжнародних платіжних систем тощо) – 274 особи, що становить 86% опитаних.

10. Які, на Вашу думку, ефективні шляхи вирішення проблемних аспектів у сфері розробки криміналістичних методик та забезпечення ними практичних працівників?

А) систематичне проведення науково-практичних заходів із залученням провідних науковців та практиків, які спеціалізуються на розслідуваннях економічних злочинів, їх заохочення до активної участі у таких заходах – 164 особи, що становить 51% опитаних;

Б) обрання об'єктом обговорення на таких заходах практичних проблем розслідування економічних злочинів – 164 особи, що становить 51% опитаних;

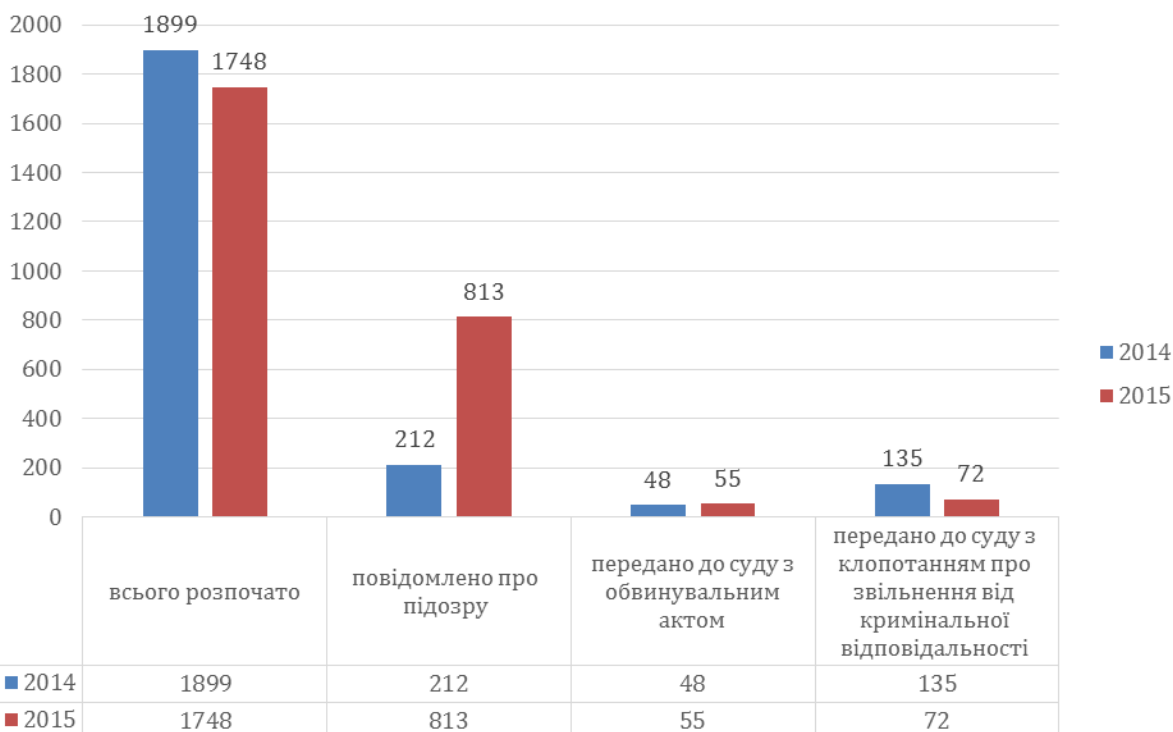
В) створення інформаційної бази наукових даних з проблем розслідування економічних злочинів – 138 осіб, що становить 43% опитаних;

Г) запровадження практики обов'язкової апробації результатів дисертаційних досліджень у вигляді методичних рекомендацій практичним працівникам з розслідування економічних злочинів – 286 осіб, що становить 89% опитаних;

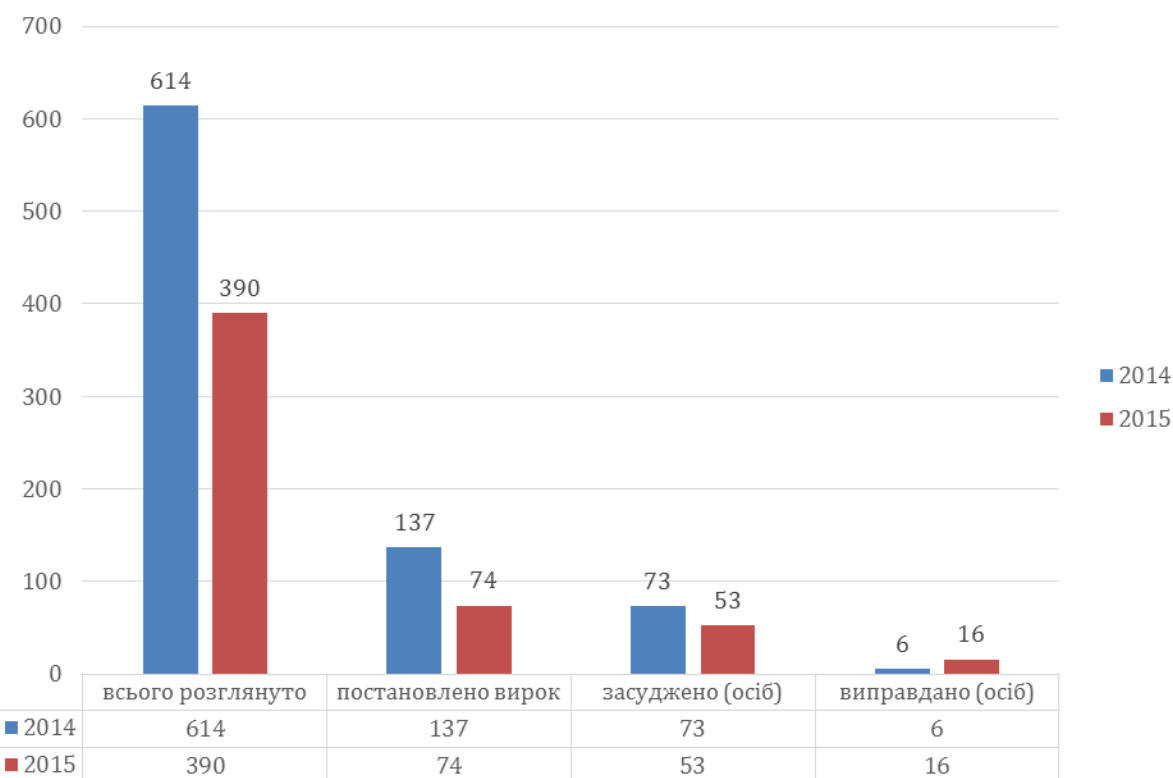
Д) забезпечення науково-практичною літературою з розслідування економічних злочинів практичних працівників – 317 осіб, що становить 99% опитаних.

ДОДАТОК В

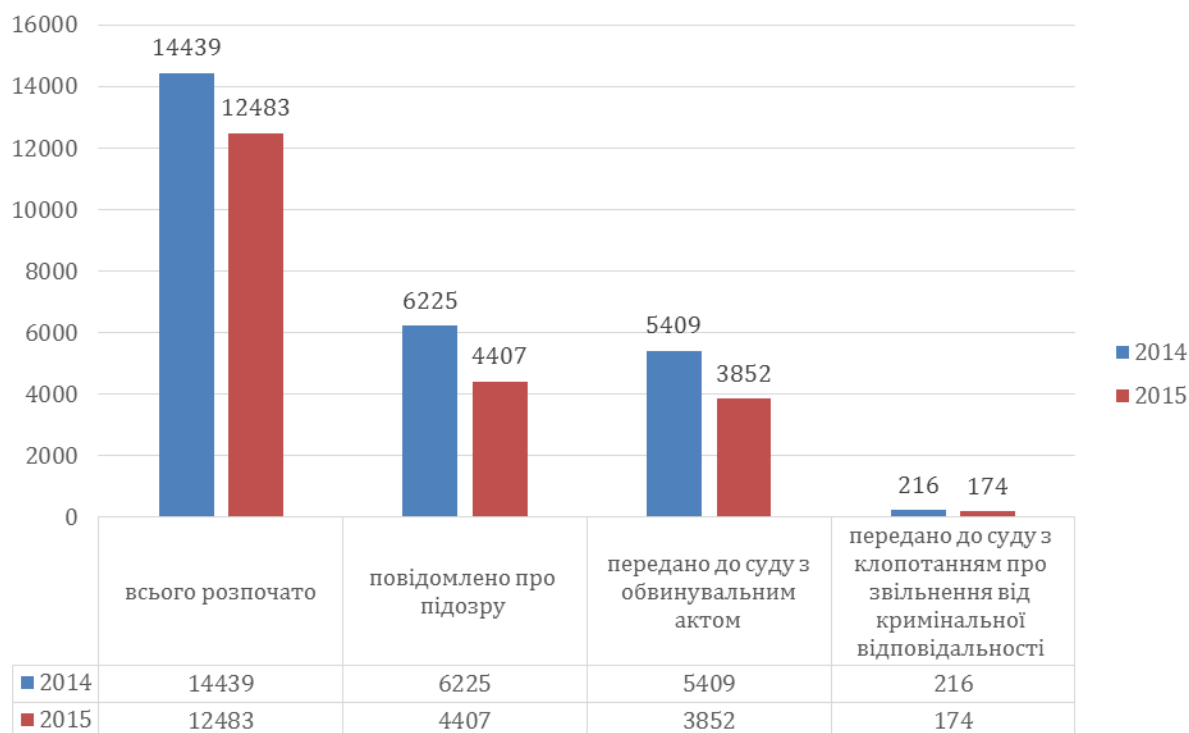
Кримінальні провадження про ухилення від сплати податків (ст. 212 КК України), що перебували в провадженні органів досудового розслідування

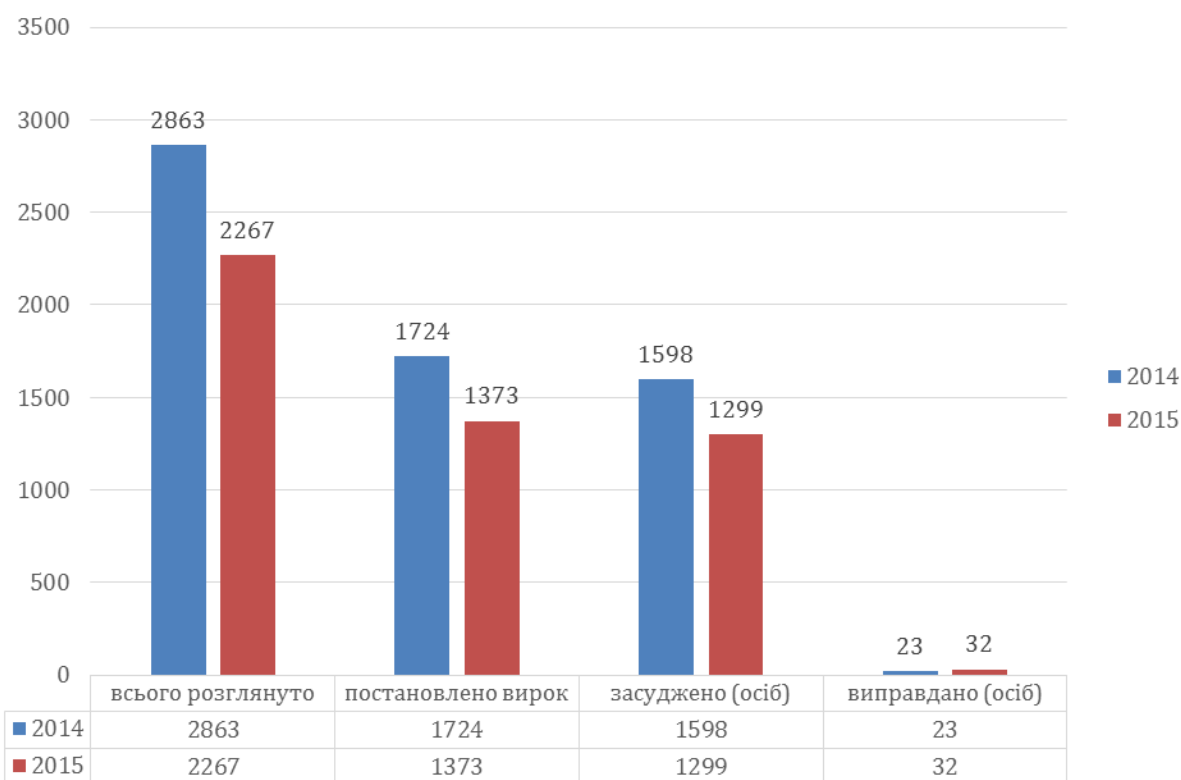
Розгляд судами справ про ухилення від сплати податків (ст. 212 КК України)

Кримінальні провадження про злочини у сфері господарської діяльності, що перебували в провадженні органів досудового розслідування

Розгляд судами справ про вчинення злочинів у сфері господарської діяльності

ДОДАТОК Г**Лист-запит**

**Голові
Державної судової адміністрації України
Холоднюку З. В.**

Шановний Зеновію Васильовичу!

Просимо Вас надати інформацію щодо кількості засуджених і виправданих осіб за ст. 199-235, 212 КК України, вироки стосовно яких набрали законної сили, за період 2014-2015 рр., а також щодо кількості розглянутих судами першої інстанції кримінальних проваджень відповідних категорії за вказаний період, у зв'язку з проведенням аспірантом кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Шаповал Оленою Вікторівною дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів». Використання емпіричних даних є необхідним для здійснення повного та всебічного вивчення вказаної тематики та для розробки практичних рекомендацій щодо удосконалення правозастосовної діяльності.

**З повагою та вдячністю
завідувач кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
доктор юридичних наук, професор**

М. А. Погорецький

Таблиця-відповідь

Кількість засуджених та виправданих осіб,
вироки стосовно яких набрали законної сили

Статті Кримінального кодексу України	2014 рік		2015 рік	
	засуджених	виправданих	засуджених	виправданих
Злочини у сфері господарської діяльності (статті 199-235)	1598	23	1299	32
Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (стаття 212)	73	6	53	16

Справи кримінального провадження (суди першої інстанції)

2014 рік	Ст. 199-235 КК України		Ст. 212 КК України	
	Злочини у сфері господарської діяльності розглянуто (усього) у тому числі із: постановленням вироку	2863	614	Злочини у сфері господарської діяльності розглянуто (усього) у тому числі із: постановленням вироку
	1724	137		1724

2015 рік	Ст. 199-235 КК України		Ст. 212 КК України	
	Злочини у сфері господарської діяльності розглянуто (усього) у тому числі із: постановленням вироку	2267	390	Злочини у сфері господарської діяльності розглянуто (усього) у тому числі із: постановленням вироку
	1373	74		1373